

№ 6(39) 2009

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, проректор Чорноморського державного університету ім. П. Могили

Віль Бакіров, доктор соціологічних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, ректор Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Євген Бородин, доктор історичних наук, доцент Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Микола Василенко, доктор фізико-математичних наук, професор Одеської Національної юридичної академії

Світлана Василенко, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, професор Одеської національної морської академії

Микола Головатий, доктор політичних наук, академік Міжнародної кадрової академії, проректор з наукової роботи Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри соціальних наук Університету економіки та права „КРОК”

Сергій Кисельов, кандидат філософських наук, керівник магістерської програми „Політолог” Національного університету „Києво-Могилянська академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, завідувача відділом Інституту держави і права ім. В. Корецького Національної академії наук України

Ольга Куценко, доктор соціологічних наук, завідувача кафедрою соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Юрій Левенець, доктор політичних наук, академік Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Сергій Макеев, доктор соціологічних наук, завідувач відділом Інституту соціології Національної академії наук України

Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Української академії політичних наук

Володимир Полторах, доктор філософських наук, директор Центру соціологічних і політичних досліджень „Соціополіс”

Анатолій Романенко, заступник головного редактора журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, народний депутат України, шеф-редактор журналу

Микола Чурилов, доктор соціологічних наук, генеральний директор ТОВ „TNS – Ukraine”

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИКИ	
Микола Михальченко. Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія	3
Лариса Нагорна. Політична культура і культура політики: етичні аспекти	14
ТЕОРІЯ	
Віталій Кривошеїн. Демаркація політичних ризиків для суб'єктів політичної і неполітичної діяльності	25
ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ	
Віктор Рубанов. Політичний аналіз і аналіз політики: загальне й особливе	36
ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	
Людмила Галаган. Організаційні засади взаємодії парламенту і уряду в контексті політичної реформи в Україні	48
Олексій Титаренко. Методологічні підстави зміни змісту освіти	56
ВОЄННА БЕЗПЕКА	
Федір Саганюк, Ігор Романов, Олексій Соловей. Проблеми розвитку Воєної організації держави	63
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ	
Михайло Багмет, Віталій Ханстантинов. Політичні меседжі в передвиборчій боротьбі в Україні	72
ПАРТОЛОГІЯ	
Лілія Хорішко. Регіональний аспект формування іміджу політичних партій	85
ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ	
Володимир Кулик. Тематична і жанрова структура українського газетного дискурсу ...	94
ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ	
Наталія Кононенко. Російська матриця: алгоритм згортання елітного плюралізму для пострадянського простору	107
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ	
Надія Єфимиш. Суб'єктність етнічної спільноти комі та питання мовної політики у дискурсі 1990-х років	117
ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА	
Марина Майор. Законодавчі засади інституалізації гендерної рівності в Україні	127
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУПІЛЬСТВО	
Марина Табакова. Тенденції політичної Інтернет-комунікації в період світової фінансової кризи	135
ГЕОПОЛІТИКА	
Андрій Бредіхін. Проблема краю Косово і Метохії як передумова формування нових принципів міжнародних відносин	143
МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА	
Вікторія Шібель. Миротворчий процес: методологічні аспекти дослідження	149
МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ	
Олег Козерод. Історіографія проблеми боротьби з тероризмом (2007 – 2009 роки)	157
Віталій Коцур. Тероризм і засоби масової інформації: межа об'єктивності і мас-медіального продовження терактів	167
АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ	
Олександра Рубанець. Куди прямуєш, Україно?	173
КНИЖКОВА ПОЛІЦІЯ	
176	

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України.
Протокол № 5 від 01.12.2009 р.*

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.*

Підписано до друку 02.12.2009 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 14,95. Облік.-вид. арк. 10,99. Зам. № 1233. Наклад 450 примірників

Надруковано з готових фотоформ видавництва «Інтер Графіка»

36000, м. Полтава, вул. Кагамлика, 80

Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія

Микола Михальченко,
доктор філософських наук,
член-кореспондент НАН України,
президент Української академії політичних наук

Автор вважає, що актуальність сучасного модернізаційного проекту для України є цілком очевидною. У зв'язку з цим порушується питання, чи знайдеться в країні політична сила, яка цю суспільну потребу переведе в реальне річище. На думку автора, це покажуть найближчі президентські і парламентські вибори, які, зокрема, дадуть відповідь на питання: чи мудрий український народ у своєму виборі.

Національна мрія і національний інтерес як підґрунтя національної ідеї

Шанси на реалізацію наймодерніших ідей, концепцій, програм значно підвищуються, якщо ці ідеї (тощо) пов'язуються з генетичним процесом формування народу, нації, держави. Національні традиції, національна психологія, спосіб життя в минулому – усе це впливає на сьогодення і майбутнє народу, країни. Багатьох політиків дивує, чому це українська нація не прагне до НАТО чи Ташкентського договору? В цьому звинувачують антинатовську і антиросійську пропаганду. І частково це має підстави. Але є й глибші причини – національний характер українського народу, який складався століттями.

Згадаємо більш-менш відому історію Київської Русі на її внутрішніх землях. (Метрополія колоніальної держави: Володимиро-Суздальське, Тмутароканське, Ростовське, Тверське та інші „зовнішньокіївські” князівства – це фактично колоніальні чи напівколоніальні утворення Києва). Формування київського князівства відбувалося шляхом об'єднання різних слов'янських племен, які жили в умовах ізоляції одне від одного, звідси й зародження „хуторянської психології”. Безумовно, така ж „хуторянська психологія” була сформована і на території Західної і Центральної Європи, але вона була значною мірою подолана централістською, унітаристською політикою середньовічних держав, яка продовжується і в нові часи. Централістська, унітаристська політика

Київської Русі існувала лише 120 - 150 років і була перервана Ярославом Мудрим (зовсім не мудро), коли він поділив Київську державу на уділи, відновивши „хutorянську психологію”. Московському князівству вдалося поновити централістську, унітаристську політику в процесі боротьби з татаро-монгольським пануванням і передати її як естафету російській державі. В Україні такої політики дотримувалися Данило Галицький і Богдан Хмельницький, але вона здійснювалася під потужним тиском „хutorянської психології” „вождів” українства.

Відтак національний характер українського (постдавньоруського, посткиївського) етносу складався у протистоянні „хutorянської” тенденції („моя хата скраю”) і централістської, провідниками якої після смерті Богдана Хмельницького і провалу ідеї спадкової монархії в Україні стали Польща, Московське царство, Оттоманська і Австро-Угорська імперії. Тому в національному характері українців центральна влада завжди розглядається як чужа, навіть за нинішніх умов незалежності. Тим більше, що більшовики додали могутнього поштову вважати центральну владу не тільки „чужою”, але й ворожою, страхітливо-терористичною. Влада, побудована на терорі, страху, не може стати „своєю”, народною.

З національних традицій, національного характеру, умов існування недержавного етносу впливали і зміст, і характерні риси української мрії. Головним у ній була родина, матеріальне благополуччя і нейтралізація негативного впливу влади (шляхом хабара, підлабузництва, споювання її представників тощо), яка грабує податками, забирає дітей до чужих армій, примушує їх будувати шляхи, освоювати імперські території. Мрія про свою державність в українців була пригнічена потребами щоденного виживання і нейтралізації чужої влади на побутовому рівні. Тільки окремі представники освіченої верстви порушували питання про національне визволення, розбудову української державності. Якою б суперечливою постаттю не був Тарас Шевченко, але він найкраще окреслив цю частину національної мрії. До такого розуміння проблеми не доросла значна частина правлячого класу сучасної України, не кажучи вже про колабораціоністів і „п'яту колону”.

Національна мрія про державність отримала духовне і політичне підґрунтя під час першої української революції (у різних формах) у 1917 - 1919 роках. Двох років боротьби з імперіями і постімперськими утвореннями (Росія, Польща, Угорщина, Чехословаччина) за незалежність і різних політичних сил між собою (суто „хutorянська” психологія) вистачило для розквіту національної мрії про незалежність і благополучне життя у незалежній країні. Це й стало підґрунтям формування наукової національної української ідеї. Праці С. Бандери, О. Бочковського, С. Дніпрянського, Д. Донцова, В. Кучабського, В. Липинського, М. Міхновського, С. Рудницького, В. Старосольського, М. Скиборського, Я. Стецько, С. Томахівського були компромісним поєднанням української мрії і різних моделей української національної ідеї. Найближче до

сучасного її змісту підійшли М. Грушевський і В. Винниченко (їх політичні хитання залишаємо поза межами аналізу).

Національна ідея, з одного боку, є втіленням національної мрії (або різних форм національної мрії) в національній свідомості, коли здійснюється трансформація одних феноменів в інші в межах процесів соціального пізнання. З іншого боку, національна ідея є раціональною формою знання, тобто результатом розвитку суспільної науки про розвиток етносів, народів, націй від протодержавності до державності і трансформацію різних форм державності. Тут психологічна та ідеологічна реальність взаємодіють на базі науки. Якщо такого процесу не відбувається, то національна мрія переростає в міфи, прожектерство, далекі від реальної практики. Наприклад, міфи про Україну як про „міст між Заходом і Сходом”, про створення „слов’янського союзу з центром в Києві” тощо.

В сучасних дискусіях суспільствознавців, політиків, громадян України про минуле, сучасне і майбутнє країни досить часто обговорюється проблема стану національної ідеї, її існування чи неіснування, а якщо існування й визнається, то в яких формах і т. д. Ці дискусії, з одного боку, викликає ностальгія за комуністичною тоталітарною ідеологією (мета – побудова комунізму з чітко визначеними фазами: соціалізм, матеріально-технічна база комунізму, створення нової історичної спільноти – радянського народу, відмирання держави, розквіт народного самоврядування тощо), а з іншого боку – брак чіткої ідеології розбудови України, невизначеність програми суспільного розвитку.

Безумовно, було б безглуздо не визнавати реальність існування національних ідей загальнодержавного і регіонального масштабу. Поняття „національна ідея” виникло і було обґрунтоване у XVIII – XIX століттях. Інша справа, що воно мало форму або гегелівської „абсолютної ідеї” для кожного народу, або російську формулу „православ’я, самодержавство, народність”, або „Британія – володарка морів” тощо. Існують і сьогодні національні ідеї, які визнаються усіма частинами держави (Німеччина, Польща, Нідерланди), є також держави, де загальнодержавна національна ідея не визнається у повному обсязі якимись регіоном (Іспанія – Країна басків і Каталонія, Канада – Квебек, Росія – Чечня, Грузія – Абхазія і Південна Осетія). В Україні хоч і немає гострого протистояння регіонів загальнодержавній національній ідеї, але теж існують проблеми регіонального сепаратизму (в АР Крим і в неявній формі ще в кількох регіонах).

При цьому варто розрізняти поняття „ідеологія розбудови держави” — мета розвитку держави, союзники і супротивники, співвідношення національних і загальноцивілізаційних цінностей, форма державних інститутів тощо, і „національна ідея” — що є Україна та її народ сьогодні, якими вони мають стати в майбутньому, які гасла до дій тощо. Роз’яснення різниці в змісті цих понять є завданням суспільствознавців, політиків,

державних службовців.

Водночас існує ланцюг взаємопов'язаних понять: національний інтерес – національний характер – національна ідея – національна культура – ідеологія розбудови держави – національна еліта – національні лідери. Цей ланцюг можна розширювати або скорочувати. Але проблема існування народу, національної держави, національних потреб та інтересів є підґрунтям існування чи неіснування такого ланцюга. І щоб це підґрунтя справді породило національну ідею як національну мрію і національну програму дій, потрібні національна освіта, національна наука, духовні і політичні національні лідери.

Існує також ланцюг характеристик людських спільнот, що їх вищезгадані та інші поняття мають розкрити, науково визначити, показати їх роль в економічних, політичних, культурних, духовних і соціально-побутових процесах. До них належать расово-етнічні характеристики (темперамент, спосіб спілкування, спосіб сімейного життя й життя у малій групі, ставлення до „інших, не своїх” тощо) – етнічно-національна ментальність, етнічно-національний характер – етнічно-національна психологія й групові, класові, станові ідеї – національна мрія – національні ідеї (провідні з них – незалежність, експансія, відкритість чи закритість до світу – національна ідея як інтеграція часткових національних ідей.

У цій розвідці переважно розглядається національна ідея як інтегративна структура, котра включає в себе часткові національні ідеї, у загальному вигляді.

У найзагальнішому вигляді національна ідея відображає головний національний інтерес і задає розвиткові країни оптимальний напрям. Оскільки існують національні інтереси в політичній, економічній, культурній, побутовій сферах, то національна ідея може існувати в складній синтезній формі як національна (державницька) ідеологія і в простих формах – ідея етнічна, зовнішньополітична, культурна тощо, які теж є досить концептуальними і комплексними.

Виникнення нових національних ідей (у синтезній чи частковій формі) спочатку може бути зафіксоване на емпіричному рівні, а вже потім починається їх теоретичне усвідомлення, теоретичне обґрунтування з метою визначення їх місця в політичному та ідеологічному процесах. Це найкращий шлях зародження, визрівання і функціонування національної ідеї (наприклад, ідеї незалежності України). Існує й інший шлях висунення національної ідеї одним ідеологом чи групою ідеологів, щоб потім зробити її прийнятною для народу країни (наприклад, нацистська ідея А. Гітлера, ідея американської нації тощо). Але і в цьому випадку ця ідея має бути пов'язана з національним характером народу, з його ціннісними орієнтаціями. При цьому важливо створити або розчистити ідеологічний простір для нової національної ідеї, забезпечити процес її становлення економічними і політичними умовами. Цей процес передбачає руйнування старих стереотипів індивідуальної і масової свідомості,

розробку і застосування технологій поширення нової національної ідеї (згадаємо масову пропагандистську кампанію А. Гітлера, сьогоденні пропагандистські кампанії у постсоціалістичних країнах тощо). Безумовно, можливий варіант і стихійного визрівання національної ідеї. Але і в цьому випадку національній ідеї потрібні свої пророки, ідеологи, популяризатори.

Не має значення, де визріває національна ідея – чи в масштабах країни, чи регіону, який прагне незалежності. Формування національних ідей у регіонах, автономіях дуже небезпечно для держави. Особливо, якщо ці ідеї мають сепаратистський характер. Згадаймо посттітовську Югославію, де сепаратизм, озброєний національними ідеями окремих етносів, релігійних громад, розірвав країну і породив жорстокі громадянські війни, етнічні конфлікти.

Коли ж національна ідея визріває в таких країнах, як Україна, де є суттєві відмінності в економіці регіонів, у їх політичних традиціях, культурі, етнічній структурі населення, у вживанні мов тощо, то надій на стихійне становлення і розвиток національної ідеї мало. Потрібна політична воля інтелектуальних і правлячих еліт з підтримки процесу розвитку і поширення національної ідеї, недопущення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, масова політична освіта в дусі поваги до національних цінностей України, виховання особистості як патріота і громадянина. У цій ситуації держава має стати не тільки результатом реалізації національної ідеї, але й інструментом її подальшого розвитку, регулятивного впливу на регіони і маси, на системи освіти, науки, виховання. Слабка держава не може виконати таке завдання, вона зберігатиме великий потенціал дезінтеграції.

Структура національної ідеї

Підвищена увага дослідників, політиків і звичайних громадян до національної ідеї в Україні викликана різкою зміною в долі країни, коли вона стала незалежною і мала в дуже короткі історичні терміни шукати нові цілі політичного, економічного, культурного розвитку, визначатися в європейському і світовому просторі, а громадяни України самоідентифікуватися не тільки в громадянстві, але і в політичних, економічних та культурних ціннісних орієнтаціях.

Частина населення подолала бар'єр самоідентифікації як громадян України, частина не змогла й емігрувала, а частина пішла у свідому самоеміграцію, отримавши паспорти громадян України, але ідентифікуючи себе як громадян неіснуючої вже країни – СРСР, або як громадян інших країн постсоціалістичного простору, або ще більш далеких країн. Було б помилкою вважати цю частину людності цілком „п'ятою колоною”. Але певні групи з цієї частини, за підтримки деяких країн „близького зарубіжжя”, виступаючи проти незалежності України, виконують функції „п'ятої колони”, що показали події в Криму і в деяких регіонах під час

президентських виборів 2004 року і парламентських виборів в останні роки при підтримці безпринципних політико-фінансових груп, зацікавлених в слабкій Україні, яку можна безкарно грабувати, експлуатувати її природні ресурси і народ. Ці групи сьогодні дуже небезпечні.

Дослідження національної ідеї в структурному і функціональному зрізі підштовхуються й внутрішнім розвитком суспільної науки, пошуком нових імпульсів для глибшого пізнання і перетворення духовного життя в Україні. Якщо суспільствознавство не прагне розв'язати теоретичних і практичних проблем політичного і духовного життя країни, то воно стає непотрібним цій країні, особливо коли вона перебуває у ситуації корінного перелому усього способу життя. Руйнування фундаментальних цінностей і уявлень про економічне, політичне і духовне життя суспільства викликає докорінні зміни в ідеологічній сфері. Спочатку там створюється ситуація ідеологічного хаосу: старі й нові ідеології не тільки протидіють одна одній, але й шукають нових засобів свого обґрунтування на життєвість, ефективність, на роль регуляторів для соціальних верств і груп. З цієї ситуації тимчасового ідеологічного хаосу одні ідеології виходять знесиленими, інші — посиленими, а деякі гинуть, ледь зародившись.

Так було в Україні з кінця 1980-х до середини 1990-х років. У результаті зіткнення старих комуністичних ідей, нових національно-патріотичних і класичних європейських ідей маємо: а) різку втрату популярності комуністичної ідеології; б) спочатку сплеск інтересу до національно-патріотичних ідеологій, а потім стагнацію інтересу до них з боку народних мас; в) імітацію ефективності класичних європейських ідеологій (консервативної, ліберальної, християнсько-демократичної, соціал-демократичної тощо). Фактично жодна з класичних європейських ідеологій не прижилася в Україні, і партії, які взяли їх на озброєння, почали ховатися за неологізмом, що вони дотримуються „центристських ідеологічних позицій”, не пояснюючи, що це за „центризм”. Навіть такі аморфні ідеології, як „соціалістична” (СПУ), „зелена”, „селянська”, „європейського вибору” тощо не стали ідеологіями мас, хоча саме на це вони розраховували, використовуючи свої характеристики-претензії на всезагальність, захист прав людини чи інтересів окремої соціальної верстви. Це ознака того, що ні суспільство в цілому, ні окремі верстви українського народу не вірять, що ці партії захищають їхні інтереси.

Досить успішним ідеологічним і політичним проектом виявився регіональний проект - партія „Регіони України”. В ньому задіяна ідеологія „захисту інтересів регіонів”, насамперед індустриальних регіонів Східної і Південної України, ідеї інтеграції з Росією, двох державних мов (української і російської), протидії „українському націоналізму” тощо. У цьому ідеологічному і політичному проекті національна ідея майже не представлена, а навпаки, як показали президентські вибори 2004 року, в „м'якому” варіанті задіяні ідеї сепаратизму.

Отже перед суспільними науками, зокрема й політичними, постає

актуалізоване питання досліджувати національну ідею України і національні ідеї у регіональному оранжуванні як певний цілісний ідеологічний і політичний комплекс.

Останнім часом усе більше проробляється структура детермінації національних і регіонально-національних ідей, об'єктивні і суб'єктивні фактори їх становлення, розвитку і занепаду, внутрішня взаємодія елементів структури національної ідеї як складного ідеологічного феномена. При цьому використовується методологічна технологія, котра застосовується для вивчення складних ідеологічних явищ, – системний підхід у взаємозв'язку зі структурним і функціональним підходами. Діалектичний взаємозв'язок функцій і структури національної ідеї проявляється в тому, що функції національної ідеї (у тому числі й регулятивна як регулювання свідомості мас) виступають основним фактором структуроформування у процесі її становлення і розвитку. У свою чергу, функції національної ідеї впливають з потреб, завдань і цілей політичного розвитку країни, нації. Хоча структура національної ідеї визначається насамперед її функціями, але й вони відчувають постійного зворотного впливу структури.

При здійсненні соціальних функцій національної ідеї, їх змінах і удосконаленні її внутрішньої структури окремі структурні елементи можуть виступати, як покажемо далі, фактором оптимізації чи послаблення впливу на маси. Структура стимулює своєчасне й ефективне здійснення функцій, якщо їй властивий динамізм розвитку, оперативність у перебудові згідно з новими історичними умовами і врахуванням нової інформації. А це сприяє правильній оцінці ситуації суб'єктами політики (держава, партії, еліти) і прийняттю обґрунтованих рішень. Застаріла структура чи надмірний акцент на одному елементі національної ідеї (наприклад, нагнітання ажіотажу навколо реальних чи уявних ворогів національного суверенітету, коли немає внутрішньої консолідації нації) може призвести до суттєвих деформацій національної ідеї і зниження ефективності деяких її функцій – консолідуючої, регулятивної, прогнозної тощо.

Важливо також зазначити, що національна ідея може мати успіх, коли вона не є штучним творенням ідеологів, а породжується об'єктивними чинниками життя країни і народу – економічними і політичними відносинами соціальних груп і верств суспільства, культурою та історією народу, його прагненням до незалежності, демократії, добробуту тощо. Економічні, політичні і культурно-історичні відносини в країні стають головним структуроформуючим фактором національної ідеї через соціальну детермінацію у вигляді суспільної необхідності суверенітету країни, потреби його реалізації у вигляді свободи і прав людини та демократичного способу життя народу, в зацікавленні держави і громадянина розбудовувати демократичну, правову, соціальну державу. Необхідність, потреба, інтерес є рушійними факторами матеріальної і

духовної діяльності людей у всіх її формах, детермінують виникнення і розвиток національної ідеї, форми, способу мислення та дій класів, націй, соціальних груп і особистостей, які реалізують національну ідею. У цьому полягає їх фундаментальне значення у розвитку суспільства, розробці та реалізації національної ідеї у загальнодержавній і регіональній формі.

Виникає питання, чи включати суспільну необхідність, потреби, інтерес у внутрішню структуру національної ідеї? На нашу думку, для цього немає підстав. Суспільна необхідність, потреба, інтерес є базовою структурою, фундаментом, на який спирається національна ідея і який визначає її внутрішню структуру. Якщо загальнодержавні та регіональні потреби та інтереси дуже відрізняються, то структура загальнодержавної і регіональних національних ідей можуть теж суттєво відрізнятися. У цьому випадку між ними виникає конфлікт, як, наприклад, це фіксується у взаємовідношенні загальнодержавної національної ідеї і регіональної національної ідеї російськомовного населення Криму.

Базова структура – необхідність, потреба, інтерес – інколи в жорсткій формі (революція, переворот, докорінна реформа) визначають внутрішню структуру національної ідеї і вимагають негайного її здійснення, наприклад, боротьби за незалежність. Інколи вплив зовнішньої базової структури здійснюється мляво, невиразно. В цьому випадку національна ідея вступає у стан кризи, її гасла і цілі невиразні чи суперечливі. Це стосується функціонування національної ідеї в Україні у 1994 – 2006 роках, коли почали говорити про її вичерпаність досягненням незалежності. Національна необхідність, потреба, інтерес у цей час були деформовані, внутрішня і зовнішня політика невиразні. І це, безумовно, позначилося на українській національній ідеї, регіоналізм почав виступати у формі сепаратизму чи ізоляціонізму. Розгорнулися дискусії навколо проблеми регіонів-донорів і дотаційних регіонів.

Отже національна ідея є формою національного інтересу, а він, у свою чергу, формою вираження необхідності. Форми ж вираження (у нашому конкретному випадку – національна ідея) не входять у базову структуру, але відбивають її зміст. Вивчення ж структуроформуючих факторів об'єктивного характеру дозволяє пояснити, з одного боку, процес зародження в глибинах політичного і економічного життя національних ідей, обумовлених складним комплексом суспільних умов і зв'язків, а з іншого – залежність структури національної ідеї від вимог суспільного розвитку, механізм „передавання” змісту базової структури в структуру національної ідеї.

Отже можна вважати базову структуру певною „зовнішньою” стороною національної ідеї, що передбачає, як уже йшлося, наявність „внутрішньої” сторони. Ці сторони можна розглядати як „зовнішню структуру” і „внутрішню структуру” власне політичної ідеї. Поняття базової, зовнішньої структури дозволяє визначити і детермінанти внутрішньої

структури, і зв'язки зовнішньої структури з соціальними структурами в політиці, економіці, праві, моралі тощо. Поняття внутрішньої структури національної ідеї фіксує її складові, організацію її частин, ланок, своєрідних підструктур, особливості динамічних зв'язків між ними.

Важливою детермінантою ефективності внутрішньої структури національної ідеї є системний, синергетичний її характер. Тут головною умовою стійкості структури і забезпечення функціональної дієвості національної ідеї є скоординованість, несуперечливість змісту її елементів, логічна і змістова впорядкованість зв'язків між ними.

В історії періодично виникає невідповідність між старими ідеями, способами пояснення дійсності і новими факторами суспільного життя. В умовах СРСР кінця 1980-х років виникла невідповідність між інтернаціоналістською загальносоюзною і загальнокомуністичною ідеєю та національними ідеями окремих країн, так званих союзних і автономних республік, країв. Ця невідповідність спочатку проявилась і усвідомилась як досить специфічна часткова проблема, а потім переросла в суперечність між країнами, між центром СРСР (Москвою) і національними суб'єктами. Інтереси центру і національних суб'єктів суттєво розійшлися, і це призвело до розвитку суперечностей у стан міжнаціональних конфліктів, криз, коли навіть Росія як метрополія оголосила свій суверенітет від органів влади СРСР. У результаті СРСР розпався, хоча на розвал працювали й інші політичні, економічні та моральні фактори. Національні ідеї окремих постсоціалістичних країн отримали широкий історичний простір для розвитку і національних конфліктів, коли деякі регіони прагнуть суверенітету і незалежності.

Українська національна ідея є формою відображення соціальної дійсності, результатом досягнення громадською і науковою думкою предмета пізнання – суспільного процесу. Вона є не лише елементом, формою знання, компонентом суспільної свідомості, а й „містком” переходу від думки до дії, від свідомості до активності. Вона є формою теоретичного освоєння дійсності і містить два моменти: створений теорією ідеальний об'єкт національної держави, хай і не в повній, закінченій формі, і план, спрямований на реалізацію цього об'єкта на практиці. У цій національній ідеї окреслюються шляхи практичного втілення ідеального об'єкта не тільки в політичну, але й в економічну, духовно-культурну, історичну реальність. Тут об'єктивно піднімається до рівня цілей, мотивів, ціннісних настановлень соціальних суб'єктів. І ці цілі, мотиви, настановлення самі прагнуть стати об'єктивною реальністю, перетворитись на практичні завдання.

Національна наука і національна психологія не входять у національну ідею, але активно взаємодіють з нею. Національна наука, особливо її гуманітарний сектор, теоретично обґрунтовує і розвиває національну ідею, а національна психологія є тим життєвим ґрунтом, на якому національна ідея виникає і розвивається.

Після отримання Україною незалежності в суспільстві існує запит на національну ідею. Якою вона має бути, коли у ній перестав домінувати політичний аспект – здобуття державного суверенітету? Може, на перший план повинні вийти інші складові національної ідеї – у незалежній державі має бути високий матеріальний добробут громадян на базі стійкого економічного розвитку, мають бути задоволені духовно-культурні потреби, враховані особливості у сфері освіти, науки, культури? Без розв’язання економічних, духовно-культурних завдань політична складова „провисає”, і громадянин запитує: а що мені дала незалежність України? Громадянин без роботи, пристойного житла і добробуту, без реалізації потреби дати якісну освіту дітям, отримати якісну медичну допомогу не може жити тільки на реалізації мрії про незалежність України.

Модернізація України як реалізація національної ідеї

Мрія, національна ідея знеціниться і зачохне, якщо не реалізується в практичному проекті модернізації усіх сфер суспільного життя – економічній, політичній, духовно-культурній, соціально-побутовій. Майже двадцять років науковці, політики, ЗМІ говорять про трансформацію України. Але при цьому не роз’яснюють, що трансформація – це процес неоднозначний. Трансформація може бути скерована вперед, назад, по колу, „крок вперед і два назад” тощо. Крім того, постає питання: що ж ми трансформуємо?

Треба дати відверту відповідь: ми трансформуємо трагічно відомий „совок”. Поясню цю думку.

Зряду обставин після референдуму 1 грудня 1991 року про незалежність України і виборів Президента України не були здійснені такі принципові кроки: а) не було розпущено Верховної Ради, обраної ще в УРСР, яка мала прокомуністичну більшість – „групу 239”, котра гальмувала до 1994 року кардинальні реформи в Україні; б) не було розпущено Кабінет Міністрів України, сформований ще в умовах СРСР, і не було сформовано Кабінету Міністрів незалежної України. Уряд був „косметично відремонтований” і дозволив здійснити антинародну „прихватизацію” економіки; в) не було здійснено докорінної реформи прокуратури, судової системи, органів правопорядку, які поступово цілком корумпувалися; г) не було здійснено реформи регіональної влади, особливо органів самоврядування, які залишилися під контролем партійно-радянської номенклатури і оновлювалися за рахунок кримінальних і напівкримінальних угруповань і кланів.

Усе це й призвело до того, що „совок” не був обрубаний як нікому не потрібний „хвіст”, а трансформувався в нову якість – систему олігархії. За різними аналітичними документами, життя України контролюється 100 - 150 олігархами і мініолігархами, котрі збудували олігархічний режим, який очолюється 5 - 10 олігархами, які й визначають, хто і як керуватиме Україною і в чиїх інтересах (однозначно — не в інтересах

народу). Тому нагальним питанням є не трансформація в економіці, політиці, культурі, а прискорена модернізація з чітко визначеними змінами в конституційному річизці, з конкретними цілями та етапами в економіці, політиці, правоохоронній системі, культурі, науці, освіті. У будь-якому випадку потрібен повномасштабний проект модернізації країни, схвалений або законодавчо, або на всенародному референдумі. Хто його запропонує – новообраний Президент України, Кабінет Міністрів чи Верховна Рада, не має значення. Головне, щоб цей проект був реалістичний і підтриманий народом, хоча б його більшістю. Якщо цього не зробити, то й українській мрії та українській ідеї будуть „підрізані крила”, і кількість прихильників незалежності скорочуватиметься. Піднімуть голову відверті і приховані вороги української держави та ініціатори „слов’янських союзів” та імперського „братства”.

Отже актуальність сучасного модернізаційного проекту для України очевидна. Чи знайдеться політична сила і політичні лідери, які цю суспільну потребу переведуть в реальне річище? Це покажуть найближчі президентські і парламентські вибори, які дадуть відповідь на питання: чи мудрий український народ у своєму виборі?

Політична культура і культура політики: етичні аспекти

Лариса Нагорна,
доктор історичних наук,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса НАН України

Соціальне буття у глобалізованому світі деградує – ця теза, яку озвучив нещодавно віце-президент Міжнародної соціологічної асоціації М. Буравой, викликала бурхливу полеміку у середовищі гуманітаріїв [1]. Власне, дискутувалася не сама постановка питання про деградацію, а проблема її впливу на політичну практику і публічний дискурс. Те, що ми живемо у глобальному, взаємопов'язаному й суперечливому світі, уже не може бути предметом дискусії. Але чи виникає при цьому глобальне суспільство? Який сценарій подальшого розвитку більш вірогідний: нормативний консенсус з позитивним крос-культурним заплідненням чи пророковане С. Гантінгтоном „зіткнення цивілізацій”? Чи сумісна поліархічна, багатополярна, багатополарна світова система із загальнолюдською етикою? Пошук відповідей на ці та інші питання актуалізує інтерес до проблем політичної культури.

У політичному лексиконі сучасності важко знайти категорію, яку за рівнем полеміки навколо неї можна було б порівняти з дефініцією „політична культура”. Відтоді, як понад півстоліття тому Г. Алмонд революціонував дослідження сфери політики, виокремивши два рівні аналізу політичних систем – інституційний та орієнтаційний, інтерес до проблем політичної культури хвилеподібно наростав і знижувався у залежності від гостроти проблем політичних трансформацій. „Концепт „політична культура” є водночас одним з найпоширеніших і одним з найбільш спірних понять у політичній науці”, вважають У. Мішлер і Д. Поллак [2]. Прагнучи відшукати відповідь на питання, чому так сталося, вони пропонують розрізняти „широке” і „вузьке” бачення проблем політичної культури (thin and thick culture), причому на широкому, сутнісному полюсі розміщуються ідентичності, а на вузькому, емпіричному

– соціально-політичні настановлення (attitudes). Такий підхід, безумовно, конструктивний, бо одна справа – політична культура як взаємодія ідентичностей, а інша – усталені у певному соціумі еталони поведінки. І все ж і на цьому шляху важко знайти відповідь на основоположні питання: чому схожі типи політичних культур в одних суспільствах забезпечують сталу демократію, а в інших стають засобом її руйнування? І чому як відповідь на уніфікуючі глобальні тенденції так часто виникають сплески фундаменталізму, трайбалізму, агресивного націоналізму?

Кінець XX століття після тривалого спаду наукового інтересу до проблем політичної культури ознаменувався новим його піднесенням, і стимулювали цей процес однаковою мірою і нова конфігурація полюсів сили в сучасному світі, і неспроможність багатьох національних урядів упоратися з регіональними та релігійними проблемами, і гострі прояви антиглобалістських та альтерглобалістських рухів. Однак як сам концепт політичної культури, так і особливо її соціоінтегративні функції й донині лишаються предметом гострих теоретичних і методологічних дебатів, а ставлення до нього варіюється в діапазоні від „популярного й спокусливого” (Д. Елкінс і Р. Сімеон) до „дегенеративної дослідницької парадигми” (Д. Лейтін) [3]. Скрізь і всюди визнається, що полісемантичний, доволі розмитий термін, яким позначають зв’язок між історично сформованими у певному соціумі особливостями суб’єктивного сприйняття політики і політичною активністю індивідів та груп, виявляється недостатньо операціонабельним, коли йдеться про вимірювання рівня політичної компетентності, аналіз мотивацій і якісного стану політичної свідомості. Але точнішого індикатора для характеристики політичного здоров’я соціуму у розпорядженні соціогуманітаріїв немає.

Стало вже нормою, що на переломних етапах суспільного розвитку обов’язково актуалізуються проблеми „розуміння” суспільних настроїв і, відповідно, зростає інтерес до конструювання ідентичностей, і тоді саме концепт „політична культура” виконує роль „семантичного інструменту” для дослідження політичних комунікацій. Традиційно склалися два підходи до концептуалізації політичної культури. Найбільш поширеним вважається так званий „психологічний” підхід, націлений на дослідження типів орієнтацій на індивідуальному і груповому рівнях. Його використовують для аналізу рівня політичної компетентності людини чи групи, їх готовності/неготовності діяти відповідно до усталених в суспільстві цінностей, принципів і норм, а також для характеристики мотивацій і якісного стану політичної свідомості та поведінки. Ширші – „соціетальні” – визначення базуються на розгляді політичної культури як своєрідного індикатора рівня політичного розвитку, особливостей функціональних та формально-юридичних рис політичних систем, віддзеркалення особливостей ментальності, індивідуального й суспільного досвіду. В ході багаторічних дискусій щодо змісту концепту „політична культура” усталилося ставлення до нього як до умоглядної конструкції,

придатної для побудови різних способів концептуалізації політичної реальності і прогнозування ймовірних змін у політичній системі та у механізмах міжгрупової взаємодії.

Попри розмаїття підходів і оцінок, у термінологічному полі існує чітке розуміння того, що саме політична культура є поки що єдиною установочною та політичною матрицею, яка дозволяє пояснити механізми формування політичних ідентичностей. За її допомогою легко визначити рівень цивілізованості соціуму, культури політичного мислення й політичного спілкування, культури поведінки політиків і населення як суб'єктів політичного процесу. Являючи собою єдність об'єктивних соціально-нормативних компонентів свідомості й поведінкових стереотипів, політична культура надає політичній сфері цілісності й інтегративності. Водночас вона фіксує „больові точки” у механізмах політичної комунікації.

Нині на дослідженнях політичної культури виразно позначається відчуття того, що на межі тисячоліть почався новий відтинок історичного часу – з виразними політичними, економічними, соціальними, культурними, технологічними трансформаціями в суспільній організації, у способі життя і формах суб'єктивності. Людство з подивом побачило, що ані вражаючі зрушення в економічній та комунікаційній сферах, ані прокламоване прощання з традиціями революціонізму, ідеями месіанства, звичними канонами ідеологічної боротьби політичний клімат на планеті не поліпшили. Потенціал конфліктності не зменшується; у багатьох регіонах торжествують демони групового егоїзму і навіть неприкритого насильства над особою. Людство не має ефективних засобів боротьби з корупцією, рейдерством, навіть з ніби воскреслим з часів середньовіччя піратством.

Світова економічна криза вкотре підтвердила недостатню дієвість механізмів прямого зв'язку між владними структурами й інститутами громадянського суспільства, і саме в цьому більшість аналітиків вбачає головну причину зниження впливу інтелекту на економічний, політичний, духовний розвиток соціумів. Під егідою наднаціональних структур спішно розробляються плани активізації суспільної думки на зразок розробленого Єврокомісією „Плану – Д (Демократія, Діалог, Дебати)”. Запропонована Європейським економічним і соціальним комітетом „Програма для Європи: пропозиції громадянського суспільства” порушує широкий спектр проблем сталого розвитку й управління, наголошуючи на тому, що успіх може забезпечити лише активна співдія усіх „живих сил” суспільства [4].

За таких умов не стала несподіванкою поява на початку XXI століття категорії „нова політична культура” і пов'язаного з нею нового тезаурусу політичної діяльності в контексті „відкритого простору”. Всесвітній соціальний форум, перший з'їзд якого відбувся у Порту-Алегрі (Бразилія) у січні 2001 року, перебрав на себе функцію „інкубатора ідей” для узгодження зусиль організацій і рухів, що діють на рівнях від локального

до міжнародного, „ у конкретній акції розбудови іншого світу”. І хоч поставлені Форумом завдання соціальної трансформації „тут і тепер” визнаються відверто утопічними, подиву гідним є безпрецедентне зростання кількості його прихильників – від 20 тисяч осіб на першому до 150 тисяч на четвертому з’їзді.

Узгодженою позицією Форуму є опозиція неоліберальній глобалізації, що передбачає, поміж іншим, і несприйняття політики насильства, війни, мілітаризму, кастової системи. Проголосивши свій рух „абсолютно відкритим і некерованим простором”, його учасники наголошують на поширенні своїх ідей в інший спосіб, ніж це передбачає традиційна політична діяльність. „Відкритий простір” трактується як дискусійний клуб, де люди з різними поглядами й уподобаннями мають можливість „бути собою”, не оглядаючись на позицію організаторів. Форум відкидає будь-які обмеження й одноманітність, орієнтуючись на мережеві зв’язки, культурні пріоритети, спонтанний інформаційний обмін через Інтернет. Його учасники декларують перехід від „політичної культури” до „культури політики”, що постає у широкому глобальному русі за солідарність і справедливість. І це „не просто ще один рух, але рух іншого типу”, рух за забезпечення гідного місця культури в політиці. Саме культура, на думку М. Остервайль, має стати ключовою сферою трансформації політичної боротьби. Культурно-комунікативний рух стає водночас і політичним, коли демонструє, що цінності існують поза споживанням і грішми, і в такий спосіб підриває монополію капіталізму на цінності, значення, істину [5].

Орієнтуючись на ідеї альтерглобалізму, Форум пропонує нову, хай і ідеальну, модель конвергенції, що ґрунтується на повазі до багатоманітності і різномислення, культурного плюралізму. Партнерство, базоване на вільному представництві, проголошується головним принципом інноваційної політики, спрямованої на побудову мереж і спільне використання досвіду. Під гаслом „інший світ можливий” він підтверджує наявність, хай поки що й примарну, альтернативи неоліберальній глобалізації і можливість нової культури соціальних рухів. Сама поява ідеї транснаціонального громадянського суспільства і створення відповідних мереж – це вже прорив, відповідь на виклики ХХІ століття. Не обов’язково революція і не лише реформа, але й „вогнища змін” у вигляді соціальних форумів стають рушіями перетворення „багатоманітності на переваги”. А головне завдання вбачається в тому, щоб „створити таку етичну й політичну систему, яка була б глобальною, не будучи при цьому гомогенізуючою, яка являла б собою відкрите ціле – одночасно багатомірне, інклюзивне і таке, що розвивається” [6].

У баченні ініціаторів свіжих підходів до трактування політичної взаємодії, нова політична культура – це, насамперед, культура просування певних цінностей, включаючи солідарність, справедливість і політичну участь. Їх всерйоз турбує незбіг між проклямованою культурою горизонтальних зв’язків та відкритості зі способами, якими

це завдання реалізується на практиці. Йдеться, отже, про відмежування від широкого поняття „політична культура” вузького за змістом поняття – „культура політики”, в яке вкладаються правила й норми, що визначають мікропрактику повсякдення. Іншими словами, йдеться про руйнування монокультурної й гегемоністської логіки, якої дотримуються владні структури, і того „вертикального” розуміння політики, яке перетворює структури громадянського суспільства на статистів. Новий культурно-політичний підхід є усвідомленою спробою підриву монополії капіталізму на істину і його прагнення звести всі цінності до якоїсь економічної чи раціональної суми. Розмивання меж між політикою і мистецтвом, реальністю і карнавалом, учасниками і глядачами – це вже само по собі виклик владі, яка закріпостилася у своїх прагненнях до закритості.

Не слід, зрозуміло, ідеалізувати такі й подібні ініціативи, але вже сама їх поява у поляризованому, багатополосному світі свідчить про бажання великих мас людей жити за законами добра і справедливості. Звертання до етичних основ буття особливо промовисте – адже Форум позиціонує себе, поміж іншим, і як навчальний, педагогічний простір, що формує нову культуру саморефлексії. „Мисленнєва етика” мислиться як апеляція до критичного погляду на справедливість і відповідальність, як основа для взаємин, що базуються на примиренні протилежностей. Увінчує цей проект концепція транснаціональної й транскультурної солідарності, а толерантне ставлення до інакшості розглядається як ознака нової культурної політики.

На основі аналізу колективних глобальних рухів, мережевих груп за інтересами, діяльності транснаціональних неурядових організацій, міжнародних наукових і професійних асоціацій А. Мартінеल्ली доходить висновку, що масштаби громадянського суспільства стають глобальними, і вже на цій основі складається загальнолюдська етика, сфокусована навколо базових спільних цілей – мир, гідність людини, соціальна справедливість, свобода особи, культурний плюралізм, сталий розвиток. „Вона розвиває настанову на контекстуальний універсалізм, плідну, неруйнівну зустріч культур, гармонію взаємної поваги культурних поглядів”. На думку А. Мартінеल्ली, для такого міжкультурного діалогу потрібні дві методологічні базові настанови: по-перше, рішуче відмежування етосу від етносу, етнічних преференцій, усвідомлення спільності долі всіх людей планети і, по-друге, поширення саморефлексивної дії і способу мислення. Хоч людина виростає у конкретній культурі з її нормами, інституціями і практиками, та сьогодні вона має набагато більше шансів стати відповідальним актором творення загальносвітової соціальної реальності [7].

Не так вже й легко перекинути місток від цих глобальних прагнень до сумних українських реалій. Створюється враження, що чим більше говорять в Україні про європейський вибір, тим більше зростає асиметрія влади й соціуму, тим відчутніше відрізняються прокламовані владними структурами цінності від загальносвітових пріоритетів. Правознавець О.

Костенко оцінює стан країни як велику соціальну драму, і з ним неможливо не погодитися. Коли свобода волі супроводжується дефіцитом культури, то вона перетворюється на свободу сваволі. Соціальне безкультур'я стає фактором, який має парадоксальну властивість обертати будь-яку цінність на свою протилежність. Антикультурний вірус підживлює головне зло – корупцію. Сформулювавши гасло „культура – мати порядку”, О. Костенко вводить термін „культурифікація громадян” і закликає започаткувати новітній просвітницький рух в Україні [8].

Грамотний аналіз і розумні рекомендації не вичерпують, однак, суті проблеми та її глибини. Якби тугий вузол криз, які визначають політичну атмосферу в країні, можна було розрубати на шляхах створення ефективної системи громадянської освіти й загальної „культурифікації”, тобто зовнішнього впливу на людину та її ціннісні настановлення, то ситуація не була б такою складною. Значно гірше, що в країні вже виявилися значною мірою розхитаними моральні підвалини цивілізованого співжиття, і що цинізм і всездозволеність стають стилем мислення й еталоном поведінки значних мас людей. У суспільстві з домінуванням ерзац-еліт зруйновані основні загальнолюдські етичні норми – досягнення свободи через самообмеження і розуміння обов'язку як відповідальності за наслідки дій. Українська культура політики справляє на загальний стан політичної культури вплив, який можна порівняти з руйнівним цунамі.

Доводиться з сумом констатувати, що „війни ідентичностей”, про які мені вже доводилося писати [9], напередодні президентських виборів впритул наблизилися до стану „війни всіх проти всіх”. Про культуру політики за таких умов говорити взагалі не доводиться, хоча гасла солідаризму, з якими прийшов до влади нинішній уряд, формально співзвучні закликам нових глобальних акторів. Але вибудова ідентифікаційних практик у руслі протиставлення й негативізму вихолостила до невпізнання не тільки ідеї солідарності, але й розуміння важливості будь-яких громадянських ініціатив. Не зумівши поставити надійну заслону корупції, влада допустила її злорякне розростання і сама опинилася в її тенетах. В умовах світової фінансово-економічної кризи уряд, який робив ставку на масштабні „прориви”, виявився безпорадним і добровільно сів на ін'єкційну голку зовнішніх впливів. Окрім поглиблення фінансової кризи це створило ситуацію, яку соціологи позначають терміном „деструкція влади” – з тенденціями до саморуйнування і самознищення. „Деформуються функції державних органів, зростає їх безсилля й атрофія, втрачається керованість не тільки в державі, але й в суспільстві” [10]. Особливу небезпеку становить те, що відносини між владою й опозицією мають тотально конфронтаційний характер, а в самій владі конфронтаційність „зашкалює” у відносинах між Президентом і його командою, з одного боку, та урядом — з другого. Тривала бездіяльність парламенту довела ситуацію до абсурду, призвівши до інфляції цінності права як такого.

Неминучим наслідком такого стану стає загальна правова девіація й

моральна деградація, яка перетворюється на складник культурного поля і визначає характер і спрямування ідентифікаційних практик. Ніхто у владі не відчуває себе відповідальним ані за безпрецедентну втрату за роки незалежності 10,5 % населення (для порівняння: у Росії – 4 %, у Білорусі – 5,6 %), ані за те, що обсяги виробництва 2009 року становитимуть лише близько 62 % від рівня 1990 року. Дедалі частіше не бажають дотримуватися правових і моральних норм і громадяни, які відчувають себе ошуканими і в духовному сенсі (зрада ідей Майдану), і в матеріальному (адже у багатьох брутально, навіть без вибачень, відібрали право розпоряджатися власними коштами). Неспроможність влади налагодити елементарну фінансову дисципліну потягнула за собою ланцюгову реакцію: дії в межах законності вже не є моральним імперативом. Нормою стає орієнтація на обхід і нехтування законів (до яких вельми вибірково ставиться навіть гарант Конституції); люди звикають до всеохопної корупції, добровільно чи вимушено її підтримують. Працювати чесно і з повною віддачею сьогодні не лише не престижно, але й не вигідно; „вміння жити” дедалі частіше асоціюється з асоціальними вчинками. Не тільки політичний, але й звичайний простір людського життя стає сферою імітаційності, симулякрів, підкилимних угод. Це справляє на суспільство не просто подразливий, але й відверто руйнівний вплив.

Украї тривожним показником, що характеризує стан вітчизняної політичної й соціонормативної культури, є цілковите знецінення моральних засад – аж до поширення практики рейдерства, торгівлі дітьми, маніпуляцій з квартирами німечних людей. Мляве реагування влади й соціуму на прояви „дикого капіталізму” по суті означає девальвацію цінності людського життя і таку ескалацію жорстокості, яка здатна потягнути за собою у недалекому майбутньому руйнування міжпоколінних зв’язків. Замість очікуваної „четвертої хвилі” демократизації суспільство дістало неопатрімоніальне прикриття тіньових мереж та узаконення клієнтарно-патронажних відносин, що може остаточно знівельовати значення професіоналізму, зруйнувати основи трудової етики. Соціологічні опитування систематично реєструють настрої зневіри, розгубленості, апатії: 2008 року 76,9 % респондентів не розуміли, на які закони орієнтуватися, а 78,6 % вбачали проблему в тому, що більшість людей взагалі ні у що не вірить [11].

Серйозною проблемою для України лишається регіональна поляризація суспільних настроїв, яка заважає формуванню спільного культурного простору. У південно-східному регіоні домінує пасивний, з високими патерналістськими очікуваннями, різновид соціокультурної ідентифікації – аж до вибудови специфічних, зі спільними російськими й українськими коренями, „донбаської”, „кримської”, „одеської” ідентичності. Західний тип регіональної ідентичності більш активний, тут домінує орієнтація на індивідуальне господарювання й підприємництво, хоча примиренське ставлення до корупції дається взнаки не меншою мірою. Оскільки

притаманний західному регіону тип політичного активізму сформувався у конфронтаційному руслі і має виразну антиросійську складову, то він стає живильним середовищем для правого радикалізму й національної мегаломанії.

Україна перебуває, отже, в ситуації поглиблення всеохопної ідентифікаційної кризи, яка тягне за собою кризу легітимності, кризу розподілу, кризу політичної участі і багато інших криз. На жаль, у протидії їм владні структури не проявили стратегічного мислення, але подиву гідну інертність, неспроможність виробити цивілізаційні орієнтири, відповідні викликам ХХІ століття, і які б сприймалися різними сегментами поляризованого соціуму. Країна настільки відстала з розв'язанням завдань економічної, політичної, соціальної модернізації, що потрапила в ситуацію своєрідного „історичного цейтноту” – адже нині їй, як вважають аналітики, потрібне ще принаймні десятиріччя, щоб вивести економіку бодай на рівень 1991 року. На цьому шляху владу можуть підстерігати, як мінімум, дві небезпеки – спроби повернутися назад можуть закріпити архаїку, а надто рішуче реформування може спричинити соціальні збурення аж до екстремістських проявів.

Про осмислену культурну політику влади взагалі говорити не доводиться. Якщо вона й існує, то замикається переважно на обмеженнях „культурного” (читай: російського) імпорту. Домінування етноцентризму в ідеологічній стратегії держави з постійним пошуком ворога призводить до істотних спотворень в організації системи освіти та в „політиці пам'яті”. Категоричні вимоги „утвердження в колективній свідомості україноцентричного розуміння історії”, які лунають з президентського табору, є, по суті, ледь замаскованою формою національної мегаломанії та неприпустимого у цивілізованому світі втручання державних органів в систему історичних інтерпретацій. Задавлений ціннісний конфлікт, внаслідок якого історія України існує у кількох взаємонесумісних версіях, цим лише поглиблюється, а його використання у боротьбі різних політичних сил набуває форм гротеску. Етнокслюзивність і віктимність національної пам'яті з відкиданням будь-яких позитивів у радянській спадщині завдає чималої шкоди як об'єктивній оцінці минулого, так і формуванню у молодого покоління оптимістичного світовідчуття й патріотичної налаштованості. Соціум уже фактично змирився з девальвацією поняття „національна гордість”, бо той образ України, що нав'язується заангажованими істориками і засобами масової інформації, навряд чи може когось надихати.

Сумно, що Україна виявилася мало не єдиною країною на європейському просторі, котра не лише не провела жодної соціальної реформи, але й не зуміла виробити позитивного ставлення до інноваційних змін. У вітчизняному соціумі, який і досі перебуває у стані соціального інфантілізму, взагалі немає розуміння того, що країні потрібні негайні, до того ж радикальні реформи, у тому числі й непопулярні. Інакше існує

реальна загроза для всього „українського проекту” — аж до легітимації авторитаризму або й втрати державності, територіальної цілісності й суверенітету.

Отже маємо підстави для висновку: простір ризиків у соціально-культурній сфері за останні роки відчутно зріс, а у передвиборчому контексті ситуація має тенденцію до подальшого ускладнення. Ризики рівною мірою продукують і „наполеонізм” влади, де кожна гілка виступає з позицій власної непогрішності й незамінності, і соціальний цинізм на масовому рівні, коли люди пристосувалися до безладу і знаходять вигоду у хаотизованій реальності. Оскільки гранична персоналізація політики перетворила виборчий процес на змагання гаманців і піар-технологій, то навряд чи можна сподіватися на поліпшення ситуації після президентських виборів. Зате легко передбачити, що сторона, яка програє, апелюватиме до зневірених мас і виводитиме їх на вулиці, що може мати непрогнозовані, навіть трагічні наслідки.

Щоб повернути довіру суспільства до влади і відновити суспільну рівновагу, елітним верствам не лишається нічого іншого, ніж змиритися з необхідністю обмеження власних апетитів і потреб, що давно стали надмірними. Реформа податкової системи на прогресивній основі, із спеціальними податками на розкіш, елітне житло, престижні авто тощо може не тільки наповнити бюджет, але й зупинити небезпечне наростання правового нігілізму. Якщо вона буде підкріплена бодай обмеженням депутатської недоторканності й новою, відкритою системою партійних списків, то це може істотно зменшити потяг спритних ділків до обіймання владних посад. Можливо, це знизить градус безглузлого протистояння „у верхах”, введе у пристойні рамки боротьбу „за портфелі” й ресурси.

Ще один спосіб впливу на суспільну свідомість, який майже зовсім у нас не використовується, полягає у психологічному стимулюванні кращих людських якостей. Нинішня влада вкінцець розгубила вміння розмовляти з людьми „на рівних”, апелювати до людської гідності, совісті, доброчинності. Те, що вмів добре робити радянський режим (організація громадських починів, приведення у рух важелів змагальності), хоч і було експлуатацією притаманного людині бажання виділитися з-поміж інших, у багатьох випадках давало значний ефект. Варто придивитися до того, як організовано в цивілізованому світі рух волонтерів, які слова для заохочення пастви знаходять кращі служителі церкви. Зрозуміло, однак, що такі звернення до людей можновладці мають підкріплювати особистим прикладом і чітким дотриманням норм політичної етики.

Якщо вітчизняна еліта у своїй масі справді прагне до європеїзації українського суспільства, то вона має докорінно змінити своє ставлення до соціальної й гуманітарної політики. Для останньої однозначно згубна така оберненість у минуле, яка формує україноцентричні пріоритети на постулатах власної непогрішності й задовнених претензіях до сусідів. Фундаментом зваженої й реалістичної гуманітарної політики мають

бути принципи людиноцентризму, відкритості до загальноцивілізаційних надбань, толерантності, налаштованості на взаєморозуміння й крос-культурну взаємодію. Необхідно, з врахуванням європейського досвіду соціалізації, здійснити за участю широкої громадськості „ревізію” допущених помилок і прорахунків, виробити стратегію, максимально орієнтовану на пошук суспільного порозуміння і соціальної відповідальності, змінити „страждальницьку” тональність дискурсу на життєствердну.

Водночас і громадяни мають зрозуміти: позиція відсторонення від політики як нібито „брудної справи” далеко не краща за умов, коли влада намагається забезпечити собі простір безконтрольності й вседозволеності. Нині лише чітка громадянська позиція кожного може гарантувати зміни на краще, і президентські вибори дають для цього реальний шанс. Отже свою „половину шляху” до культури політики має пройти й соціум, згуртувавшись навколо структур громадянського суспільства, насамперед Громадського форуму. За умов доволі частого паралічу парламентаризму він мусить узяти на себе оприлюднення конкретних соціальних програм, однаково зрозумілих усім верствам суспільства в усіх регіонах. Цілком реально, приміром, сконцентрувати громадську енергію навколо завдань боротьби з бідністю, оздоровлення довкілля, охорони дитинства, благоустрою села тощо. Для початку потрібно, як мінімум, провести ревізію соціального законодавства, впровадити гнучкі форми зайнятості, запропонувати механізм реформи системи соціальних пільг. Головне ж – пробудити суспільну енергію, переконати всіх і кожного, що розумне самообмеження і розлучення з невеликою частиною власних фінансових ресурсів – це не надто висока платня за стабільність і бодай якийсь прогрес.

Література:

1. Буравой М. Что делать? Тезисы о деградации социального бытия в глобализирующемся мире // Социс. – 2009. – № 4. – С. 3 – 8.
2. Political culture in post-communist Europe: Attitudes in new democracies // Ed. by Pollack D. et al. – Ashgate, 2003. – P. 237.
3. Формизано Р. Понятие политической культуры // Pro et contra (Москва). – 2002. – Т. 7. – № 3. – С. 111 – 146.
4. Докладніше див.: Канунников А. А. Европейский Союз и Россия: отношения государства и гражданского общества // Мир и политика. – 2009. – № 7. – С. 61 – 69.
5. Остервайль М. Культурно-политический подход к переосмыслению политического // Международный журнал социальных наук. – 2006. – № 52. – С. 29 – 43.
6. Риуфоль В. Подходы к социальной трансформации в социальных форумах: мгновенность происходящих переустройств // Международный

журнал социальных наук. – 2006. – № 52. – С. 109.

7. **Мартинелли А.** От мировой системы к мировому обществу? // Социс. – 2009. – № 1. – С. 5 – 15.

8. **Костенко О.** Культура – мати порядку // День. – 2009. – 30 травня.

9. **Нагорна Л.** „Війни ідентичностей”: сценарії і ризики // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2.

10. **Шульга М.** Деструкція влади // Українське суспільство 1992 – 2008: соціологічний моніторинг. – К., 2008. – С. 467.

11. Українське суспільство 1992 – 2008: соціологічний моніторинг (додатки). – С. 515, 548.

Демаркація політичних ризиків для суб'єктів політичної і неполітичної діяльності

Віталій Кривошеїн,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

Дніпропетровського національного університету
ім. О. Гончара

У статті розглядається можливість розрізнення у визначенні політичних ризиків для тих, хто здійснює як політичну, так і неполітичну (комерційну) діяльність. Аналізуються традиційні підходи щодо класифікації політичних ризиків як складової інвестиційного клімату країни (регіону), пропонується поділ політичних ризиків на чисті та ділові (наведені, похідні).

У науковій літературі тема політичних ризиків стосовно суб'єктів політичної діяльності практично не розглядалася. Це пояснюється тим, що у суб'єктів неполітичної діяльності була і залишається усвідомлена потреба в якісному і, що важливіше, в кількісному аналізі політичного ризику. На основі цієї інформації ухвалюються рішення про конкретні інвестиції. Саме завдяки цьому аналіз політичних ризиків для суб'єктів неполітичної (в першу чергу — комерційної) діяльності зараз є більш затребуваним, ніж аналіз ризиків для суб'єктів політичної діяльності.

Ключовим для розуміння феномена політичного ризику є поняття „інтереси”. Адже суб'єкт починає діяти після того, як усвідомить свої нагальні інтереси. Цьому процесові передуює зазвичай процес ухвалення рішення, що передбачає аналіз ситуації та вибір способу дії. На цьому етапі й відбувається визначення і сприйняття доцільності ризику. Реалізуючи своє рішення, суб'єкти діяльності можуть наразитися на перешкоди, котрі можуть поставити під сумнів саму цю можливість. Саме те, які інтереси має на меті індивід, а також характер чинників, що впливають на його діяльність, і визначає характер ризиків. Тобто характер ризику визначається інтересами суб'єкта ризику.

За традиційним тлумаченням, „політичний ризик” ототожнюється з поняттям „політична складова інвестиційних ризиків”. Тобто політичні

ризики безпосередньо пов'язуються з діяльністю комерційних структур. Проте логіка такого підходу засвідчує, що компанія не є єдиним суб'єктом політичного ризику. Якщо виходити з припущення, що характер інтересів суб'єкта визначає характер ризиків, на які він може наразитися, то політичний ризик теж може інкримінуватися політичним суб'єктам — політичним інститутам, партіям, окремим політикам. **Постановка цієї проблеми є авторською; вона практично не розглядається у вітчизняному науковому дискурсі. Відтак метою статті є обґрунтування розрізнення політичних ризиків за їх природою відповідно до джерел і наслідків політичних дій.**

У зв'язку з впливом політичних подій на діяльність економічних суб'єктів, зокрема, тих, що інвестують в інших країнах, політичний ризик класифікується за різними критеріями. Наприклад, С. Робок [1; 2], С. Кобрін [3], Дж. Саймон [4] та деякі інші дослідники пропонують поділяти політичні ризики на **макро- і мікроризики** — в залежності від рівня економічних суб'єктів, на які вони впливають. **Макроризик** асоціюється з ймовірністю політичних подій, наслідки яких відбиваються на всіх іноземних суб'єктах у країні розміщення. **Мікроризики** специфічні для галузі, фірми чи навіть окремого проекту. До цієї дихотомічної класифікації Ч. Кеннеді запропонував додати критерій легальності/легітимності (йдеться про законність/правочинність дій політичних суб'єктів), увівши в обіг поняття легально-урядового та екстралегального політичного ризику (таблиця 1).

Таблиця 1
Класифікація політичних ризиків (за Ч. Кеннеді)

	Легально-урядовий ризик	Екстралегальний ризик
Макроризик	Зміна інвестиційного законодавства	Революція
Мікроризик	Торговельне регулювання	Тероризм

Джерело: [5, р. 7].

Ця типологія здійснюється на основі поділу подій, що викликаються діями урядових структур, обумовленими певною державною політикою, або силами, які не підлягають урядовому контролю. **Легально-урядовий ризик** є прямим наслідком поточного політичного процесу, який містить, наприклад, такі події, як демократичні вибори. **Екстралегальний ризик** означає будь-яку подію, джерело якої перебуває поза легітимними структурами країни (тероризм, саботаж, військовий переворот, революція).

Йдучи за Ч. Кеннеді, Ж. де ла Торре і Д. Некар запропонували розглядати вплив політичного ризику в динаміці (таблиця 2). Ця типологія

політичних ризиків визначається на основі поділу подій, викликаних або діями урядових структур в ході здійснення певної державної політики, або силами, які перебувають поза контролем уряду.

Аналізуючи англomовну етимологію терміна „політичний ризик”, можна дійти висновку, що це словосполучення доречно вживати в першому випадку в значенні „policy risk”, а в другому – „political risk”. Якщо йдеться про „policy risk”, то маємо справу з впливом політичних інститутів (у першу чергу — держави) на дії суб’єктів, котрі ризикують. Якщо йдеться про „political risk”, то маємо справу з впливом політичного середовища (політичної системи в цілому) на діяльність суб’єкта, що ризикує (детальніше див.: [6]).

Таблиця 2
Уразливість до політичних ризиків (за Ж. де ла Торре і Д. Некаром)

Непередбачувані обставини	Дії легітимних структур	Події, викликані діями сил, що не контролюються урядом
Втрата контролю за діяльністю фірми	- повна або часткова експропріація; - насильницьке позбавлення прав управління; - конфіскація власності фірми; - розрив договору.	- війна; - революція; - тероризм; - страйки.
Падіння очікуваного прибутку	- незастосування „національного режиму” зменшення доступу до фінансових, трудових і сировинних ринків; - контроль за цінами, товарами, діяльністю; - валютні обмеження; - обмеження грошових переказів за кордон; - вимоги до експортних характеристик.	- націоналістично налаштовані продавці і постачальники; - загрози ворожих угруповань; - нав’язані ззовні фінансові обмеження; - нав’язані ззовні обмеження на експорт та імпорт.

Джерело: [7, p.223].

Зважаючи на наведені вище аргументи, доцільно класифікувати політичні ризики на чисті (іманентні) та ділові. **Чистий** політичний ризик характеризується тим, що і джерела, і можливі наслідки ризику містяться у політичній сфері. Зрозуміло, що такий ризик притаманний суб’єктам політичної діяльності. **Діловий** ризик притаманний суб’єктам неpolітичної

діяльності і поділяється на **наведений** і **похідний**: у першому випадку джерела містяться поза політичною сферою, а можливі наслідки – в політичній сфері, у другому – навпаки: джерела містяться у політичній сфері, а можливі наслідки – поза нею. Поділ ділових політичних ризиків на наведені і похідні обґрунтовується характером чинників, які впливають на комерційну діяльність. За цим критерієм політичні чинники умовно можна класифікувати на **фонові** і **профільні**: фонові чинники виникають внаслідок політичних процесів у відповідному середовищі, профільні виникають внаслідок політичних рішень.

Питання про те, які політичні чинники ризику є для інвестора значущими, вирішується в кожному конкретному випадку по-своєму, в залежності від інтересів конкретного інвестора, його характеристик і цілей. Є групи інвесторів, яких цікавлять тільки фонові чинники (чинники так званого ризику країни чи регіонального ризику) – це, наприклад, банки. Для середнього регіонального бізнесу значущість профільних показників буде значно вищою, ніж значущість фонових, оскільки його діяльність більше залежить від конкретних рішень регіональної влади. Тобто наведені ризики орієнтовані на фонові чинники, а похідні – на профільні чинники.

Наведені політичні ризики репрезентовані фінансовими, галузевими, інноваційними, банківськими, податковими й технічними ризиками в політичній сфері.

Фінансовий ризик – це дії в невизначених обставинах, пов'язаних з грошово-фінансовою сферою, які викликають загрозу грошових втрат підприємством, банком, бізнесменом. До фінансових ризиків відносять **валютний, кредитний та інвестиційний ризики**.

Валютний ризик – це вірогідність фінансових втрат в результаті зміни курсу валют. Занижений курс корисний при експорті, він сприяє припливу іноземного капіталу. При підвищеному курсі зменшується ефективність експорту і збільшується ефективність імпорту. Валютний ризик включає в себе три різновиди: економічний (валютний) ризик, ризик переказування грошей, ризик угод. Економічний (валютний) ризик полягає в тому, що змінюється вартість товару із зміною курсу валют. Ризик переказування грошей полягає в різній вартості активів і пасивів у бухгалтерському обліку. У випадку, коли курс іноземної валюти, в якій виражені активи фірми, падає, вартість цих активів зменшується. Ризик угод – це вірогідність валютних збитків за конкретними операціями в іноземній валюті. Він виникає через невизначеність вартості в національній валюті інвалютної угоди в майбутньому.

Кредитний ризик – це можливість невиконання фірмою фінансових зобов'язань перед інвестором.

Інвестиційний ризик пов'язаний з неякісною проробкою техніко-економічних обґрунтувань, підвищенням вартості проекту, переглядом законодавства щодо інвестиційної діяльності тощо. Види інвестиційних

ризиків дуже різні і їх багато. Загалом їх можна поділити на три групи: за сферою прояву – економічний, політичний, соціальний, екологічний тощо; за формами інвестування – ризик фінансового інвестування, ризик реального фінансування; за джерелами виникнення – несистематичний (специфічний), систематичний (ринковий).

Основними інвестиційними ризиками є: ризик економічної і політичної стабільності, ризик забезпечення акуратності виплати боргу, гарантованість захисту прав інвесторів, імідж працездатності населення, інформаційна закритість, непрозорість ринку, технологічний ризик.

Інноваційний ризик – це ймовірність втрат, що виникають при вкладенні підприємством коштів у виробництво нових товарів і послуг, які, можливо, і не знайдуть очікуваного попиту на ринку. Він виникає в таких ситуаціях: при впровадженні дешевшого методу виробництва порівняно з тими, що вже існують, що, взагалі, набуває тимчасового характеру і призводить до ризику неправильної оцінки попиту на товар; створення нового товару на старому обладнанні, що може відбитися на його якості; виробництво нового товару на новому обладнанні або використання нової технології, що може призвести до незатребуваності продукції і неможливості продати нове обладнання у випадку невдачі.

Банківський ризик. Тут можна виокремити: **ризик андеррайтингу** – банк має активи, які виставлялися на ринку, але не були продані; ризик залишитися з пакетом акцій або іншими видами активів, які банк мав надію реалізувати; цей ризик може підвищити потребу банку в ресурсах; **кредитний ризик** – ризик несплати основного боргу і відсотків по ньому відповідно до строків та умов кредитного договору. Цей ризик може бути визначений як невпевненість кредитора в тому, що боржник матиме змогу і намір виконати свої зобов'язання відповідно до строків і умов кредитного договору. Такий ризик може обумовлюватися неспроможністю боржника створити адекватний майбутній грошовий потік у зв'язку з непередбаченими несприятливими змінами в діловому, економічному, політичному середовищі, в якому оперує позичальник; з невпевненістю в майбутній вартості і якості застави під кредит; у зниженні репутації позичальника.

Ринковий ризик – ризик операцій з цінними паперами, можливість коливання ринкової відсоткової ставки як національної грошової одиниці, так і зарубіжних курсів валют.

Депозитний ризик пов'язаний з масовим і терміновим відкликанням внесків з банків.

Лізинговий ризик – це ризик випадкової втрати чи випадкового псування орендованого майна, яке переходить до орендатора в момент передачі йому орендованого майна.

Відсотковий ризик – це можливість втрат внаслідок непередбачених, несприятливих для банку змін відсоткових ставок. Він виникає, коли не збігаються строки повернення наданих і залучених коштів чи коли

ставки за активними і пасивними операціями встановлюються в різні способи. Відсотковий ризик буває двох видів – позиційний і структурний. Позиційний ризик – це ризик за якоюсь однією позицією, наприклад, за відсотком в певний конкретний момент; структурний ризик – це ризик в цілому за балансом банку, викликаний змінами на грошовому ринку у зв'язку з коливанням відсоткової ставки.

Факторинговий ризик пов'язаний з угодою, за якою одна сторона (фінансовий агент) передає або бере на себе зобов'язання передати іншій стороні (клієнтові) гроші за рахунок грошової вимоги клієнта (кредитора) до третьої сторони (боржника), яке впливає з надання клієнтом товару, виконання робіт чи надання послуг третій стороні, а клієнт уступає або бере на себе обов'язок уступити фінансовому агенту цю грошову вимогу.

Економічний (банківський) ризик пов'язаний із загальними змінами в економіці, які практично не підлягають прямому контролю окремих суб'єктів економічної діяльності.

Податкові ризики прийнято розглядати з двох позицій – підприємця і держави. Для підприємця цей ризик пов'язаний з можливими змінами державної податкової політики, а також з величиною податкових ставок. Податковий ризик держави полягає у зменшенні податкових надходжень, пов'язаних зі змінами податкового законодавства і збільшенням податкових ставок.

Галузевий ризик – це ймовірність втрат внаслідок зміни в економічному становищі галузі. Він пов'язаний зі специфікою роботи підприємств галузі. При аналізі такого ризику треба враховувати такі чинники, як діяльність підприємств галузі і сумісних галузей за певний період, стабільність роботи підприємств галузі порівняно зі всією економікою, діяльність підприємств самої галузі. Треба також враховувати життєвий цикл галузі і конкуренцію. Про рівень внутрігалузевої конкуренції можна судити за такою інформацією: ступінь цінової і нецінової конкуренції, складність введення підприємств у галузь, наявність чи нестача конкурентоспроможних сумісників, ринкова спроможність споживачів і постачальників, політичне і соціальне оточення.

Похідні політичні ризики в економічній сфері пов'язані з можливістю збитків чи скорочення надходжень, які є прямим наслідком державної політики (легально-урядовий ризик) або дій сил, які не контролюються урядом (екстралегальний ризик). Такі ризики виникають через зміну політичної обстановки, що несприятливо впливає на результати діяльності підприємства (закриття кордонів, заборона на вивезення товару в інші країни, воєнні дії на території країни тощо). Політичний ризик у сфері економіки пов'язаний також з можливими змінами курсу уряду, переорієнтацією пріоритетів державної політики (зокрема, з небезпекою ухвалення рішень, які змінюють правила гри щодо податкової і митної політики, політики цін, трансферту). Найчастіше похідні політичні ризики викликаються націоналізацією та експропріацією без адекватної

компенсації; трансфертом (переведення місцевої валюти в іноземну), пов'язаним з обмеженням конвертації місцевої валюти; розривом контракту внаслідок дій державної влади країни, в якій діє компанія-контрагент; воєнними діями і громадянським безладом. Слід мати на увазі, що політичний ризик для кожної фірми залежить від її стратегії і тактики. Одна і та ж політична подія може бути для фірми і сприятливою, і катастрофічною.

Про чисті (іманентні) політичні ризики є сенс говорити в контексті прогнозування дій того чи іншого політичного актора, оскільки у своїй поведінці вони керуються не тільки своїми формальними завданнями, але й турботою про забезпечення свого політичного майбуття.

Оцінка політичних ризиків для суб'єктів політичної діяльності забезпечує його інформацією про додаткові стимули і чинники, що впливають на тих, хто ухвалює рішення. Очевидно, що політичні ризики для суб'єктів політичної діяльності не просто відрізняються від політичних ризиків для суб'єктів неполітичної діяльності – вони принципово інші.

Один з найбільш продуктивних, на мою думку, напрямів вирішення проблеми визначення політичних ризиків для суб'єктів політичної діяльності полягає в розумінні їх в категоріях ризику влади. Експлікація феномена „ризик влади” стосовно сучасної ситуації орієнтована на осмислення проблеми мінімізації, регулювання і управління чинниками ризику в реаліях влади. Акцентування уваги тут має зводитися до впливу тих соціальних модальностей, які є чинниками зняття ризику і напруги у владних інтенціях. Серед них найважливіші відповідальність і довіра.

Послідовність, у якій розгортається вивчення соціальних явищ і ситуацій, зокрема, ситуацій, що конститууються владою, виявляє тенденцію до поступового зсуву дослідницької уваги до їх тлумачення в плані соціально-філософської проблематики ризику, зростання чинника ризику в соціальних інтеракціях, а також в аспекті можливостей мінімізації і управління ризиком.

Влада є життєво-світовою універсалією існування суспільства. Вона реферується на макросоціологічному рівні, охоплюючи всю систему суспільства, а також на мікросоціологічному рівні в процесі окремих соціальних взаємодій і відносин як психологічна і соціально-психологічна дійсність. Аналіз ризику влади має зосереджуватися на таких соціальних ситуаціях, як зловживання владою (її монополізація, насильство, корупція, тероризм), недостатність влади (неприйняття рішень, відкладання ухвалення рішень, кризи), дефіцит та інфляція влади.

Нині можна говорити про каузальні наслідки зростання чинника ризику влади, які транслюються через різні кризові явища в соціальних системах. Це „надмірність” влади (зловживання владою), „недостатність” влади, інфляція влади, втрата контролю над владою. Дефіцит влади ідентифікується як втрата функціональності, явної неефективності. Гранична міра такого дефіциту – розпад влади.

Останнім часом спостерігаємо посилення теоретичного і практичного інтересу до проблематики влади в умовах ризику і невизначеності в соціальних комунікаціях, викликане розумінням зростання значимості нових можливостей управлінської функції влади в умовах соціальної дестабілізації і напруги. Феномен ризику влади розглядається на тлі розробки тих чи інших її концепцій. Так, засновник теорії диференційованих соціальних систем Н. Луман у праці „Влада” поняттю ризику влади присвячує цілий розділ. У некласичній традиції і підходах до влади (Т. Парсонс, К. Поппер, М. Фуко, Н. Луман, Е. Тоффлер) разом з акцентуванням „системного ефекту влади” фіксуються моменти її онтологічної, гносеологічної та аксіологічної невизначеності.

Н. Луман вважає, що в сучасному суспільстві не може бути поведінки без ризику. Для дихотомії ризик/надійність це означає, що не існує абсолютної надійності (тобто безпеки), тоді як для дихотомії ризик/небезпека це означає, що не можна уникнути ризику, ухвалюючи будь-яке рішення. Інакше кажучи, має залишатися надія на те, що нове знання збільшить ймовірність переходу від ризику до безпеки. Однак чим краще ми пізнаємо те, чого раніше не знали, тим глибшим стає наше усвідомлення ризику. Чим більш раціональними і детальними стають наші вимірювання, тим більше аспектів, які включають невизначеність щодо майбутнього, а отже й ризику, потрапляють в поле нашого зору. Н. Луман зауважує: „Сучасне ризик-орієнтоване суспільство – це продукт не тільки усвідомлення наслідків наукових і технологічних досягнень, але й розширення дослідницьких можливостей і самого знання” [8, р. 28].

Н. Луман вбачає у проблемі ризику політичний аспект. У міру того, як політична оцінка прийнятного ризику чи безпечної технології відіграватиме значну роль, „простір для угоди буде, швидше за все, знайдений в цьому „політичному” просторі, аніж у просторі різних думок щодо первинного ризику. Але саме така перспектива перетягує політику на ненадійну територію. Політика піддається не тільки звичайним, очевидним тенденціям гіпероцінки чи недооцінки ризиків, що споконвічно викликає політизацію проблеми, але й спотворенням, що виникають внаслідок того, що первинний ризик вважається контрольованим або неконтрольованим у залежності від передбачуваного результату. Будь-яка оцінка ризику була й залишається контекстуально обумовленою” [8, р. 30]. Тому, робить висновок вчений, „ми повинні по-іншому подивитися на розходження ризику й небезпеки в цьому контексті, і, зокрема, у ставленні до політики. Якби це було тільки питанням небезпеки як природного нещастя, упущена можливість запобігання йому сама стала б ризиком. Очевидно, легше політично дистанціюватися від небезпек, ніж від ризиків – навіть там, де ймовірність втрати чи масштаб втрати більший у випадку небезпеки, ніж у випадку ризику... Якщо навіть запобігання збитку можливе в обох ситуаціях, то було б доречно „заздалегідь” визначити, тлумачиться первинна проблема як небезпека чи як ризик” [8, р. 31].

Н. Луман розуміє феномен влади як символічно генералізований засіб комунікації. Основою виникнення соціальності є „подвійні контингенції” – взаємна невизначеність позицій учасників спілкування. Подвійні контингенції потребують узгодження перспектив, внаслідок чого виникають самореферентні соціальні системи. Односпрямованість часу обумовлює подієвий характер елементів системи та їх існування як операцій. Простою формою соціальності є інтеракція – взаємодія присутніх. На думку Н. Лумана, влада як соціальна система утворюється завдяки комунікації; вона виникає з необхідності селективного узгодження. Комунікація артикулює соціальний смисловий характер. Значення влади полягає в тому, що вона як символічно генералізований комунікативний засіб спеціально обумовлює і регулює мотивацію ухвалення селективних пропозицій. Відтак в суспільстві можуть взаємно посилюватися і потенціал конфлікту, і потенціал консенсусу.

Усі комунікативні засоби припускають соціальні ситуації, які характеризуються наявністю можливості вибору кожним з учасників, тобто ситуації з обоюсторонньою контингентною селективністю. Саме це, на думку Н. Лумана, і забезпечує їм їх функцію – управляти процесами трансляції селекції у всій селективності. За цією точкою зору, початкова проблема символічно генералізованого засобу комунікації є однією й тією ж. Комунікація орієнтується на партнера, який має керуватися нею при здійсненні своїх селекцій.

Н. Луман зазначає, що сучасна комунікація передбачає вибір альтернативи, що вже ризиковано. Але, незважаючи на руйнування підґрунтя традиційної раціональності, комунікація, і тільки вона, залишається інструментом, за допомогою якого суспільство як система відтворює себе. Саме комунікація забезпечує соціальне зчеплення. Проте Н. Луман шукає вирішення проблеми „нормалізації” суспільства в особливому типі комунікації, коли формування й структурування системи не є наслідком впливу зовнішніх чинників. Протест не імпортується в систему із зовнішнього середовища — це конструкт самої соціальної системи. Система пізнає себе у процесі, за допомогою якого всі факти, їй доступні, запресовуються у форму протесту й відтворюються за її допомогою. Тобто система „відкрита щодо теми й випадкової події, але замкнута щодо логіки формування протесту. Суспільство, таким чином, осмислює себе у формі протесту проти себе самого” [8, р. 127, 140].

Влада як засіб комунікацій функціонує, впорядковуючи соціальні ситуації своєю обоюсторонньою селективністю. Фундаментальна умова будь-якої влади полягає в тому, що, стосовно селекції, яку здійснює носій влади, виникає певна невизначеність. Цей носій влади завжди обирає одну з кількох альтернатив. При виборі він може або посилити у партнерові невпевненість, або усунути її. Цей постійний перехід від виробництва невизначеності до її усунення є основною передумовою існування влади. Влада пропонує результати здійсненого нею відбору і завдяки цьому

має змогу чинити вплив на селекцію дій (чи бездіяльність) підлеглих при наявності інших можливостей. Влада стає потужнішою, якщо вона здатна добиватися визнання своїх рішень при наявності привабливих альтернатив дії чи бездіяльності. Із збільшенням свободи підлеглих вона лише посилюється.

Проблему ризику влади Н. Луман розглядає за еволюційним підходом. На його думку, еволюція прискорює темп руху, обумовлює зростання взаємозалежності, диференційованих часових обмежень і ризику, які, у свою чергу, обумовлюють і посилюють одне одного. Цьому відповідає, з одного боку, диференціація особливих ролей і особливих символічних кодів, властивих носіям влади, а з іншого боку – посилення, концентрацію і специфікацію ризику в якійсь одній точці. Ризик влади все більше проявляється із зростанням селективної свідомості. На рівні процесів селекції і трансляції ризик допуститися помилки пов'язаний з проблемою встановлення стандартів правильної селекції.

За Н. Луманом, сучасні соціальні інтеракції розглядаються як загроза „надмірній владі” (зловживання, придушення, насильство, монополія влади). Це можна проілюструвати ситуаціями насильства, терору, корупції, глобалізації, тоталітаризму. Наприклад, небезпека „недостатньої влади” (коли влада не реалізовує своїх можливостей) виражається втратою функціональності, неефективністю. Це ризик нового роду, який викликається асиметрією між суспільними потребам в рішеннях, що швидко зростають, і можливостями практики ухвалення і трансляції рішень. Неефективним є ухвалення рішень і управління однією інстанцією. Проблемою стає організація рішень і ланцюгова трансляція влади. Наслідок: або влада ні на що не впливає, ні за що не відповідає, але здатна багато чому заважати; або влада усувається від ухвалення відповідальних рішень (детальніше див.: [9]).

Таким чином, враховуючи природу політичних ризиків, доцільно класифікувати їх на чисті (іманентні) та ділові, де чистий політичний ризик притаманний для суб'єктів політичної діяльності і характеризується тим, що і джерела, і можливі наслідки ризику містяться у політичній сфері, а діловий ризик притаманний для суб'єктів неполітичної діяльності і поділяється на наведений і похідний: у першому випадку джерела містяться поза політичною сферою, а можливі наслідки – в політичній сфері, у другому – джерела містяться у політичній сфері, а можливі наслідки – поза нею.

Література:

1. **Robock S. H.** Political risk: Identification and assessment / Stefan H. Robock // Columbia Journal of World Business. – 1971. – P. 6-20.
2. **Robock S. H.** International business and multinational enterprises / S. H. Robock, K. Simmonds; 4-th Edition. – Homewood, Il.: Irwin, 1983.

3. **Kobrin S. J.** Managing political risk assessment: Strategic Response to Environmental Change / S. J. Kobrin. – Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1982.

4. **Simon J. D.** A theoretical perspective on political risk / J. D. Simon // Journal of International Business Studies. – 1984. – Vol. 15, № 3. – P. 123-143.

5. **Kennedy Ch. R.** Political Risk Management: International Lending and Investment under Environmental Uncertainty / Charles R. Kennedy. – N.Y.: Quorum Books, 1987.

6. **Кривошеїн В. В.** Політична ризикологія: у пошуках предметної сфери / В. В. Кривошеїн // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. „Питання політології”. – 2008. – Вип. 12. – С. 208 - 212.

7. **Torre J. de la.** Forecasting political risks for international operations / J. de la Torre, D. H. Neckar // International Journal of Forecasting. – 1988. – Vol. 4. – P. 221 - 238.

8. **Luhmann N.** Risk: A Sociological Theory / N. Luhmann. – N.Y.: Walter de Gruyter, 1993.

9. **Кривошеїн В. В.** Проблема сприйняття політичного ризику в сучасних постмодерністських конотаціях Мері Дуглас і Нікласа Лумана / В. В. Кривошеїн // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Сер. Філософія. Соціологія. Політологія. – 2008. – Вип. 17. – С. 501 - 508.

Політичний аналіз і аналіз політики: загальне й особливе

Віктор Рубанов,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри політології

Харківського національного університету

ім. В. Каразіна

У статті представлено авторську концепцію методологічної сутності політичного аналізу й аналізу політики як окремих політико-управлінських дисциплін. На основі характеристики природи методів, які при цьому використовуються, розкриваються їх процедурно-функціональні особливості, а також реальний взаємозв'язок і взаємообумовленість в аналітичній складовій процесу підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень і програм.

Проблеми впровадження політичної реформи, ефективності діяльності коаліційного уряду й інтеграція України до Євросоюзу значно актуалізували питання про способи реформування та оптимізації системи підготовки, прийняття і реалізації як внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних рішень і програм. Тому український уряд, реалізуючи план дій з впровадження проекту Twinning - підготовки центральних органів виконавчої влади до цілеспрямованої адміністративної співпраці з європейськими структурами, у жовтні 2004 року створив, а 2006 року в новій редакції затвердив Головну службу політичного аналізу в структурі Секретаріату Президента [1] і Групи аналізу політики при Апараті Прем'єр-міністра [2].

Разом з тим, у реальній політико-управлінській практиці це рішення, уже з моменту його ініціювання, набуло, на нашу думку, досить суперечливого характеру. З одного боку, маємо як факт в особі створених аналітичних структур інституціональну основу для реального управління зазначеними процесами в контексті європейської інтеграції, а з іншого боку - досить обмежені функціональні можливості цих структур в ефективній реалізації не тільки проекту Twinning, але й будь-якого іншого, що потребує професійного аналітичного супроводу з його підготовки, прийняття та реалізації. І причина такого негативного

стану полягає не в інституціональному дизайні створених структур - він відповідає загальноприйнятим (у тому числі і європейським) стандартам, а у невизначеності похідних понять „політичний аналіз” і „аналіз політики”, які в більшості випадків як у навчальній, так і в науковій літературі не розмежовуються і трактуються як синоніми. А оскільки не визначено базових понять в теоретичній і практичній діяльності створених аналітичних структур, то природно, що і керівники, і „рядові” співробітники цих інститутів мають невиразні уявлення не тільки про профільну специфіку структур, які вже функціонують, але й про особливості своєї професійної діяльності, що, безперечно, не тільки не підвищує, але й знижує їх творчий потенціал.

Мета нашого дослідження - запропонувати науково-обґрунтовані характеристики сутності категорій, які розглядаються. Адже тільки за наявності впорядкованого, систематизованого категоріального апарату можна розраховувати на більш-менш точну оцінку як функціонально-рольової специфіки аналітичних структур, так і професійної діяльності суб'єктів політичного аналізу й аналізу політики, а отже і на їх ефективну роботу в аналітичному процесі підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень і програм. А тому будемо далі виходити не тільки й не стільки з визначення того, що вони вивчають, скільки з визначення того: 1) як вони це здійснюють і які методи при цьому використовують; 2) чи існують функціонально-рольові межі їх компетентності; 3) наскільки вони предметно самодостатні, щоб мати відповідні підстави вважати їх самостійними галузями наукового знання, а їх виконавців самодостатніми суб'єктами реалізації їх предметної сутності. При цьому, перше, на що необхідно звернути особливу увагу, так це те, що в аналітичному процесі підготовки, прийняття й реалізації публічних політичних рішень і програм політичні аналітики й експерти застосовують дуже різні за своєю природою міждисциплінарні методи і процедури. „Очевидно, - писав ще в 1970-ті роки Е. Янч про найбільш ефективні способи прийняття управлінських рішень, — що в минулому покладали (і усе ще продовжують покладати) великі надії на інтуїтивне мислення як на засіб дослідницького технологічного прогнозування. Це, очевидно, принципово неправильна орієнтація. Інформоване судження, що спирається на використання систематичного мислення, звичайно перевершує інтуїтивні методи в тих випадках, коли наслідки причинних зв'язків проектує у майбутнє” [3, с. 207].

Трохи в іншій аспектній і оцінювальній інтерпретації думка про двойстий характер природи методів, які використовуються в аналітичному процесі підготовки і прийняття управлінських рішень, одержала розвиток у працях інших учених, у тому числі й у дослідженнях Х. Рейні, який одним з перших конкретизував цей факт на прикладі характеристики аналітичного процесу підготовки, прийняття й реалізації саме політичних рішень і програм. Аналізуючи, зокрема, систему методів, що

застосовуються у процесі формулювання мети політичних рішень, він доходить висновку, що раціональні і пов'язані з ними математичні методи ефективні при вирішенні завдань **рутинного** (підкр. авт.) характеру. І навпаки – при **невизначеності й наростанні динамічності ситуації** управлінські процедури неминуче ускладнюються, а тому потребують аналізу численних альтернатив і, відповідно, застосування **інтуїтивних процедур**, що ґрунтуються на **досвіді** (підкр. авт.), котрі замінюють раціональні методи [4, с. 155].

Аналогічну оцінку функціонально-рольової значимості природи методів, що використовуються в аналітичному процесі, але вже в ході виявлення й генерування варіантів політичних рішень, знаходимо й у Г. Саймона і Й. Дрора. Та якщо Г. Саймон розглядає генерування варіантів політичних рішень усього лише як діяльність, що потребує **творчого**, а не механічного раціонального мислення, то Й. Дрор прямо стверджує, що, „...оскільки ми змушені відшукувати щонайновітніші альтернативи, то **раціоналізм** може відігравати тільки **обмежену** (підкр. авт), хоча й важливу роль” [5, с. 242 - 243]. Такі цінні стосовно методології аналітичного процесу зауваження вчених у подальшому були не тільки враховані, але й дозволили Б. Гогвуду і Л. Гану зробити два важливі висновки. По-перше, що підхід з позицій „чистого раціоналізму” означає генерування всіх реальних варіантів дій і докладний розгляд кожного з них, а це, очевидно, **неможливо і безнадійно** у більшості практичних ситуацій [5, с. 242]. По-друге, **найперспективніші способи** вдосконалення творчої роботи – це залучення до неї людей, здатних **оригінально мислити й створювати в організації клімат, який не знижує, а підтримує таке мислення** (підкр. авт.) [5, с. 243].

На нашу думку, такий механізм використання в аналітичному процесі підготовки, прийняття й реалізації публічних політичних рішень і програм різних за своєю природою методів стає, у міру формування їх процедурно-функціональної системної цілісності, закономірністю, що проявляється на всіх фазах цього циклічного процесу, а особливо рельєфно – на фазі прогнозування. Не випадково більшість фахівців-прогностиків єдині в тому, що всю систему методів, котрі використовуються у політичному прогнозуванні, можна поділити на два основні види: 1) формалізовані й 2) експертні [6, с. 55, 63], або 1) інтуїтивні (інтуїтивно-логічні) і 2) математико-статистичні [3, с. 207; 7, с. 49]. Причому прикметно, що, незважаючи на відзначений фахівцями значний розвиток в останні роки саме математико-статистичних методів і, відповідно, їх широке застосування в аналітичному процесі підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень, у практиці соціально-політичного прогнозування, як і раніше, переважають експертні методи, означені різними авторами по-різному: інтуїтивними, евристичними чи суб'єктивними.

У зв'язку з цим закономірно постає питання: а чим же конкретно обумовлюється переважна роль саме експертних методів і процедур, на відміну від раціональних, в аналітичному процесі підготовки, прийняття

та реалізації публічних політичних рішень і програм?

На нашу думку, саме конкретизація відповіді на це питання дозволить не тільки вирішити суто теоретичне завдання - систематизувати категорії „політичний аналіз” і „аналіз політики”, але й вирішити практичне завдання - більш-менш точно визначити реальні загальні і специфічні особливості професійної діяльності політичного аналітика й політичного експерта як самодостатніх суб’єктів аналітичного процесу. І це тим більш необхідно, якщо врахувати, що в науковій літературі вже є, але далеко, на нашу думку, не зовсім успішні спроби функціонально-рольового розмежування суб’єктів аналітичного процесу. Так, С. Туронок [8, с. 206], характеризуючи (у своєму курсі лекцій) суб’єктів політичного аналізу, особливо підкреслює, що необхідно бачити розбіжності в трьох основних рольових позиціях: особу, що приймає політичне рішення, політичного аналітика і політичного експерта. На його думку, це обумовлюється, по-перше, тим, що ми обґрунтовано не можемо очікувати від особи, яка приймає рішення, професійного знання всіх проблем, з якими їй доводиться мати справу відповідно до посади, суспільного становища тощо. Та й часовий ресурс, відпущений на вирішення важливих питань, часто буває дуже обмеженим. По-друге, що не менш важливо, таке розмежування функціонально-рольових особливостей суб’єктів політичного аналізу диктується тим, що й політичні аналітики (які за штатом мають готувати такі рішення) теж не бувають фахівцями з усіх або хоча б з більшості проблем, що виникають. Їхнє основне завдання, зазначає С. Туронок, організувати експертизу, залучити експертів - фахівців у сфері рішення, що має ухвалюватися, й забезпечити професійний рівень експертизи і максимальну вірогідність результатів рішення [8, с. 207].

Беручи до уваги ці рекомендації вченого, не можемо не відзначити, що виявлені ним організаційні і часові фактори, які впливають на функціонально-рольові позиції суб’єктів політичного аналізу, далеко не вичерпують всієї повноти характеристики особливостей їх професійної діяльності, а тільки актуалізують необхідність подальшого пошуку інших об’єктивних факторів, які можна було б використати як основні критерії, що визначають не тільки особливості професійної діяльності політичного аналітика і політичного експерта, але й, зрештою, вирішення головного завдання нашого дослідження - визначення специфіки понять „політичний аналіз” і „аналіз політики”, що виражають їх предметну сутність як політико-управлінських дисциплін.

Як зазначалося вище, об’єктивним фактором, що безпосередньо визначає специфіку професійної діяльності політичного аналітика і політичного експерта як суб’єктів аналітичного процесу, є передусім певна система методів, які використовуються в аналітичній роботі. А тому, характеризуючи провідну роль саме експертних методів в аналітичному процесі підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень і програм, особливо відзначимо, що, як ми вже переконалися на прикладі

аналізу положень і висновків Х. Рейні, Г. Саймона, І. Дрора, а також Б. Говуда і Л. Гана, на відміну від раціональних способів аналізу, експертні методи в силу самої їх природної сутності дозволяють оперативніше здійснювати не тільки прогнозування, але й пропонувати оптимальні варіанти публічних політичних рішень. Це підтверджується нехай хоч і невеликим досвідом пострадянської школи політичного аналізу і, зокрема, спеціально виробленими критеріями, які стосуються сучасних методів забезпечення аналітичної основи прийняття політичних рішень. Успішність застосування тих чи інших способів відображення ситуації в політичному аналізі, зазначають дослідники [9, с. 441; 10, с. 80], багато в чому залежить від їх здатності зберігати оперативність та інноваційність, пропонувати порівняно прості дії, що не виключають значних часових, організаційних та інших витрат; бути досить гнучкими, які можна легко адаптувати до різних проблемних ситуацій, поєднувати переваги неформальної якісної аргументації з перевагами формалізованих кількісних викладок. Таким чином, саме в силу оперативності та інноваційності їх використання експертні методи переважають в аналітичному процесі, а традиційний лінійно-раціональний підхід до підготовки і прийняття публічних політичних рішень і програм у багатьох випадках стає практично неможливим без їх використання. Це по-перше.

По-друге, на відміну від традиційних раціональних аналітичних методів, експертні методи не тільки більш інноваційні й оперативні, але й результативніші завдяки об'єктивним процедурно-функціональним умовам їх безпосереднього застосування в аналітичному процесі. Якщо раціональними методами в аналітичному процесі користується лише один їх носій - політичний аналітик, то безпосередньо експертними методами користуються відразу два суб'єкти експертної діяльності — особи, що приймають рішення, і професійні експерти. Це обумовлюється тим, що особа, яка приймає рішення, є не тільки реальним суб'єктом управління, але й своєрідним безпосереднім експертом, здатним самостійно робити кваліфіковані висновки з тієї чи іншої проблеми, особливо в тій галузі управління, з якою пов'язана її професійна діяльність. До того ж у процесі підготовки і прийняття важливих публічних політичних рішень і програм політичні аналітики повинні залучати до цієї роботи не тільки осіб, що приймають рішення, як безпосередніх експертів, але також і кваліфікованих незалежних експертів, які володіють необхідним досвідом і знаннями у сфері, у якій має прийматися управлінське рішення. Завдяки цьому, як правило, у процесі спільної професійної діяльності експертів-керівників і незалежних експертів утворюється креативний експертний тандем і особлива творча атмосфера осмислення складних, особливо малодосліджених проблем і застарілих стереотипів їх сприйняття. Все це, безумовно, підвищує не тільки інноваційність і оперативність, але й результативність їх спільної роботи, оскільки сам процес розробки тієї чи іншої проблеми (особливо це стосується процесу прогнозування і розробки

варіантів публічного політичного рішення) здійснюється винятково у свідомості експертів і, як правило, без застосування формалізованих процедур аналізу вихідної інформації - це вже прерогатива політичного аналітика.

І нарешті, по-третє, переважаюча роль експертних методів, а отже й відповідної професійної діяльності в аналітичному процесі, забезпечується тим, що, на відміну від політичного аналітика-спостерігача, реєстратора і дослідника, політичний експерт є в цьому процесі не тільки безпосереднім учасником, але й фахівцем, який володіє специфічними способами та процедурами аналізу, котрі відрізняють його від аналітика. Це проявляється в тому, що експерт хоча й формулює свої положення і висновки в термінах опису аспектів політичної дійсності, які досліджуються, так само, як і аналітик, однак робить він це на підставі аналізу не самої дійсності, а уявлень про неї. І особливість його професійної праці полягає насамперед у здійсненні специфічного, творчого виду аналітичної діяльності - синтезу первинної інформації, виробленої політичним аналітиком. Саме тому можна погодитися з дослідниками, які відзначають, що експертному виду аналітичної діяльності „можна навчатися, але не можна навчитися, оскільки це можливо лише за наявності здібностей і винятково шляхом тренінгів (проблемою залишається самоосвіта як самовдосконалення)” [11, с. 20]. Політичному експертові, на відміну від політичного аналітика, необхідно, на думку фахівців, не менше десяти років для формування в нього тісно пов'язаних між собою бази знань і когнітивних схем, а для оцінки рівня його професійної підготовки вчені виробили навіть спеціальне поняття — „інтелектуальний поріг”, що означає необхідність мінімального рівня розвитку інтелекту, що дозволяє йому виконувати професійні завдання [12, с. 232].

Разом з тим, відзначаючи переваги саме експертних методів та їх превалювання над методами раціональними, треба мати на увазі, що не варто перебільшувати їх процедурно-функціональну роль і значення, як і применшувати роль і значення раціональних методів, оскільки в реальній практиці підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень і програм ці різні способи й види аналітичної діяльності органічно взаємозалежні та взаємообумовлені. Адже аналіз і опрацювання експертної інформації здійснюється за допомогою математичного апарату, досконалість якого визначає успішність застосування методу експертних оцінок [13, с. 15]. Тому слід говорити скоріше про досягнення якогось ідеального балансу при використанні раціональних та інтуїтивних способів аналізу й отриманих у такий спосіб знань для забезпечення аналітичного процесу, а також досягнення такого ж балансу й у реальній процедурно-функціональній професійній діяльності політичного аналітика і політичного експерта з врахуванням того реального місця, яке вони посідають у системі суспільного розподілу праці. Це обумовлюється, по-перше, специфікою експертного знання - жодне з означених у її руслі

суджень **не є**, на думку політичних аналітиків [14, с. 111], суто **науковим** поясненням чи пророкуванням, реєстрацією спостережень чи **нейтральним** узагальненням (підкр. авт.). По-друге, необхідність досягнення балансу обумовлюється тим, що політична експертиза, як вже відзначалося, виконує в системі спільної з політичним аналітиком праці специфічну функціональну роль - роль імпортера із системи науки відповідних суджень про політичну реальність, асимільованих для потреб поточної комунікації і реальних потреб експертизи. Водночас треба мати на увазі, що в реальній практиці забезпечення аналітичного процесу досягти такого ідеального функціонально-рольового балансу професійної діяльності політичного аналітика і політичного експерта дуже важко, а часом і неможливо. Але віддавати, як ми вже переконалися, здійснення всього аналітичного процесу на відкуп тільки політичним аналітикам чи тільки політичним експертам теж не можна. До того ж, це буде йти в розріз із природними процесами диференціації та інтеграції політологічних галузей наукового знання та їх прикладного використання. Тому вихід вбачається не стільки в умілому поєднанні цих двох основних способів аналізу і застосуванні в аналітичному процесі так званого комбінованого методу [7, с. 49], скільки у їх системному розвитку, а також в інституціоналізації й удосконаленні обох галузей знання з відповідною підготовкою політичних аналітиків і розвитком процесу рекрутування політичних експертів, у тому числі й з середовища професійного кадрового корпусу незалежних аналітичних та експертних центрів.

Підсумовуючи вищевикладене, відзначимо, що політичний експерт як представник різновиду соціально-професійної аналітичної діяльності можливий тільки в контексті безпосереднього розподілу праці з політичним аналітиком, що припускає диференціацію осіб, які беруть участь в аналітичному процесі за критерієм наявності у них особливого набору знань, умінь і навичок, що забезпечує виконання специфічних завдань і що, у свою чергу, підтверджується не тільки теорією, але й практикою політичної експертизи, особливо в прогнозуванні політичних подій і ситуацій, де інтуїція була й лишається єдиним засобом подолання „вузьких місць” суто формально-логічних побудов, тому що тільки вона може охопити гнучкі, мінливі й складні явища життя. Як зазначає А. Кокошин [7, с. 48], вироблення і застосування відповідних методик (сценаріїв „Дельфі” та імітаційних ігор без застосування ЕОМ) ґрунтується в реальному аналітичному процесі на таких положеннях: а) для того, щоб передбачати, зовсім не необхідно розуміти й повністю пояснювати сьогодення і майбутнє; б) фахівець з тієї чи іншої проблеми завжди знає і готовий сказати про майбутнє більше, ніж він може це обґрунтувати.

На нашу думку, ці дві емпірично доведені закономірності, як і все вищевикладене, підтверджують не тільки специфіку професійного статусу політичного експерта, його особливу процедурно-функціональну роль в аналітичному процесі підготовки, прийняття та реалізації публічних

політичних рішень і програм, але й, насамперед, те, що він, як і політичний аналітик, є самодостатнім суб'єктом аналітичного процесу, оскільки у своїй діяльності спирається на профільні, вироблені вже самим аналізом політико-експертні методи аналізу, власні інтелектуальні здібності, професійні знання і досвід. Саме тому інститут політичної експертизи стає не тільки невід'ємним елементом процесу вироблення публічних політичних рішень і програм, але й, що не менш важливо, самостійним видом професійної діяльності. Д. Веймер і Е. Вайнінг точно підмітили, що „ще не так давно, якихось п'ятнадцять років тому, мало хто з людей, котрі аналізували політику, усвідомлювали свою приналежність до професії „аналіз політики“; ще менше фахівців обіймало посаду під назвою „політичний експерт“. Однак в останні роки почала формуватися така професія, як „політичний експерт“. Багато експертів-практиків, фахівців з різних дисциплін, об'єдналися з викладачами вищих навчальних закладів у професійну організацію; нині вже існує професійна спільнота політичних експертів – „Асоціація аналізу державної політики та управління“ [15, с. 23].

Таким чином, закономірність обумовленості аналітичного процесу природою методів, що використовуються у ньому, згодом проявилася не тільки в нових видах професійної діяльності, але й знайшла своє втілення й у відповідній інституціоналізації самостійної галузі політико-управлінського знання: аналізу політики як прояву своєрідної єдності загального – політичного аналізу й особливого – аналізу політики в аналітичному процесі підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень і програм.

Загальним є те, що формалізовані й експертні методи, котрі використовувалися в політичному аналізі, почали застосовувати на всіх фазах цього циклічного процесу без строго обумовленої їх фазної, етапної межі застосування. До того ж, через складність і багатомірність публічних політичних об'єктів, котрі досліджуються, в аналітичному процесі стали використовувати не один якийсь окремий метод, а певну їх сукупність, а точніше — певну систему способів і процедур, які в реальному аналітичному процесі, як правило, не просто перекривають, а взаємодоповнюють і взаємообумовлюють одне одного в процедурно-функціональному розумінні. Саме такими методами й стали експертні методи, які, на відміну від традиційних раціональних методів, що використовуються у політичному аналізі завдяки своїй природній специфіці, оптимізують весь аналітичний процес.

Виступаючи в цьому єдиному процесі як особливе, експертні методи і процедури підкоряють собі частину загального – раціональні методи і процедури завдяки своїй природній сутності, що визначається в аналітичному процесі підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень і програм. При цьому їх переважаюча роль у цьому процесі, особливо на фазі прогнозування та розробки варіантів публічних

політичних рішень, саме й проявляється в їх процедурно-функціональному призначенні - здійсненні синтезу похідної аналітичної інформації, підготовленої політичними аналітиками за допомогою традиційних раціональних методів.

Цю закономірність точно визначив В. Вільямс, означивши предмет аналізу політики як „спосіб синтезу інформації сукупно з результатами досліджень з метою створення основи для політичних рішень (з’ясування можливих альтернатив) і визначення майбутніх потреб в інформації, що стосується політики” [цит. за 15, с. 12]. Саме в процесі впливу експертних методів і за їх допомогою й відбувається розвиток **загального** - аналітичного процесу в цілому. Але це своєрідне процедурно-функціональне підпорядкування **особливого загальному** має місце лише в межах того, у якому ступені саме особливе забезпечує розвиток і просування загального, оскільки специфічне завжди існує лише остільки, оскільки служить загальному і сприяє його просуванню [16, с. 82].

У цьому, на нашу думку, і полягає діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість політичного аналізу й аналізу політики - як прояв загального й особливого в аналітичному процесі, цілісна єдність яких забезпечується не тільки загальною процедурно-функціональною стратегічною метою - підготовкою, прийняттям і реалізацією публічного політичного рішення, але й логікою самого наукового процесу пізнання як такого.

По-перше, жоден синтез неможливий у принципі, якщо йому не передусе аналіз. По-друге, у чистому вигляді, окремо, аналіз як метод пізнання теж не може бути реалізований, оскільки він існує й використовується тільки в діалектичній єдності і протилежності з синтезом. Але в окремих випадках процесу пізнання допускається, як відомо, перевага аналізу, а в інших - синтезу як самостійних видів наукової діяльності.

Інакше кажучи, якщо зважати на суть проблеми, що досліджується, це означає, що хоча аналітичний процес і оптимізується за допомогою системи експертних методів, тобто аналізом політики, проте його предмет дослідження лише відносно самостійний і не може бути нічим іншим, як своєрідним варіантом вираження предметної сутності політичного аналізу. Більше того, згідно з характеристикою предмета політичного аналізу, це свідчить, що експертно-аналітична діяльність, котра здійснюється в його функціонально-процедурних межах, - це діяльність з виробництва не тільки знання „про процес”, але й діяльність „в процесі” вироблення, прийняття та реалізації публічних політичних рішень і програм. Це саме той випадок, коли у процесі дослідження публічних політичних проблем, коли, з одного боку, аналіз за допомогою раціональних методів може превалювати на фазі ініціювання та визначення проблеми й мети публічних політичних рішень, а синтез за допомогою експертних методів - на фазі прогнозування й вироблення оптимальних варіантів рішення - як прояв відносно самостійних способів аналізу й відповідних видів

професійної експертно-аналітичної діяльності.

У зв'язку з викладеним важливо вказати на два важливі, з методологічної точки зору, процедурно-функціональні моменти у здійсненні самого аналітичного процесу за допомогою традиційних раціональних та експертних методів. З одного боку, кожний кваліфіковано здійснений (за допомогою цілісної системи методів) аналіз не тільки виконує уточнюючу для певної процедурно передбаченої фази функцію, але й, у силу циклічного характеру самого аналітичного процесу, служить подальшій реалізації стратегічної мети – підготовці, прийняттю та реалізації публічних політичних рішень і програм. З іншого боку, всі види діяльності, у тому числі й експертно-аналітична, у межах кожної з процедурно-взаємопов'язаних фаз певного циклічного процесу характеризуються своєю специфікою. Так, метою формулювання й аналізу проблеми є прогноз, а метою процесу прогнозування – порада особі, що приймає публічне політичне рішення, стосовно можливих оптимальних варіантів його імплементації. Однак слід підкреслити, що й у цієї фазно-цільової ситуації види експертно-аналітичної діяльності, незважаючи на їх відносну самостійність і специфічну особливість, у жодному випадку не суперечать самій логіці дослідження (на чому наполягає В. Тертичка [11, с. 9]), оскільки вони здійснюються теж у процедурно-функціональних межах політичного аналізу як взаємозалежні та взаємообумовлені процеси. Без ґрунтовної попередньої аналітичної роботи політичних аналітиків експертам неможливо здійснити прогноз, а пораду особі, що приймає рішення, неможливо розробити без прогнозування. І, нарешті, без „аналізу для політики” (який найчастіше визначається у спеціальній літературі як „підготовчий етап” або „інформаційне забезпечення” політичного аналізу) не видається можливим здійснити похідну фазу цього циклічного аналітичного процесу підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень і програм – формулювання й аналіз проблеми.

Висновки

1. Основним критерієм, що дозволяє розмежувати предметну сутність політичного аналізу й аналізу політики як політико-управлінських, теоретико-прикладних наукових дисциплін є природа методів, які використовуються, як прояв діалектичної єдності загального й особливого в аналітичному процесі підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень і програм.

2. Загальним є те, що раціональні та експертні методи, які використовуються в аналітичному процесі політичними аналітиками й політичними експертами, застосовуються на всіх без винятку фазах цього циклічного процесу. У силу складності й багатогранності публічних політичних об'єктів, що досліджуються, в аналітичному процесі використовується не якийсь окремий метод, а цілісна система раціональних та експертних методів і процедур, котрі взаємодоповнюють

і взаємообумовлюють одне одного в процедурно-функціональному та цільовому відношенні. А тому, характеризуючи в цілому систему методів і процедур, які використовуються у політичному аналізі як прояві того загального, що йому властиве, буде більш правильним і методологічно виправданим говорити про них не просто як про сукупність різних наукових методик, як вважають окремі автори [17, с. 24], а скоріше як про реальне функціонування **цілісної експертно-аналітичної системи способів і процедур**, за допомогою яких стає можливим дослідження конкретних політичних подій і ситуацій, створення припущень щодо їх можливого розвитку [18, с. 33 – 34].

3. Загальне, в остаточному підсумку, реалізується через особливе – аналіз політики через відносно самостійну політико-управлінську дисципліну, яка має не тільки своїх виконавців – політичних експертів, але і власну методологічну основу: експертні методи і процедури в аналітичному процесі. Їх переважаюча роль у цьому процесі, особливо на фазі прогнозування і розробки варіантів публічних політичних рішень, саме й проявляється в процедурно-функціональному призначенні – здійсненні політичними експертами за допомогою експертної системи методів і процедур синтезу аналітичної інформації, підготовленої політичними аналітиками за допомогою традиційних раціональних методів. Це саме той випадок у процесі дослідження публічних політичних проблем, коли, з одного боку, аналіз, підготовлений політичними аналітиками за допомогою раціональних методів, може превалювати на фазі ініціювання й визначення мети публічних політичних рішень і програм, а синтез, здійснений політичними експертами за допомогою експертних методів на фазі прогнозування й вироблення оптимальних його варіантів, – як прояв відносно самостійних способів аналізу й видів професійної діяльності.

Література:

1. Урядовий кур'єр. – 2006. – № 188. – 7 жовтня.
2. Урядовий кур'єр. – 2007. – № 1. – 13 січня.
3. Янч Э. Прогнозирование научно-технического прогресса. / Пер. с англ. Общая ред. и предисл. Д. М. Гвишиани. – Изд-во „Прогресс”. – М. – 1970. – 568 с.
4. Рейни Х. Анализ и управление в государственных организациях. – М., 2004. – 568 с.
5. Гогвуд Б., Ган Л. Аналіз політики для реального світу / Пер. з англ. А. Олійник; наук. ред. пер. В. Тертичка. – К. – 2004. – 396 с.
6. Бестужев-Лада И.В., Наместникова Г.А. Социальное прогнозирование. Курс лекций. Педагогическое общество России; Москва. – 2002. – 211 с.
7. Кокошин А. А. Прогнозирование и политика. (Методология, организация и использование прогнозирования международных отношений во внешней политике США). Под ред. д-ра ист. наук Г. А.

Трофименко. – М., „Международные отношения” – 1975. – 176 с.

8. **Турунок С. Г.** Политический анализ. – Курс лекций. – М.: Изд-во Дело, 2005. – 360 с.

9. **Соловьев А. И.** Политология: Политическая теория, политические технологии: Учеб. для студ. вузов. – М.: Аспект-Пресс, 2001. – 559 с.

10. **Шубін С. П.** Політичний маркетинговий аналіз: метод, теорія, практика: Монографія. – К.: Генеза, 2007. – 112 с.

11. **Тертичка В.** Аналіз державної політики і політологія // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 3 – 22.

12. **Моторин Д. И.** Политическое прогнозирование как предмет психологического исследования (постановка проблемы) // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Сер. 6. – 2006. – Вып. 4. – С. 227 - 234.

13. **Литвак Б. Г.** Дискретные методы анализа экспертных оценок // Экспертные методы в системных исследованиях. Сборник трудов, вып. 4. – М., Всесоюзный научно-исследовательский институт системных исследований, 1979. – С. 15 - 28.

14. **Филиппов А.** Советники суверена // Апология. – 2005. – № 1 – С. 102 - 111.

15. **Веймер Д. Л., Вайнінг Е. Р.** Аналіз політики: концепції, практика / Пер. з англ. І. Дзюби, А. Олійника; наук. ред. О. Кілієвич. – К.: Основи, 1988. – 654 с.

16. **Ковалев А. М.** Принципы новой философии (идеи, размышления, гипотезы) [Текст]. – М.: Современные тетради, 2006. – 327 с.

17. **Симонов К. В.** Политический анализ: Учебное пособие. – М.: Логос, 2002. – 152 с.

18. **Рубанов В.** Методологічна сутність політичної аналітики // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 29 - 42.

Організаційні засади взаємодії парламенту і уряду в контексті політичної реформи в Україні

Людмила Галаган,
виконуюча обов'язки завідуючої відділом
пошуку та обліку документів
Фонду Президентів України,
Національної бібліотеки України
ім. В. Вернадського

Сучасний етап розвитку політичної системи України характеризується загостренням конфліктів у системі державної влади. Це вилилося, зокрема, у парламентську кризу, розквіт політичної корупції, різке зниження довіри громадян до політичних і державних владних інститутів.

Формування органів державної влади та реалізація ними владних повноважень в парламентсько-президентській республіці відбувається за такою досить вже усталеною схемою: у процесі вільних виборів громадяни обирають до парламенту депутатів від політичних партій; у такий же спосіб обирається президент (правда, в багатьох країнах главу держави обирають парламенти); партії, які здобувають найбільшу підтримку виборців, створюють у парламенті свої фракції, які й становлять парламентську більшість; парламентська більшість на основі домовленостей з фракціями, що входять до неї, формує партійний або коаліційний уряд; парламентська більшість і створений нею уряд становлять серцевину влади за рахунок отримання ними з боку парламенту певних повноважень (парламент має право призначати керівника уряду шляхом узгодження його кандидатури з парламентською більшістю, яку вносить на затвердження президент); затвердженню парламентом підлягає і склад уряду, за діяльність якого парламент несе повну відповідальність; за урядом закріплюється право на призначення керівників інших центральних органів виконавчої влади, внаслідок чого забезпечується вертикаль владних повноважень; всенародно обраний президент є гарантом конституційних прав і свобод громадян, суверенітету й територіальної цілісності держави; для виконання своїх функцій президент, згідно з конституцією, одержує певне

коло повноважень (вони можуть бути більшими чи меншими), але за всіх умов уряд залишається відповідальним перед парламентом.

В Україні зміни політичної моделі влади, що юридично були репрезентовані Законом № 2222 – IV „Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року і набрали чинності з 1 січня 2006 року, призвели до докорінної зміни політико-інституційних засад функціонування вищих органів державної влади. Тоді очікувалося, що нові організаційні засади взаємодії між Верховною Радою України і Кабінетом Міністрів України на основі парламентсько-урядової коаліції зміцнять зв'язок між законодавчою і виконавчою гілками влади, підвищать політичну відповідальність державної влади перед суспільством. Однак не так сталося, як гадалося. Суперечності й конфлікти між основними учасниками політичного процесу лише загострились, і хоча основна мета реформування щодо перерозподілу повноважень була досягнута, домінування логіки політичної боротьби над логікою створення дієздатної, інституційно забезпеченої системи державного управління не дозволило здійснити реальні кроки до вдосконалення системи політико-владних інститутів та модернізації системи державного управління.

О. Макаров, аналізуючи цю проблему, зауважує, що „життєздатними є системи, в яких існує один центр прийняття рішень і кадрової політики, скажімо, в економічній сфері, і один – в оборонній сфері чи сфері безпеки. Так, життєздатною є парламентська республіка. Життєздатною є і президентська республіка. Як у період стабільності, так і особливо у перехідний період, в якому вічно перебуває Україна. І якщо комусь захотілося змінити систему влади в Україні так, щоб не залежати від однієї людини, треба було йти до кінця й запроваджувати суто парламентську модель” [1]. На думку інших дослідників, для наших умов дуже ризикованими можуть бути варіанти чистих форм державного правління (президентська чи парламентська республіка), оскільки вони дають можливість концентрувати в одних руках всю повноту влади, що в наших умовах недоцільно, зважаючи на невисокий рівень відповідальності політиків перед суспільством.

Ці та інші дискусійні питання політичного реформування перебувають у площині налагодження дієвого механізму поділу влади і, перш за все, налагодження взаємодії уряду і парламенту та їх спільної відповідальності за стан справ у суспільстві, перегляду обсягів повноважень органів державної влади, посилення контрольних функцій парламенту, уточнення процедури формування і відставки уряду, врегулювання проблеми створення та діяльності парламентської більшості, гарантування неможливості узурпації влади, а також захисту опозиційної меншості від всевладдя більшості.

Серед досліджень, присвячених аналізу нової моделі взаємовідносин у трикутнику „Президент - парламент – уряд” та напрямів оптимізації відносин в системі органів державної влади в Україні, можна відзначити,

зокрема, праці В. Мельниченка, І. Кресіної, Є. Перегуди, В. Королька, В. Шаповала. Особливо актуальними видаються дослідження суперечностей реалізації конституційних змін в контексті взаємовідносин гілок влади, зокрема питання взаємовідносин парламенту і уряду в системі вищих органів державної влади.

Мета статті полягає у висвітленні організаційних засад взаємодії парламенту і уряду в контексті політичної реформи в Україні та перерозподілу їх повноважень.

Після набуття чинності новою редакцією Конституції України політична система демонструвала зростання розбалансованості внаслідок нормативно-правової невизначеності розподілу сфер компетенції і процедурних питань у забезпеченні діяльності та взаємодії органів влади. Зростанню конфліктогенності внутрішньополітичної ситуації сприяла й фундаментальна суперечність між потребою модернізації країни і низькими темпами суспільно-політичних та соціально-економічних реформ. Зрештою, „протистояння в трикутнику „Президент – парламент – уряд” стало нагадувати боротьбу за перерозподіл владних повноважень, а не боротьбу за вдосконалення конституційної реформи” [2], що засвідчило очевидну її недосконалість.

У новій політичній моделі практично кожний орган влади опинився в ситуації невідповідності трьох складових функціонування: механізмів легітимізації (обрання, призначення, висловлення довіри); механізмів управління (прийняття рішень, ресурсна база, контроль за виконанням); механізмів відповідальності (нормативна база, звітність, припинення повноважень). Але найбільша вада реформи полягає в тому, що нинішня нормативно-правова база не передбачає інших правових шляхів виходу з глухого кута, в якому опинилися основні актори українського політикуму, окрім прийняття нових змін до Конституції. Нинішня редакція Основного Закону відкрила широкі можливості для силового „перетягування” повноважень, але не залишила шансів для їх правового розмежування.

Так, однією з характерних ознак діяльності владного трикутника в нових умовах стало суттєве посилення впливу парламенту на діяльність уряду. Основними механізмами їх взаємодії є безпосередня участь Верховної Ради у формуванні Кабінету Міністрів та визначенні напрямів його діяльності, здійснення парламентського контролю, участь Кабінету Міністрів у діяльності законодавчого органу за допомогою різних конституційних і регламентних процедур (право законодавчої ініціативи, розробка проекту Державного бюджету).

Світова практика свідчить, що парламентська модель, елементи якої запроваджені змінами до Конституції, передбачає вищу конкуренцію політичних сил і зростання нестабільності в діяльності органів влади, сформованих на коаліційній основі. Дослідники наголошують, що перехід

до тієї чи іншої системи влади, який передбачає „посилення ролі будь-якого політичного суб'єкта у процесі прийняття політичних рішень, має базуватися, насамперед, не на негативній програмі обмеження повноважень іншого суб'єкта, а навпаки, на позитивній програмі зростання першого” [3]. Так, підвищення ролі парламенту має спиратися не на обмеження повноважень Президента, а на зростання організованості, відповідальності, консолідації самого парламенту. Тобто „як тільки партійна система суспільства досягає певного рівня цивілізованого розвитку і забезпечує чітку партійну структурованість у парламенті, стабільну більшість у ньому, тоді зменшується імовірність позапартійної президентури. Зрозуміло, залежатиме це від формування партій справді парламентського типу, партій з високим рівнем парламентської культури і з розумінням необхідності йти на компроміси та формування коаліцій” [4].

З іншого ж боку, якщо парламентаризм як політична сила не може ефективно діяти, то виникає потреба мати нейтрального арбітра, який стояв би над партійними чварами. За таких обставин однією з головних підстав для критики стають відносини між виконавчою і законодавчою гілками влади. Оскільки нині такого поділу влади практично не існує, то виникає думка, що парламентська система дає надто багато влади саме виконавчим органам, а Прем'єр-міністр, до того ж, не може обиратися народом безпосередньо. Так, Президент не має права самостійно призначати главу уряду і відправляти його у відставку - тепер призначення робиться главою держави за пропозицією парламентської більшості, а право відставки уряду у нього взагалі відібране. Це ніби зменшує президентську сваволу у кадрових призначеннях, не допускає відставки уряду Президентом з політичних міркувань - це робить уряд більш стабільним і формує засади політичної відповідальності партій, які сформували уряд і подали кандидатуру Прем'єра. При цьому сама процедура призначення Прем'єр-міністра передбачає дієвий механізм розпуску парламенту. Якщо, наприклад, в старій системі Л. Кучма за жодних обставин не міг розпустити законодавчий орган, то в нових умовах ця можливість з'явилася, що, на думку багатьох дослідників, створює додаткові шанси для авторитаризму і не додає стабільності загалом політичній системі. Подібні ситуації виникають внаслідок невдалого використання принципу „стримувань і противаг”, а тому передбачають законодавче закріплення певних гарантій стабільного функціонування такої конструкції влади.

Компенсувати такі ризики в європейській традиції парламентаризму покликана відповідна політична культура, що включає норми відповідальності і принципової поведінки всіх політичних сил, представлених у парламенті. В Україні ж спроби налагодити взаємодію між інститутами влади після конституційних змін вилилися в численні порушення принципу політичної відповідальності в стінах парламенту, а також масштабними проявами

неефективного управління в діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів. У результаті, з одного боку, нездатність парламенту сформувати коаліцію і сформувати уряд може мати наслідком розпуск Верховної Ради та проведення нових виборів, з іншого - при розпаді парламентської більшості доля Кабінету Міністрів лишається невизначеною. Тому ключовим елементом для структурування парламенту і створення уряду стала парламентсько-урядова коаліція - новий для України політичний інститут, що мав зміцнити зв'язок між урядом і парламентом, а також підвищити політичну відповідальність влади перед суспільством.

Структурний аналіз поняття „парламентсько-урядова коаліція” засвідчує, що укладено союз між двома різнорівневими організаційними структурами: структурою представницької демократії, яка виражає інтереси народу як суверена, контролює їх забезпечення парламентськими методами, та структурою виконавчої влади, яка реалізує інтереси політико-економічних груп і виконує в межах Державного бюджету затверджений порядок завдань. Організація вищого ієрархічного рівня може генерувати організаційну систему нижчого рівня, контролювати її, спрямовувати, спонукати, але не укладати з нею союз. Такий союз у правовій державі є правовим та управлінським нонсенсом.

Попри це, досвід таких стабільних парламентських демократій, як Швеція і Данія, свідчить, що для створення успішної коаліції необхідне її базування на спільній програмі дій, яка однаково підтримується усіма партіями-учасниками, та створення в уряді ефективних органів політичної координації між партіями-учасниками в ході реалізації політики. В Україні ж домінують два підходи до створення коаліції: „розподіл посад” та визначення „ключових принципів” діяльності коаліції. Жодна політична сила на разі не обговорює можливість створення спільної програми дій уряду до моменту затвердження його кадрового складу, а тим більше не заглиблюється у ризики створення коаліції, тобто спірні питання державної політики. Цього не вимагає й українське законодавство.

Конкретизовані цілі коаліції депутатських фракцій, що формують уряд, закріплюються в угоді про створення коаліції, яка містить пріоритетні напрями реформування держави і суспільства. Однак зміст управлінської діяльності Кабінету Міністрів, законодавчих змін та уявлення про те, якою має стати країна за підсумком урядових реформ, формулюються, як правило, настільки спрощено, що перевірки на предмет виконання взагалі не підлягають („Угода про створення Антикризової коаліції”, „Угода про створення Коаліції демократичних сил”, „Угода про створення Коаліції національного розвитку” тощо).

Таким чином, одним з найважливіших механізмів взаємодії парламенту і уряду є безпосередня участь Верховної Ради у формуванні Кабінету Міністрів та визначення напрямів його діяльності. Відповідно до статті 8 Закону „Про Кабінет Міністрів України”, „подання про призначення Верховною Радою України на посаду Прем'єр-міністра України Президент

України вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України...” [5]. Після сформування уряду наступним кроком у побудові взаємовідносин між Верховною Радою і Кабінетом Міністрів є схвалення Програми його діяльності – документа, над реалізацією якого політичні сили, що перемогли на виборах, працюють як у парламентській більшості, так і на урядових посадах. Такою є європейська практика, якій не суперечить і вітчизняне законодавство. Хоча Конституція України не передбачає строку схвалення Верховною Радою цього документа з моменту формування уряду, його зв’язок з конституційними повноваженнями Кабінету Міністрів та Прем’єр-міністра є досить чітким. Частина 5 Статті 114 Основного Закону встановлює, що „Прем’єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України” [6]. Однак Основний Закон не дає будь-якої відповіді на питання про те, чи є подання такої Програми на розгляд парламенту правом чи обов’язком Кабінету Міністрів, якими можуть бути наслідки несхвалення її, на який строк вона має затверджуватись і чи може парламент скасувати своє рішення про її схвалення. На більшість цих питань відповіді не дає і Закон „Про Кабінет Міністрів України”. Але ж така неврегульованість має неабияке значення хоча б з урахуванням того, що предметом щорічних звітів Кабінету Міністрів перед парламентом є хід та результати виконання Програми діяльності уряду (стаття 228 Регламенту Верховної Ради України). У Статті 87 Конституції закріплено положення, згідно з яким протягом року після дня схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів парламент не може розглядати питання про його відповідальність. З одного боку, ця норма захищає новосформований уряд від політичного тиску, а з іншого – фактично унеможливорює ефективний контроль за його діяльністю, оскільки будь-які порушення вимог Регламенту щодо підзвітності уряду перед парламентом не тягнуть жодних юридичних наслідків.

Схвалення запланованої діяльності Кабінету Міністрів не супроводжується зобов’язанням Верховної Ради сприяти виконанню затвердженої програми дій шляхом законотворчої діяльності у відповідному напрямі. Тому ініціювання питання вотуму довіри є „зброєю” лише в руках парламенту і не перетворюється на дієвий засіб „тиску” уряду на законодавчий орган за браком взаємної відповідальності.

Однією з форм спільної діяльності парламенту й уряду є їх участь у бюджетному процесі. Від злагоджених дій і досягнення згоди між Кабінетом Міністрів і Верховною Радою залежить доля головного фінансового документа країни і загальна економічна ситуація. Розроблений урядом проект закону про Держбюджет на поточний рік не пізніше 15 вересня кожного року подається до Верховної Ради, де, згідно з регламентними процедурами, після аналізу проекту профільним комітетом він подається на розгляд народних депутатів.

Одним з найважливіших механізмів співпраці гілок влади є здійснення ними взаємного контролю. Протягом строку повноважень Кабінету Міністрів основними інструментами впливу Верховної Ради на його діяльність є здійснення парламентського контролю у вигляді депутатських запитів, регулярних звітів Кабінету Міністрів, відповідної діяльності постійних і спеціальних комітетів Верховної Ради. Так, у деяких країнах (Велика Британія, Ірландія) запитам до уряду відводиться або один день на тиждень, або ж по одній годині протягом кількох днів на тиждень. Такий підхід сприяє тісній взаємодії парламенту з урядом, а відтак підвищує ефективність парламентського контролю. В українській практиці запитанням до уряду відводиться лише одна година на тиждень. У багатьох країнах ця форма контролю полягає у заслуховуванні відповідей уряду на попередньо (за 2 – 5 днів) надіслані письмові запитання або уточнюючих відповідей до додаткових усних запитань. Коло цих запитань і визначає тематику дня (години) уряду, а також перелік членів уряду, які мають бути присутніми на парламентському засіданні. Водночас, згідно з Регламентом Верховної Ради України, „година запитань” має чітко визначену тематику, Кабінет Міністрів має бути присутнім на „годині запитань” у повному складі, а попереднє письмове повідомлення уряду про зміст запитань, на які він має дати відповідь, є правом, а не обов’язком ініціаторів запитань (частини 6 статті 229 Регламенту). Це знижує контрольний потенціал „години запитань”.

Ще однією формою взаємодії законодавчого органу з виконавчою владою є Дні уряду у Верховній Раді, де парламентарі, окрім внесення окремих пропозицій та прийняття постанов, можуть ініціювати висловлення недовіри Кабінетові Міністрів у повному складі чи окремим його членам за результатами обговорення діяльності уряду у загальному конституційному порядку. Тим часом Положення про „День уряду України” у Верховній Раді України цього не передбачає.

Окреме місце у системі взаємовідносин Верховної Ради України і виконавчої влади належить повноваженням парламенту з притягнення уряду (або окремих його членів) до політичної відповідальності. Це питання Верховна Рада розглядає на пропозицію не менш як третини народних депутатів від її конституційного складу. За результатами розгляду парламент може ухвалити резолюцію про недовіру Кабінету Міністрів більшістю голосів. Обмеженням цього права, крім згаданого вже мораторію на розгляд питання про відповідальність уряду протягом року після затвердження програми його діяльності, є також заборона використовувати його більше одного разу протягом однієї чергової сесії.

Таким чином, політична реформа розв’язала низку принципово важливих на цьому етапі розвитку політичної системи України завдань державотворення. Вона запровадила парламентарно-президентську форму правління через посилення установчих, кадрових та контрольних функцій представницького органу, обмежила відповідні прерогативи

глави держави, закріпила парламентський спосіб формування уряду, створила більш відповідні режимові парламентаризму умови досягнення функціональної самостійності й збалансованого положення Кабінету Міністрів України в системі стримувань і противаг.

Але цілком очевидно, що ці напрями діяльності лишилися декларованими з огляду на такі особливості діяльності парламентської більшості та уряду, як невизначеність стратегічного підходу до здійснення реформ, а також несистемність у розв'язанні актуальних проблем державного будівництва і соціально-економічного розвитку; концентрація сил і уваги на розширенні власних владних повноважень і ресурсної бази для їх здійснення. Наслідком цієї практики стало зростання політичної напруги, протистояння інститутів влади в правовому полі, втрата керованості в стратегічно важливих сферах і напрямках державної політики. На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень, „однією з головних причин такої ситуації стала неефективність законодавчої гілки влади щодо підтримки дій уряду” [7].

Неузгодженість і фрагментарність внесених до Конституції поправок залишають відкритими низку питань щодо практичного здійснення нової системи розподілу функцій гілок влади, а тому ставлять під сумнів ефективність запровадженої форми правління в цілому.

Література:

1. **Макаров О.** Феномен влади: горизонти людського та політичного виміру. Монографія. – К.: Генеза, 2005. – 288 с. – С. 238.
2. **Метельова Т.** Дует політреформи й політкризи: торги з непередбачуваними наслідками // Народний депутат, 2005. – № 9/10. – С. 89.
3. **Кресіна І., Перегуда Є.** Політична реформа: проблеми і перспективи // Віче. – 2003. – № 3. – С. 17.
4. **Королько В.** Порівняльний аналіз форм державного правління і український тип демократії // Схід. – 1996. – № 7. – С. 11.
5. Закон України „Про Кабінет Міністрів України” // <http://www.kmu.gov.ua>
6. Конституція України // <http://www.president.gov.ua>
7. Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь. – К.: НІСД, 2007. – 264 с. – С. 26.

Методологічні підстави зміни змісту освіти

Олексій Титаренко,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри політичної аналітики та прогнозування
Національної академії державного управління
при Президентові України

У статті розглядаються методологічні і теоретичні підстави становлення й інституційного розвитку нових підходів і напрямів наукового дослідження політичної сфери в контексті модернізації професійної освіти на прикладі діяльності кафедри політичної аналітики та прогнозування Національної академії державного управління при Президентові України.

Одним з головних викликів сучасній політичній системі України є постійне зростання кількості складних соціальних, політичних та економічних проблем. Актуальним завданням стає пошук нових підходів до їх вирішення. Неефективність реформ, що здійснюються в країні, є результатом непродуманих і не досить обґрунтованих політичних рішень, прийнятих як без відкритого діалогу представників влади і суспільства, так і без достатнього аналітичного обґрунтування. Отже постає питання, чи можна ефективно реформувати політичну систему, виключивши з цього процесу громадян України, практично руйнуючи їх політичну культуру і ментальність постійним публічним приниженням ключовими політичними акторами одне одного з перекиданням провини за системну кризу на опонента. Замінюючи публічний конструктивний діалог вертикальним тиском на прийняття рішень згори, політики тим самим позбавляють ініціативи й мотивації громадян, придушуючи їх соціальну активність. За таких умов модернізація суспільства відбувається не з ініціативи суспільства (знизу, виходячи із соціального досвіду народу, його ментальності і сподівань), а командно-адміністративно — в дусі радянських часів.

Ініціатива знизу на горизонтальному рівні політичної системи підмінюється політичними технологіями й маніпулюванням громадською думкою, що й забезпечує легітимність партій і політиків, які приходять до влади. Затяте небажання політиків і чиновників ухвалювати важливі соціально значущі рішення, погоджуючи їх із суспільством методом соціального діалогу, є прямим свідченням відчуження і

віддалення політичної еліти від народу, наслідком чого є вкрай низький рівень керованості соціальними і політичними процесами в країні та непрогнозованість розвитку політичної системи в цілому. Відтак набридливі просторікування політиків про демократію та про інтереси народу є не більше, ніж демагогія, соціально-шкідлива діяльність, що перетворює сучасну політику на безмістовний фарс.

Не менш складним і неоднозначним, а деякою мірою і небезпечним видається розбудова ліберальної капіталістичної моделі економіки як єдино правильного методу розвитку держави. Все більше зростає розрив між багатими і бідними, загострюються проблеми становлення середнього класу, наявність якого взагалі є сумнівною. І це, імовірно, не дозволить у недалекому майбутньому уникнути небезпечних соціальних конфліктів.

Погіршує політичну ситуацію і постійне зменшення можливостей держави надавати населенню такі послуги, як безпека, раціональна зовнішня політика, правосуддя тощо. І це не може не призвести до зниження стабільності й балансу між підсистемами та елементами політичної системи, наслідком чого може бути крах її гомеостазису. Є всі підстави припускати, що здатність до мобілізації та самоорганізації суспільства для подолання криз і загроз є вкрай низькою, прикладом чого може бути повна пасивність і брак протестної політичної активності громадян при цілковитому паралічі політичної влади в умовах кризи. Та це й не дивно: жодна політична сила не може запропонувати для суспільства соціального ідеалу, який би підтримала більшість громадян.

Основою соціального ідеалу є уявлення людей про соціальну справедливість з обґрунтуванням розподілу благ і багатства в суспільстві, з якого й формується уявлення про права, обов'язки, відповідальність громадянина і держави. Те, що у нас не існує публічної політики як інструменту консолідації суспільства, є наслідком неготовності і небажання політиків вести публічну дискусію в суспільстві щодо мети перетворень, які проводяться з часів набуття незалежності. Нездатність запропонувати суспільству соціально значимих цілей і шляхів їх реалізації свідчить про проблеми з політичними інститутами, і ця ситуація штучно загострюється політиками, які не бажають нести відповідальність за свої прорахунки та навіть не визнають їх. Це є прямим доказом того, що у нас немає професійного політичного керівництва, озброєного сучасними знаннями як про політику, так і про управління. І це породжує цілий комплекс взаємозв'язаних політико-управлінських проблем, у зв'язку з чим зростає потреба наукового дослідження політики й управління.

Наука є динамічним організмом, який відображає і задовольняє потреби суспільства у знаннях про світ.

Говорячи про наукову діяльність, спрямовану на дослідження політичної сфери суспільства, маємо на увазі активний пошук нових знань, які повинні сприяти перетворенню політичної системи суспільства відповідно до його нагальних потреб та уявлень громадян про справедливість. Ця мета

визначається сукупністю факторів: характером історичної епохи, рівнем соціального досвіду, рівнем розвитку держави тощо.

У науковому дослідженні одержання нових знань є метою, яка досягається за допомогою спеціальних засобів самої науки. До них належать гіпотеза дослідження, моделювання, методи дослідження, прогнозування тощо. Засоби ж педагогічної діяльності (наприклад, кафедри) деякою мірою інші. Це і оволодіння вже наявним у науці знанням (в процесі навчання чи спілкування науковців, фахівців тощо), і оволодіння методами їх використання. Саме наукове дослідження може бути засобом, який вносить постійні корекції в педагогічний процес (у нашому випадку — в підготовку професійних державних службовців і політиків).

Наукове дослідження породжує наукове знання, а результат його використання — це зміни на краще в соціальній практиці. Крім того, одержані наукові знання спонукають до порушення нових питань, започаткування нового циклу наукової і практичної діяльності.

Таким чином, діяльність, в тому числі й політична та управлінська, може бути об'єктом дійсності, об'єктом наукового пізнання, предметом наукового дослідження тощо. До речі, існує спеціальна наукова галузь, присвячена вивченню наукового пізнання, — методологія науки. Власне, пошук „методології”, спроможної розв'язати наявні проблеми, задовольнити суспільні потреби, заповнити прогалини в розумінні політичного, є непересічним завданням, без вирішення якого важко уявити майбутнє наук, які досліджують політичну сферу. У широкому сенсі методологію трактують як систему принципів і способів побудови теоретичної і практичної діяльності, а також як вчення про цю систему. За іншим визначенням — це вчення про метод наукового пізнання і перетворення світу. У вузькому сенслі, виходячи з наших завдань, можемо визначити методологію таким чином: це вчення про метод дослідження політики і управління як засобів перетворення світу.

В нашій країні триває процес перетворення політичної системи на зразок західних демократій (хоча взагалі й не існує якогось універсального зразка демократії), але цей процес здійснити „під кальку”, на наше переконання, неможливо. Для екстраполяції цього досвіду на нашу політичну систему необхідні серйозні методологічні дослідження, завдання яких — дати відповідь на питання, які принципи, методи й методики слід використовувати для одержання позитивного результату. Перетворення без методології нагадують відому приказку: „Бачу мету — не бачу перешкод”, коли для подолання тих перешкод всі засоби годяться. Безперспективність такої методології довела новітня історія.

Отже постає питання: чи можливо змінити політичну систему без поглибленого наукового пошуку, без створення наукових шкіл, які мають досліджувати методологічні аспекти перетворень? І ще: де взяти професіоналів, здатних перебороти авторитарну інерцію, як їх навчати відповідно до вимог і потреб сучасного суспільства?

Відповіддю на ці питання може бути створення в країні на базі вищих навчальних закладів компетентного експертно-наукового середовища, призначенням якого стане розвиток політико-управлінської методології, генерація і пошук нових знань про політику та управління, обмін практичним досвідом, педагогічна діяльність, консультування і навчання згідно з нагальними соціальними потребами. В якійсь мірі з такою метою і було створено кафедру політичної аналітики і прогнозування на базі Національної академії державного управління при Президентові України, яку очолює професор С. Телешун. Треба усвідомити, що готових рішень, знань і фахівців для подолання існуючих проблем взяти просто ніде, а постійна зневага влади до вітчизняної науки тільки ускладнює завдання й стимулює розвиток кризи в освіті в цілому.

Криза у сфері освіти як елемент всієї відтворювальної моделі людини і соціуму обумовлена консервативністю цієї системи, застарілою її структурою, що особливо відчутно у збереженні тенденцій відставання системи освіти від суспільних потреб, які динамічно змінюються. Наприклад, зараз постала проблема формування особистості працівника й громадянина нового суспільства, але при застарілій концепції соціального розвитку, що формує структуру, методи й технології існуючої системи освіти, це зробити неможливо. Отже треба змінити концепцію соціального розвитку, сутністю якої стане людиноцентризм, тобто забезпечення людині умов для саморозвитку, самоорганізації й самореалізації в праці, творчості та в інших формах діяльності, яку людина сама для себе обирає.

Забезпечити відповідні умови соціального розвитку може модель соціопримирливої політичної системи, яка складається лише в умовах високого рівня політичної культури та економічного розвитку і має ряд ознак, таких, зокрема, як висунення на перший план соціальних проблем у політичному протистоянні, пріоритетне врахування соціальних потреб при формуванні політичних цілей і завдань, пошук компромісів у вирішенні політичних та інших проблем, високий професіоналізм політичного управління, політичний плюралізм, зменшення рівня конфліктності за рахунок поступок, консенсусу, добровільного узгодження інтересів сторін, прагнення до утвердження соціальної справедливості, певні обмеження щодо власності, розподілу доходів, високий рівень захисту прав людини, високий рівень самоорганізації тощо.

Загалом все, про що ми писали вище, й стало основою для зміни змісту освітніх програм, які використовуються нашою кафедрою у процесі професійної підготовки слухачів. Розробка освітніх стандартів, програм і підручників для підготовки професійних державних службовців і професійних політиків має відповідати духові часу і суспільним потребам.

Таким чином, результатом спрямування професійної освіти, на нашу думку, має стати підготовка професіонала з проблем публічної політики та управління, здатного до співпереживання, готового до вільного

гуманістичного вибору та індивідуального інтелектуального зусилля, спрямованого на служіння суспільству, самостійного, компетентного і відповідального за свої дії в політичному, економічному, професійному і культурному житті, толерантного до представників інших культур і національностей, незалежного в судженнях, готового мислити творчо. Головне завдання його не тільки діяти у наявній соціальній структурі, але й змінювати її на краще.

Підготовка фахівців зі спеціальності „Публічна політика та управління” можлива лише за умови оновлення навчальних програм, наповнення їх новим змістом. При розробці дисциплін, які забезпечать фахівця необхідними знаннями, постала низка питань, які потребують додаткового роз’яснення.

Готувати фахівців з питань як політики, так і управління не можна без врахування міждисциплінарності цієї спеціальності, яка має включати такі дисципліни, як філософія, соціологія, право, економіка, історія, політологія. Не можна оминати й вивчення таких загальнонаукових дисциплін, як кібернетика, теорія систем і системний аналіз, синергетика, організаційна теорія.

Продовжуючи ідентифікацію спеціальності, зазначимо, що у світовій політичній науці державне управління і політика вважаються окремою спеціальністю з властивою їй методологією і своїм понятійно-категоріальним апаратом. Однак політологічна складова є тут головною. А тому навчально-методичні матеріали для цієї спеціальності готує, як правило, колектив фахівців з політології, економіки, історії, соціології і філософії.

При визначенні спеціальності „державне управління” необхідно звернути увагу на те, що поняття „державне” акцентується на управлінських функціях органів державної влади, не стосуючись інших аспектів суспільного життя. Однак насправді проблематика цієї спеціальності дещо інша. Крім державного управління вона зачіпає проблеми публічного, або суспільного управління, оскільки не тільки державні органи, але й місцеве самоврядування, фінансово-політичні групи, громадські організації, професійні і територіальні об’єднання у тій чи іншій мірі здійснюють функції управління суспільством. У цьому сенсі назва „Публічне управління і політика” видається найбільш вдалим визначенням нового фаху, оскільки вона охоплює як політику, так і управління, а термін „публічне” охоплює як державне, так і громадське управління.

Політика і управління – це дві взаємозалежні сфери людської діяльності, поєднані природою походження влади і владними відносинами. Йдеться про створення і збереження умов для встановлення порядку і регуляції відносин в соціумі. Суспільство в процесі свого розвитку прагне до упорядкованості, і політична сфера через впорядкування політичного життя організовується в політичну систему. На генетичний

зв'язок політики та управління вказує визначення політичної системи, яке включає сукупність інститутів і груп, які формують і розподіляють політичну владу, здійснюють управління суспільними процесами. Цей процес охоплює політичні відносини, суб'єктами яких можуть бути держава, політичні партії та громадські організації, групи інтересів, окремі громадяни.

В демократичному суспільстві конкурують різні групи інтересів, різні точки зору щодо шляхів розвитку суспільства. Саме через публічну політику в ньому узгоджуються інтереси різних груп внаслідок аналізу альтернативних точок зору, консультацій стосовно формування політики, яка має якнайповніше задовольняти суспільні інтереси.

Публічна політика здійснюється, як правило, різними політичними методами (переговори, компроміси, переконування, пошук консенсусу, пропозиція альтернатив тощо, конкретний вибір яких залежить від типу політичного режиму і характеру взаємовідносин держави і суспільства.

Публічна політика розробляється і реалізується не тільки органами державної влади („вертикальний вимір”), а й на „горизонтальному вимірі” політичного процесу. Вертикальна складова цього процесу віддзеркалює когерентність, ієрархічність та інструментальність політики. Горизонтальна складова доповнює вертикальну, акцентуючи увагу на зв'язках між акторами політики, які визначають набір можливих її варіантів. Саме горизонтальна складова має радикально вплинути на визначення предмета політики та реалізацію політичних рішень.

Основною проблемою трансформаційних процесів в Україні є те, що нові завдання вирішуються переважно старими засобами, оскільки нових демократичних механізмів управління у нас ще не створено.

Сучасна політика не може не враховувати зростання впливу груп інтересів на політику й управління. Вона висуває перед демократичним суспільством досить складні завдання, з одного боку, щодо обмеження впливів цих груп на формування урядового курсу, а з іншого — щодо ефективного політичного й соціального контролю за діяльністю уряду.

В умовах сучасного проникнення політичної складової в управління, коли на посади керівників призначаються представники політичних партій, існує ризик перетворення державної політики на одержання вигоди окремими особами. Відтак виникає потреба протидіяти спробам перетворення публічної політики на особисту політику якогось керівника. Державні службовці мають бути підзвітними суспільству в прямому сенсі. Особи, що обіймають державні посади, повинні бути максимально відкритими у всіх своїх діях і рішеннях. Вони повинні обґрунтовувати свої рішення, обмежуючи вільний доступ до інформації лише у випадках, передбачених законом.

Ми зробили спробу проаналізувати тільки окремі проблеми як методологічного, так і практичного характеру, котрі виникають в ході

пошуку шляхів модернізації та вдосконалення професійної освіти і навчальних програм задля залучення до публічного діалогу як фахівців, так і ширшої громадськості. Підсумовуючи, спробуємо конкретизувати призначення нової спеціальності. На нашу думку, це підготовка громадських і політичних діячів, фахівців органів державної влади і місцевого самоврядування, які уособлюють модель компетентності управлінських кадрів у конкурентному суспільстві, володіють сучасними методами та інструментами публічної управлінської діяльності, мають системні навички та вміння для підготовки аналітичних документів, здатні розглядати альтернативні варіанти дій у процесі розвитку політичної ситуації, організовувати консультації із зацікавленими сторонами (громадянами, громадськими організаціями, представниками бізнесу) в процесі розробки й ухвалення рішень, оцінювати можливі наслідки їх реалізації і контролювати виконання рішень органів державної влади і місцевого самоврядування.

Підготовка таких фахівців сприятиме трансформації політики в інструмент захисту громадських інтересів, розвитку громадянського суспільства. Вона є умовою модернізації самої політичної системи і розвитку сучасної правової демократії.

Проблеми розвитку Воєнної організації держави

Федір Саганюк,

кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України

Ігор Романов,

кандидат військових наук,
начальник науково-дослідного управління
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України

Олексій Соловей,

старший науковий співробітник
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України

Сучасні виклики вимагають принципово нових, науково обґрунтованих підходів до процесів забезпечення воєнної безпеки України, трансформації і розвитку Воєнної організації держави і сектора безпеки в цілому, пошуку ефективних шляхів та механізмів захисту національних інтересів від потенційних загроз воєнного характеру. Ці проблеми мають бути відображеними у державній (воєнній) політиці, в концепції і стратегії воєнної безпеки держави, в концепції розвитку її Воєнної організації та в законі України щодо неї, а також в інших нормативно-правових документах з питань забезпечення воєнної безпеки і оборони. Те, що й досі у нас цих нормативно-правових актів не існує, суттєво поглиблює наявні проблем і суперечності, підвищує рівень воєнної небезпеки. Науковому аналізу деяких з цих проблем і присвячено цю статтю.

Сучасний стан воєнної безпеки України

Учасники науково-громадських слухань, проведених Центром воєнної політики і політики безпеки України, відзначили, що „характерними рисами сучасної державної політики і державного управління у сфері забезпечення національної безпеки залишаються їх неефективність,

непослідовність, недостатня наукова обґрунтованість, незадовільна координація та взаємоузгодження дій компонентів сектору безпеки і Воєнної організації держави, обумовлена браком чіткого управління ними та їх компонентами, безсистемністю і хаотичністю більшості процесів, які відбуваються у цій сфері, недостатнім нормативно-правовим, організаційним, науково-методичним, інформаційно-аналітичним і ресурсним забезпеченням” [1].

Ці висновки цілком слушні. Ми вважаємо, що для вирішення означених вище складних питань необхідно: 1) удосконалити понятійно-категорійний апарат, насамперед визначити (уточнити) згідно з сучасними науковими підходами такі базові поняття, як Воєнна організація держави, сектор безпеки, комплексний огляд сектору безпеки, оборонний огляд; 2) розробити модель системи документів з державної політики і державного управління у сфері забезпечення національної, у тому числі й воєнної безпеки, визначивши її структуру, взаємозв'язки найважливіших документів, насамперед таких, як закони України про основи зовнішньої і внутрішньої політики, основи національної безпеки, стратегію національної безпеки, стратегію воєнної безпеки, стратегію інших складових національної безпеки, Воєнну доктрину України, Стратегічний оборонний бюлетень, Концепцію і Програму розвитку Воєнної організації держави; 3) розробити й офіційно визначити склад, структуру, взаємозв'язки сектору безпеки і Воєнної організації держави, систему критеріїв залучення до їх складу відповідних компонентів, визначити їх завдання і функції; 4) підвищити рівень координації реформ у секторі безпеки та Воєнній організації держави; 5) підвищити рівень наукового супроводу системи забезпечення національної безпеки; 6) уточнити перелік складових сфери національної безпеки; 7) визначити єдине керівництво Воєнної організації держави; 8) уточнити завдання і функції Президента і Кабінету Міністрів щодо управління сектором безпеки і Воєнною організацією держави; 9) відповідно скоригувати законодавство з цих питань [1]. Вважаємо, що ці проблеми мають бути достеменно вивчені в ході досліджень, запланованих Центром воєнної політики і політики безпеки [2].

Визначення поняття Воєнної організації та її складу

В Законі України „Про оборону України” (ч. 2, ст. 2) цей компонент визначено словосполученням „воєнна організація України”, а не „Воєнна організація держави” чи просто „Воєнна організація”, як записано в інших законах [3, ст. 1; 4, назва і ст. 1]. Така ж колізія спостерігається у цих законах і щодо визначення цієї правової категорії. В Законі України „Про Основи національної безпеки України” говориться, що „Воєнна організація держави - сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України

від зовнішніх та внутрішніх загроз” [3, ст. 1]. А за Законом України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” це „охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і, відповідно до Конституції та законів України, безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз” [4, ст. 1]. Перше з наведених понять, на нашу думку, не враховує визначені Конституцією України та Законом України „Про оборону України” „ланки”. Стаття 17 Конституції визначає, що „захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом”. З цього конституційного положення випливає, що суб'єктами забезпечення воєнної безпеки і оборони держави є і мають бути не тільки Збройні Сили України, на чому іноді роблять спробу зробити акцент деякі теоретики й політики [див.: 6, с. 7 - 32], але й а) держава; б) весь Український народ; в) Збройні Сили України; г) відповідні військові формування; д) відповідні правоохоронні органи.

Статтею 2 Закону України „Про оборону України” визначено, що „оборона держави базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, Цивільної оборони України, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони”. Тобто цим законом основними суб'єктами забезпечення оборони держави визначені дещо інші структури (чи ланки), а саме: а) органи державної влади; б) усі ланки Воєнної організації України; г) органи місцевого самоврядування; д) органи Цивільної оборони України; е) усе населення України.

Щоправда, що саме представляють ці „ланки” чи „відповідні правоохоронні органи”, законом не встановлено. Незрозумілим залишається і правовий статус інших окреслених Конституцією суб'єктів (держава, Український народ тощо). Позитивним тут є те, що цим законом Воєнна організація держави вперше визначається як „охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади” та „військових формувань” [4, ст. 1], що, як ми вважаємо, ще не в повній мірі реалізовано на практиці. Так, з ч. 2 ст. 6 Закону України „Про оборону України” випливає, що нині таку керівну інтегральну функцію фактично покладено

на „Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України”. Однак таке формулювання, на нашу думку, не в повній мірі відповідає правовому статусу Президента, оскільки стосується лише Збройних Сил. Інші військові формування і структурні ланки Воєнної організації держави формально залишаються за межами цієї моделі.

З урахуванням досвіду СРСР, коли було запроваджено аналогічну посаду (Нарком оборони, Верховний Головнокомандувач) [6], було б доцільно із зазначеного формулювання вилучити слова „Збройні Сили України”, залишивши лише „Верховний Головнокомандувач”, як записано у ст. 8 відповідного закону, поширивши статус цієї єдиної ключової керівної посади на інші військові формування та структурні ланки Воєнної організації держави.

В законодавстві є й інші правові розбіжності (колізії), які породжують плутанину при визначенні, зокрема, функцій, завдань і повноважень суб'єктів чи структурних ланок воєнної організації. Щодо їх функцій, то, на нашу думку, більш вдало вони сформульовані у ст. 9 Закону України „Про Основи національної безпеки України”. Тут визначено, що „Воєнна організація держави забезпечує оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидіє зовнішнім загрозам воєнного характеру”, а не зовнішнім та внутрішнім загрозам. А „боротьбу із злочинністю, протидію тероризму, забезпечення захисту і врятування населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характерів”, тобто з внутрішніми загрозами, за цим законом ведуть правоохоронні органи. Неясним тут залишається, чи входять вони до Воєнної організації держави. Недостатньо в них окреслена і міжвідомча інтеграція цих інститутів безпеки. Невизначеною залишається й сутність „воєнної сфери”, „військової”, „оборонної” і „сфери оборони”, якими рясніє законодавство, що нерідко призводить до підміни цих понять, до плутанини, що неприпустимо. При вдосконаленні законодавства ці поняття мають бути чітко визначені „базовим” законом. Такої думки дотримуються й інші фахівці [2].

При удосконаленні зазначених формулювань, а разом з цим і моделі Воєнної організації держави, на нашу думку, слід врахувати і світовий досвід. Наприклад, п. 12 Воєнної доктрини Росії визначає, що „Воєнна організація держави включає в себе Збройні Сили Російської Федерації, які складають її ядро і основу забезпечення воєнної безпеки, інші війська, військові формування та органи, призначені для виконання завдань воєнної безпеки воєнними методами, а також органи управління ними. До Воєнної організації держави також входить частина промислового і наукового комплексів країни, призначена для забезпечення завдань воєнної безпеки” [7].

Аналогічної точки зору дотримується чимало науковців [8, с. 11].

На підтримку цієї точки зору може слугувати, наприклад, досвід США (див. Закон про національну безпеку, схвалений ще 1947 року.

Згідно з ним передбачалось реалізувати „три головні завдання: зміцнити координацію між зовнішньою та військовою політикою, підвищити потенціал і можливості розвідки, раціоналізувати діяльність „оборонної спільноти” – спільно з різними типами збройних сил” [9, с. 7].

Існує й інша точка зору. Міжпарламентська асамблея Держав – учасниць СНД визначила, що Воєнна організація держави — це „сукупність органів і структур виконавчої влади, які створені і діють відповідно до Конституції і законів, призначених для забезпечення безпеки особи, суспільства і держави, які мають право на застосування силових засобів і засобів збройної боротьби і/або здійснення спеціальних операцій у межах та випадках, встановлених законом. Склад і структура Воєнної організації держави визначається у законодавчому порядку і приводиться у відповідність з міжнародними зобов'язаннями держави... Воєнна організація держави, з урахуванням особливостей державного устрою окремих держав-учасниць СНД, може включати й інші, визначені законом структури”.

Підходи до конструювання моделі Воєнної організації України

З Постанови Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2008 року № 874, згідно з якою утворено Міжвідомчу комісію з питань проведення оборонного огляду (додаток до Постанови), впливає, що до її складу окрім Першого віце-прем'єр-міністра України (голова комісії) призначаються заступники або перші заступники керівників міністерств з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, внутрішніх і закордонних справ, оборони, фінансів, економіки, промислової політики, транспорту і зв'язку, СБУ, Управління державної охорони, Адміністрації Держспецтрансслужби, Державного департаменту з питань виконання покарань, НКАУ, внутрішніх військ, Служби зовнішньої розвідки, Держспецзв'язку і Державної прикордонної служби. Однак, як зазначається у науковій та юридичній літературі, цей перелік суб'єктів (інститутів безпеки) та й сама модель оборонного сектору й сектору воєнної безпеки на законодавчому рівні і досі не визначені [10, с. 57].

Підходи до визначення інститутів безпеки, структурних елементів (компонентів) секторів безпеки і оборони, їх конструкції та шляхів трансформації за нинішніх складних безпекових умов, на нашу думку, мають ґрунтуватися, перш за все, на законах, в межах чинного нормативно-правового поля, яке в ході нинішнього оборонного огляду належить суттєво удосконалити та наблизити до бажаних для країни стандартів і потреб з урахуванням національних надбань і вітчизняного та світового досвіду.

Цікавий у цьому плані, на нашу думку, є перелік суб'єктів сектору безпеки і оборони (воєнної організації держави), запропонований Міжпарламентською асамблеєю Держав – учасниць СНД. Статтею 1 прийнятого нею Модельного закону від 22.11.01 № 18-13 визначається,

що Воєнна організація держави, крім органів і структур виконавчої влади, призначених для забезпечення безпеки особи, суспільства і держави, має включати збройні сили, війська, інші воєнізовані формування та органи, призначені для відбиття зовнішньої агресії та інших загроз, пов'язаних із застосуванням зовні воєнної сили проти даної держави або виконання державою її міжнародних зобов'язань тощо [11, с. 18]. Тобто тут, поряд з відповідними державними органами влади, йдеться і про так званий силовий блок [10] (таблиця 1).

У [12] зазначається, що Воєнна організація держави — це „сукупність військових, політичних, економічних, наукових та інших органів, установ та інститутів держави, які спільно займаються воєнною діяльністю”, і що основним її елементом є воєнна організація держави, до якої належать збройні формування, передбачені державним законодавством, а також військово-адміністративні, військово-правові органи. Ядро ж збройної організації становлять збройні сили, а її „елементами є воєнно-промисловий комплекс і частина інших галузей економіки і науки, що переважно працюють у воєнній сфері, а також органи і установи державної влади, політичні органи та організації, що безпосередньо опікуються питаннями оборони та безпеки країни”.

З врахуванням зазначених моделей та на підставі аналізу національного законодавства України, вважаємо, що серед складових (суб'єктів чи інститутів безпеки) Воєнної організації України законом мають бути визначені не тільки державні органи влади й місцевого самоврядування, тобто керівний склад секторів безпеки і оборони, та Збройні Сили України й інші військові формування і правоохоронні органи, а і, як визначено статтею 3 Закону України „Про оборону України”, відповідні сектори оборонно-промислового, чи „військово-промислового” комплексу, воєнно-наукові, військово-навчальні та інші організації і установи з органами їх управління.

У цій моделі (конструкції), на нашу думку, має знайти своє місце і „єдине керівництво” Воєнною організацією держави чи сектором її безпеки і оборони, про яке йдеться у ст. 1 Закону України „Про демократичний цивільний контроль...”, як це має місце, наприклад, у РФ, Білорусі, Казахстані та ін. [див. 13, с. 158, 180, 199].

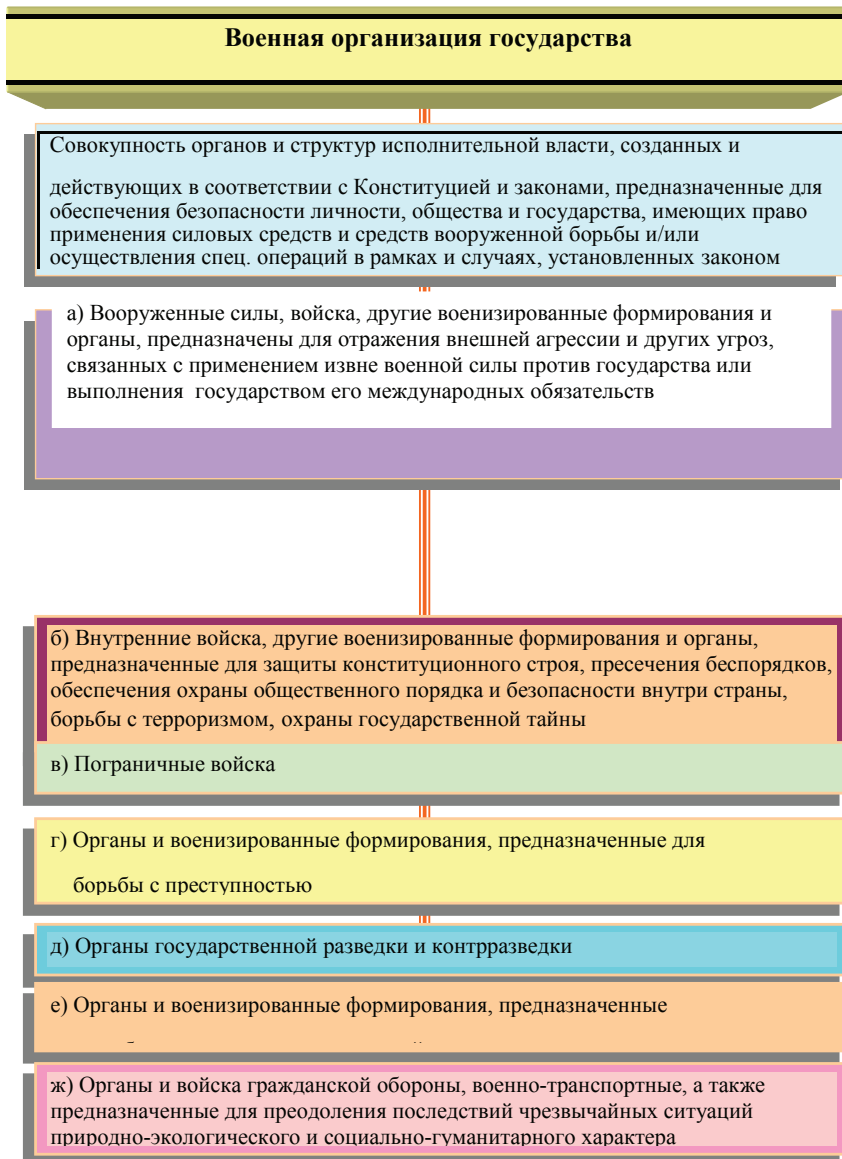
Серед згаданих складових оборонного і безпекового секторів, на нашу думку, має бути врахована і частина оборонно-промислового та наукового комплексу країни, призначена для забезпечення воєнної безпеки і оборони держави. У особливий же період до цього переліку можуть залучатися й інші складові, на які покладаються бойові (мобілізаційні, спеціальні) завдання.

В умовах глобалізації та загрозового і небезпечного навколо України середовища вирішення окреслених вище проблем можливе лише шляхом формування та реалізації виваженої державної (воєнної) політики у секторах воєнної безпеки і оборони, вдосконалення чинного законодавства

й подальшої трансформації й розвитку на цій основі усього оборонного сектору безпеки та воєнної безпеки держави, забезпечення таким чином гарантованого захисту її національних інтересів від реальних та потенційних загроз воєнного характеру.

Таблиця 1

Структура воєнної організації держав за Модельним актом СНД (викладено мовою оригіналу)

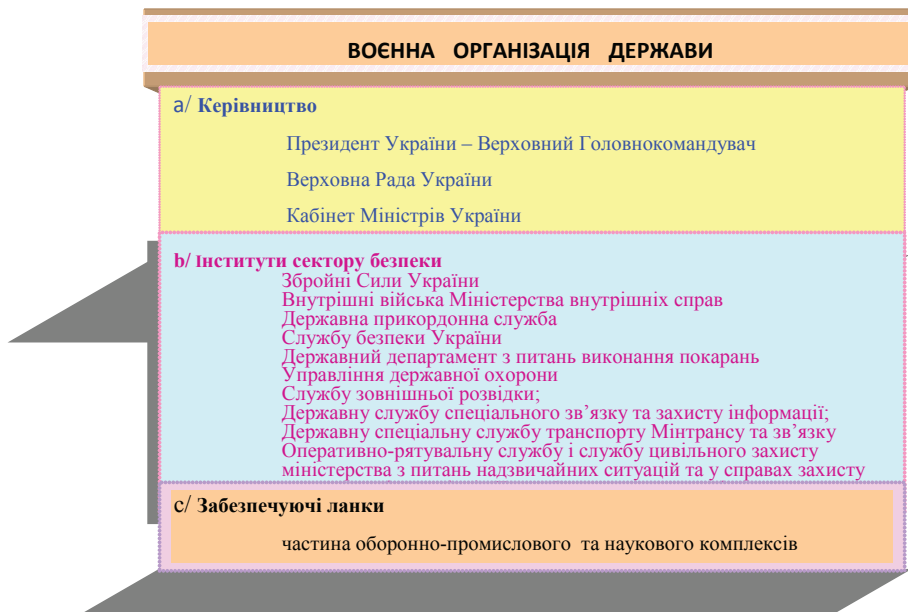

Ряд авторських проектів таких законодавчих та інших нормативно-правових актів підготовлених, деякі з них погоджені з відповідними державними структурами та фахівцями і чекають своєї подальшої реалізації [6, додаток].

З урахуванням цього можна окреслити і відповідну оптимальну модель Воєнної організації України (таблиця 2).

Таблиця 2

Авторський варіант моделі Воєнної організації України

Отже можна зробити висновок, що законодавство сфери воєнної безпеки, структура і модель Воєнної організації держави потребують суттєвого вдосконалення, наближення до актуальних потреб України і дотримання європейських стандартів. А це, у свою чергу, потребує організації роботи з належної підготовки та прийняття передбачених ст. 2 Закону України „Про Основи національної безпеки України” Стратегії національної безпеки, відповідних концепцій, стратегій і програм, якими мають бути визначені цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці чи в ситуаціях загрози національним інтересам України.

Література:

1. Рекомендації науково-громадських слухань „Ефективність державного управління у системі забезпечення національної безпеки:

проблеми та шляхи вирішення” від 26 березня 2008 року. – К.: Центр воєнної політики та політики безпеки Укр. Акад. наук. – <http://swppb.org.ua/p2007/index.html>.

2. Воєнна безпека України: Воєнна організація України – К.: ЦВППБ, 2009. – Режим доступу: <http://defpol.org.ua/site/index.php?do=forum>.

3. Закон України „Про Основи національної безпеки України” від 19.06.03 № 964-IV

4. Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” від 19.06.03 № 975 IV.

5. Военный энциклопедический словарь. – М.: Воениздат, 1983, с.703.

6. Воєнна організація держави. Сектор безпеки / [Саганюк Ф. В., Романов І. В. та ін.] - К.: Приватне вид-во, 2009. – 188 с.

7. Правовые акты Российской Федерации в сфере военно-гражданских отношений. Сборник документов. – М.: – 2002. – С. 83 – 104.

8. Словник воєнних термінів. К.: ЦНДІ ЗСУ. – 2003. – 274 с.

9. Військо України. – 1993. – № 4.

10. **Семенченко А. І.** Поняття „сектор безпеки” та „воєнна організація держави”: методика розробки й обґрунтування призначення, складу, структури та взаємозв’язків / А. І. Семенченко // Стратегічна панорама. – 2007. – № 3. – С. 54 – 69.

11. Модельный закон СНГ „О парламентском контроле над военной организацией государства”. – М.: ЦПМИ, 2002. – 30 с.)

12. Словник основних термінів та скорочень, які використовуються в НАТО. – К.: МП Леся, 2004. – С. 261 – 262.

13. Доктринальні та концептуальні підходи до забезпечення воєнної безпеки держави: документи, факти, коментарі [Романов І. В., Саганюк Ф. В. та ін.] – К.: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2008. – 244 с.

Політичні меседжі в передвиборчій боротьбі в Україні

Михайло Багмет,
доктор історичних наук,
проректор Чорноморського державного університету
ім. П. Могили

Віталій Ханстантинов,
кандидат філософських наук,
докторант Чорноморського державного університету
ім. П. Могили

У статті розглядаються теоретичні і практичні аспекти застосування меседжів у поточному політичному протистоянні в умовах наростаючої боротьби за симпатії українських виборців. Обґрунтовується необхідність досягнення толерантності в суспільстві як передумови його консолідації.

Термін „меседж” в українському політичному лексиконі доволі новий. Запозичений з англійської, він перекладається як „повідомлення”, „зв'язок”, „послання”. Вебстерський словник тлумачить це слово як „письмове або усне повідомлення від однієї особи до іншої” [1]. Меседжем є інформація від її джерела до одержувача в системі відносин за певними принципами. Меседжем може бути і якась думка чи ідея, виражена вербальним або невербальним (у вигляді сигналу, знаку) способом, якщо вкладений у неї зміст (через подальше розгортання та осмислення або контекстуально як асоціація чи алюзія) забезпечує усвідомлювану взаємозалежність між учасниками комунікативної взаємодії як аспекту соціальних відносин на основі притаманних їй усталених історичних, духовно-ментальних, соціокультурних форм.

Фахівці з політичної комунікативістики під меседжем розуміють таку інформацію в політичних комунікаціях, яка містить певний прихований смисл, що дає реципієнтові додаткові відомості про справжні наміри комунікатора [2, с. 467].

В масиві інформації, залежно від змісту, можна окреслити окремі її фрагменти, які, власне, й можуть бути меседжами. Іноді вони означають набагато більше, ніж увесь текстуально оформлений меседж.

Меседж має нести певний інформаційний енергетичний імпульс. Це

не безстороннє повідомлення, а послання зацікавленого суб'єкта, і тому меседжем може бути не лише власне інформація, а й порада, пересторога, напучення, моральна оцінка, задекларовані наміри тощо, а також цілий спектр супутніх деталей. Так, в історії і практиці дипломатії місце і форма проведення зустрічі, склад осіб, включених до офіційної делегації або які супроводжують високого іноземного гостя, жести, особливості привітання і навіть деталі оформлення приміщення для переговорів можуть свідомо використовуватися як окремі меседжі.

Отже мета політичного меседжу полягає в тому, щоб зміст його був зрозумілим і відповідав ситуації, яка склалася, сприймався б реципієнтом і давав йому відповіді на запитання, що виникають у зв'язку з динамікою самого життя, і щоб сама ця відповідь була не спонтанною, а очікуваною комунікатором зворотною реакцією.

Реципієнтом меседжу може бути не тільки очевидний одержувач повідомлення, але й інші суб'єкти політики, що мають певний стосунок до нього. „Я прибув до Києва з одним меседжем, і хочу, щоб всі мене правильно зрозуміли... США підтримують суверенітет і незалежність України і її право на власний вибір, що включає вибір своїх партнерів”, – так висловився віце-президент США Дж. Байден, відвідавши Україну у липні 2009 року [3, с. 1]. Перший з адресатів цього меседжу – „всі”, хто може зазіхати на суверенітет України і прагне тим чи іншим чином обмежити свободу її дій на зовнішньополітичній арені.

Риторичним буде питання, чи можливий сучасний політичний процес без використання меседжів. Підкреслимо, що меседжі — невід'ємний компонент комунікативної складової політичного процесу. Будь-які рішення, кроки, плани влади потребують долучення (за умов демократії як важливий чинник та індикатор підтримки політичної сили, а за умов тоталітаризму – як критерій відданості владі) до них не лише представників політичного класу, але й усього суспільства, оскільки народні маси стають, зрештою, виконавцями цих рішень. Опозиційна сила не менше за владу зацікавлена у збільшенні чисельності та згуртуванні своїх прибічників і для цього постійно надсилає меседжі населенню. Хто припиняє повідомляти про себе, про того поступово забувають, адже підтримання комунікації на основі власних ідей (думок, міфів, символів, лозунгів, оцінок тощо) зміцнює статус акторів, підвищує їх легітимність, дає можливість регулювати й спрямовувати владні ресурси.

В сучасній політичній практиці меседжі формуються як у зв'язку з об'єктивно існуючими проблемами і потребами суспільного розвитку, так і з необхідністю політичної боротьби і тому набувають вигляду навмисно створених ідеологічних продуктів, в тому числі інтерпретацій, версій, перебільшень, припущень, натяків тощо. Такі артефакти (якщо скористатися аналогією з військовою справою) нагадують артилерійську вогневу атаку не безпосередньо на живі мішені, а на лінії зв'язку, шляхи постачання боєприпасів і провізії для вояків тощо. Їх призначення –

максимально обеззброїти супротивника, завчасно сформувавши у виборця чітке психологічне настановлення щодо бачення і оцінки явища чи події відповідно до замислу вже надісланого меседжу.

Пригадаймо у зв'язку з цим заяву по телебаченню Ю. Тимошенко про арсенал досить важкої зброї, знайденої у приміщенні комерційного банку. Очевидно, що цей меседж мав на меті не інформувати глядачів про наявність зброї у керівника банку (цим сьогодні не здивуєш нікого), а, по-перше, продемонструвати сміливість дій уряду; по-друге, – масштаб розповзання злочинності в країні; по-третє, опосередковано дискредитувати політичні сили, пов'язані з таким бізнесом і які є „дахом” для нього. Так само не критика підписаних з Газпромом домовленостей була змістом меседжу С. Хмари глядачам телеканалу „Інтер” 22 травня 2009 року (у ті місяці лише лінивий не закидав Прем'єрові зраду національних інтересів), а припущення щодо „небезкорисливості” отриманої Ю. Тимошенко (яка постійно звинувачує інших у корупції) індульгенції від російської влади, в той час як її колишній діловий партнер один з російських генералів сидить у в'язниці [4, с. 9].

Політичні меседжі можна умовно об'єднати у три великі групи. Перша охоплює статутні документи, програми, в яких сформульовані світоглядно-ідеологічні доктрини, певні стратегічні завдання і принципи діяльності політичних партій, громадсько-політичних рухів. Такі документи призначені головним чином для самоідентифікації, самопрезентації, якоюсь мірою – для окреслення змістового кола для збирання, групування та організації однодумців, таких, що мають хист до спекулятивного теоретизування. Для масового виборця меседжі, що містять подібні документи, не становлять особливої цінності, адже не дають відповіді на актуальні питання сьогодення. Отже такі меседжі будемо вважати меседжами у широкому розумінні цього слова, оскільки вони не спрямовуються до учасників політичного життя.

Друга група меседжів стосується виборів усіх рівнів. В сучасних виборчих кампаніях меседжі відіграють особливу роль, оскільки саме вони „коротко формулюють змістову сутність кампанії” [5, с. 160]. У гаслах, слоганах, передвиборчих програмах, листівках, виступах у засобах масової інформації, на мітингах тощо до електорату звертаються з поясненням сутності та проектами розв'язання конкретних суспільних проблем за допомогою влади, мандат на отримання якої й виборюють конкуруючі політичні сили. Такі меседжі створюються на потребу дня і, як правило, це роблять професіонали – політологи, соціальні психологи, політтехнологи, іміджмейкери, фахівці з PR, комунікативістики, соціолінгвістики. Зміст меседжів, розтиражованих засобами масової інформації, реклами та усної агітації, легко засвоюється, запам'ятовується. Його привабливість для виборця – у простих поясненнях складних проблем і наявності обіцянок. Зважаючи на особливості нашої політичної культури, схильної до популізму і патерналізму, політичні актори зазвичай влаштовують між

собою своєрідні змагання обіцянок.

Третя група меседжів продукується у зв'язку із суперечностями і поточними питаннями соціально-економічного, культурно-духовного, власне політичного розвитку суспільства, що вимагають негайної відповіді. Зрозуміло, що у присвячених їм доповідях, у виступах, зверненнях до народу лідерів держави, уряду, впливових політичних партій і блоків латентний зміст меседжу залишається незмінним: „Ми і тільки ми знаємо, як подолати проблему, тільки ми здатні це зробити, а наші опоненти неефективні”.

Меседжі другої і третьої груп і є, власне, меседжами у вузькому розумінні слова, адже їх остаточне призначення якраз і полягає в тому, щоб донести до адресата щось важливе, актуальне, необхідне і тим самим вплинути на його свідомість і поведінку у бажаному для авторів послання напрямі. Саме цим і пояснюється активність, іноді надмірна, багатьох високопосадовців давати телеінтерв'ю, коментарі, постійно перебувати у центрі інформаційно-пропагандистської уваги.

На нашу думку, в умовах усталеного демократичного процесу поєднання, напластування одне на одного потоків меседжів другої і третьої груп спостерігається лише під час виборчих кампаній. В Україні ж в останні роки відбулась своєрідна комунікаційна гібридизація: повсякденне виконання рутинних управлінських функцій подається крізь призму електорального процесу, а чергові чи позачергові вибори визначають цілі і зміст спілкування між собою еліт, політичного класу з соціумом загалом. В результаті маємо, на перший погляд, ніби несумісні явища: достатню політичну активність і зацікавлення населення ситуацією в країні (це засвідчує доволі високий рівень участі громадян у виборах і популярність політичних ток-шоу на загальнонаціональних телеканалах) і вкрай низький рейтинг довіри до всіх інституцій держави, до політиків і органів влади. Дехто з аналітиків говорить про втому від політики, і вони мають рацію. Нам видається, що саме через перенасиченість масової свідомості меседжами, зміст і призначення яких, зокрема, завжди полягає у дискредитації (у той чи інший спосіб) політичних опонентів, з одного боку, штучно відтворюється і підтримується інтерес до політики і водночас, з іншого боку, відбувається знецінення її як такої та її відомих суб'єктів в очах населення.

Яка ж картина склалася на сьогодні – на час підготовки до виборчих змагань 17 січня 2010 року?

Можемо відзначити кілька особливостей поточної меседж-ситуації в українському політичному просторі 2009 року. Вони обумовлюються, по-перше, тим, що країна переживає гостру економічну і затяжну політичну кризу, ускладнену міжконфесійними суперечностями, що продемонстрував візит Московського патріарха Кирила до України, а також тим, що В. Котигоренко називає „досить високим рівнем занепокоєності у суспільстві щодо конфліктної дестабілізації

етнонаціональних відносин” [6, с. 85]. По-друге, політичні комунікатори наразилися на проблему розчарування виборців у результатах практичної політики і, внаслідок цього, на зниження довіри до політичних лідерів та інституцій. Як свідчить моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України, з 2006 по 2008 рік зменшилась на 10,0 % кількість тих, хто думає, що в Україні є політичні лідери, які можуть ефективно управляти країною, і на 13,0 % тих, хто думає, що серед політичних партій і рухів є такі, яким можна довірити владу [7, с. 133, 134]. І по-третє, знаковою особливістю є розчарування в Україні її зовнішньополітичних партнерів. Практично одночасно і з Європи, і з Росії отримано „незадовільну” оцінку. Генеральний секретар НАТО прямо заявив, що питання про входження України до євроатлантичних структур не стоїть на порядку денному. Невдоволення, але без європейського політесу, висловлено й у листі Президента Росії Д. Медведєва. Зрозуміло, це не випадковий збіг у часі таких меседжів — випадковостей у таких справах не буває. Це чіткий сигнал вітчизняному політикуму й електорату щодо умов взаємовигідного партнерського (за суттю, а не формою) співробітництва, це орієнтир для виборців. І якщо західний меседж не містив нічого нового, а лише в черговий раз підтверджував відому позицію, що просування України курсом євроатлантичної інтеграції залежить від її власної готовності, від здійснення на ділі необхідних для цього перетворень, то східний меседж, як засвідчили наступні події, став свідомим показником не лише дипломатичного тиску на українську зовнішню політику, що останнім часом посилюється, але й відкритою демонстрацією імперських амбіцій. І відчують ці амбіції не лише в Україні. Симптоматично, що на це вказувалось у тижневій аналітичній програмі „Панорама” Білоруського державного телебачення 16 серпня 2009 року.

З огляду на зазначені обставини, перед ключовими політичними гравцями країни постало завдання домогтися електоральної підтримки через спробу відновити довіру до себе, запропонувавши для цього такий проект розвитку, в якому людина, місцева громада, соціально-професійний стан і, зрештою, все суспільство побачили б віддзеркалення їх прагнень і певну перспективу. У зв’язку з цим можна виділити такі сюжетно-тематичні напрями меседжів.

Всі ключові гравці систематично запевняють, що **саме вони „в курсі справи”**, що саме їхня політична сила знає, як вивести країну з кризи і допомогти кожній родині, кожній людині. Приміром, у рекламі на бігбордах С. Тигипка для отримання відповіді на питання стосовно того, яким буде курс гривні восени, що робити у зв’язку з безробіттям, коли почнеться економічне оздоровлення тощо, пропонується звертатися за конкретними телефонами. „Я дам країні новий курс”, – обіцяє у своїх телезверненнях В. Литвин, і така категорична впевненість може сприйматись глядачами як ознака його високої компетентності.

Особливий наголос робиться на тому, що та чи інша політична сила

– це єдина, енергійна, чесна **команда**. Опосередкованим свідченням того значення, яке політики надають у своїх меседжах темі команди, є постійна нищівна критика Партією регіонів уряду за непрофесійність, а Президентом та його Секретаріатом – того ж уряду за брак саме команди. Не випадково майже в кожному із своїх численних виступів лідер БЮТ запевняє всіх і кожного, що разом з нею працює саме команда. „Сам Господь приводить в часи складних випробувань... таких людей, як наша команда. Ми сильніші за всіх спецназів...” [8, с. 4], – наголошує Ю. Тимошенко.

Меседж, що повідомляє про команду, розгортається і деталізується у меседжах, які пояснюють причини успіху цієї команди. Наголошується, що в полі її зору перебувають буквально всі, в тому числі й ніби другорядні питання, і тому кожен виборець має відчувати, що завдяки цьому ніхто не покинутий напризволяще. Ця ідея дуже важлива з огляду на поширену в українському суспільстві думку, що влада сама по собі, а „проста” людина – сама по собі. На відміну від В. Ющенка, який стояв біля витоків цієї теми в поточному публічному політичному дискурсі і який вдається при її розгортанні у загальні філософські міркування, Ю. Тимошенко свідомо уникає їх і замість цього зосереджується на конкретиці стосунків її уряду і пересічного громадянина. Повідомлялося, наприклад, що Прем’єр особисто дала доручення високопосадовцям з виїздом на місце з’ясувати, чому вісім учнів були доправлені з діагнозом „гастроентероколіт” до Верховинської райлікарні [9, с. 2], або що глава уряду бере під особистий контроль зведення мостового переходу через річку в Миколаївській області [10, с. 2].

На біг-бордах, що масово з’явилися вже у серпні, читаємо: „Вони блокують, вона працює”, „Вони заважають, вона працює”, „Вони балакають, вона працює” і так далі у тому ж дусі. Конструкція цих речень така, що можна підставляти будь-яке дієслово у першу частину, і все одно рефрен „вона працює” посилюватиметься. Отже причини успіху команди — у **здатності працювати** і в тому, що її очолює **сильна особистість**. „Державна влада сиплеться на очах. І тримається вона лише на моїй волі і здатності працювати. Інакше це все б завалилося”, – прямо заявила у виступі по телебаченню Ю. Тимошенко [11, с. 3]. Гасло С. Тигипки „Сильний президент – сильна країна” доповнюється тим, що він позиціонує себе як фізично міцного чоловіка, як спортсмена.

Цілком логічною є акцентуація у виступах претендентів на „Я”. Типовим, наприклад, є запевнення Ю. Тимошенко: „Якщо починаються масштабні макрооперації, я знаю, як їх припинити” [12, с. 2]. У одержувача такого меседжу мимоволі виникає сумнів, а чи знають інші, як це зробити? У заяві щодо політичної ситуації у зв’язку зі спробою створити широку коаліцію у складі БЮТ і Партії регіонів Ю. Тимошенко вжила займенник „Я” 33 рази [13, с. 3].

Здійснюються спроби обґрунтувати мотиви своєї політичної активності винятково **необхідністю служіння вищим інтересам**, що, до речі, цілком

природно для демократичної конкуренції за владу. Відтак подається ідея про щось майже месіанське – бути покликаним до порятунку країни, народу, про свою майже жертвність. Це зумовлює схожість меседжів як за своїм загальним смислом, так і за тональністю. Якщо ж спробувати ідентифікувати конкретного автора окремо взятого (не цілковито всього, не контекстуально) меседжу, наприклад, через слова про відданість справі народу та боротьбі зі Злом, то зробити це буде не так вже й просто. Деталі (а отже й партійні відмінності) в них часто відступають на другий план. Виборець змушений тому орієнтуватися не так на зміст меседжу, як на персону, котра звертається з ним до нього, на емоційну складову та асоціації, які породжуються цим актом спілкування.

Певне місце в передвиборчих меседжах належить **апеляції до високих моральних чеснот** і викриття опонентів як носіїв Зла за допомогою компромату. В Україні це вже традиційний засіб боротьби за симпатії виборців. Проте не варто очікувати аж надто високої ефективності застосування таких засобів: громадськість вже звиклася з поглядом на політику як на брудну справу, а на політиків як на корумпованих, аморальних людей. Соціологічні опитування це підтверджують. На запитання, наскільки ймовірні порушення закону українськими політиками в боротьбі з політичними опонентами, лише 1,3 % відповіли, що це „зовсім неймовірно”, 6,3 % – „малоймовірно”, 37,1 % – „досить ймовірно”, а варіант „це не лише ймовірно, але й часто трапляється” обрали 46,8 % респондентів [15, с. 1].

Популярною темою меседжів є прозоре попередження виборців, яке починається зі слів „поки при владі...”. В. Янукович постійно підкреслює, що в країні ніщо на краще не зміниться, поки при владі „ці помаранчеві”. А. Яценюк також нагадує виборцям, що поки до влади не прийдуть представники нової генерації — життя не поліпшиться. У Ю. Тимошенко ця ж думка набуває особистісно вираженого вигляду: „Поки я на посаді...”. З цього випливає, наприклад, що гарантією своєчасного і повного розрахунку за спожитий російський газ є перебування саме її на чолі уряду [16, с. 1].

Як ніколи раніше у цьогорічних меседжах особливої популярності набула тема **консолідації української держави і народу**. Так, Президент закликає до створення цілісного культурного простору, що спирається на українську ідентичність; А. Яценюк говорить про необхідність нового проекту держави Україна, незалежної від олігархів, націоналістів, з новою чесною елітою; Ю. Тимошенко наполягає на терміновій зміні Конституції задля створення потужного центру влади; Компартія, як завжди, вимагає входження України до Єдиного економічного простору з Росією, Білоруссю, Казахстаном, надання російській мові статусу другої державної, категоричної заборони продажу землі тощо.

В умовах кризи та спричиненої нею суспільної невизначеності для людини психологічно надто важливим є відчуття „ти не один”, відчуття

взаємної підтримки, надії на допомогу, і тому кожна політична сила прагне репрезентувати себе як запоруку такого об'єднання, а отже й сподіватися на додаткові голоси виборців. Саме цим можна пояснити залякування населення руїною, яка настане у випадку провалу запропонованого цією політичною силою плану консолідації суспільства. У такому разі країна буде, попереджає Ю. Тимошенко, розстрошеною, з мільйонами безробітних, з мільйонами пенсіонерів без пенсій і працівників бюджетної сфери без заробітної платні, молодь – без перспективи [17, с. 3]. В країні утвердиться феодально-олігархічний лад латиноамериканського типу з системою тотального гноблення і повного безправ'я народу, великий ризик втратити державну незалежність, прогнозується у одній з листівок А. Яценюка [18].

Окрім загального запевнення досягти консолідації суспільства, політичні актори надсилають виборцям конкретні меседжі-обіцянки. Та, на нашу думку, як це не може здатися парадоксом, поки що це найслабший ланцюг в сюжетно-тематичному масиві меседжів політичної кампанії.

Спробуємо пояснити. Чи варто розраховувати кандидатам на широку підтримку гасел щодо скасування депутатської недоторканності, відкритих партійних списків на виборах, підвищення прожиткового мінімуму і пенсій, посилення боротьби з корупцією і злочинністю тощо? Перед кожними виборами про це говорять представники політикуму, а втілення в життя обіцяного – нульове. До декларативних фраз зводиться проект „Чотири цілі України” А. Яценюка [19]. „Я категорично заперечую проти підвищення ціни на газ для людей. Я взяла зобов'язання, що протягом цього року ціна на газ для населення не зміниться”, – заявила у червні 2009 року Прем'єр-міністр [20, с. 2]. А невдовзі вийшла постанова № 811 Національної комісії з регулювання електроенергії про підвищення з 1 вересня на 20 % вартості газу для населення [21, с. 1].

Найчастішими є **ситуаційно-доцільні меседжі-заяви**, адаптовані під конкретну групу виборців чи конкретну ситуацію. Так, 25 серпня одночасно відвідали місто Миколаїв С. Тигипко і В. Литвин. Перший, з огляду на традиційну індустріальну спеціалізацію міста, наголосив, що країні потрібен Президент, який опікується космічними кораблями, а не вишиванками [22, с. 2]. Другий, виступаючи на серпневій конференції освітян, викликав оплески залу заявою: „У нас реформи – експерименти над дітьми... Зовнішнє опитування – виховання догматиків” [23, с. 2].

Прикметною ознакою цьогогорічних електоральних змагань є те, що артикуляцією змісту меседжів і персоналізацією меседж-образів все частіше переймаються переважно самі високопосадовці — на відміну від Росії, де ця справа покладена на журналістів підконтрольних телерадіокомпаній. Найбільшу активність проявляє БЮТ і особисто Прем'єр-міністр. Підставою для цього є безпосередня реалізація функцій виконавчої влади, центральним органом якої є Кабінет Міністрів. Використовується будь-яка нагода, аби донести до виборців думку, що

уряд дбає про інтереси народу: вручення ключів від квартир, відвідування зон природного лиха, виділення коштів для Євро-2012 тощо. Навіть проблеми збанкрутілих банків використовуються у зв'язку з виборами. Так, від Кабміну керівництво банку „Родовід” отримало розпорядження забезпечити явку 100 тисяч його вкладників у Міжнародний виставковий центр для оголошення позиції уряду щодо повернення вкладів [24, с. 7].

Лунають до болю знайомі старшому поколінню з радянських часів газетні панегірики владі: „Уряд подбав про оздоровлення дітей” [25], „Уряд зміцнює суверенітет і державність” [26], „Юлія Тимошенко дала доручення поновити газопостачання жителям Запоріжжя” [27]. Так само, як і запозичені з старих часів вихваляння влади керівниками громадських об'єднань. „Я завжди дивувався, як можете ви в таких тяжких умовах творити добро”, – цитує „Урядовий кур'єр” предстоятеля Української автокефальної православної церкви митрополита Мефодія [28, с. 2]. Не секрет, що ці слова як передвиборчий заклик спрямовуються до вірян.

Однією з рис моральної кризи українського політичного класу стала принципова нездатність до компромісу. Як пише Л. Нагорна, компроміс у нас традиційно сприймався як поразка чи наслідок зради, а тому культура конфлікту, „культура у взаємодії” не сформувалась [29, с. 102]. Меседжі передвиборчого періоду лише посилюють політичну нетолерантність. У них вкотре відбиваються суперечливі матеріально-фінансові інтереси представників еліти, особисті амбіції, стан роздратування, образи, глибокої взаємної недовіри, що провокують психологічну вразливість і почуття задоволення від перемоги над суперником як засобу подолання своєї тривалої фрустрації. Така „grimуча суміш” конфліктогенного потенціалу фактично прирікає передвиборчу агітацію на виснажливу інформаційно-психологічну війну, що розпочалася ще задовго до визначених новим законом 90 днів виборчої кампанії.

Ворожнеча всередині правлячої еліти в умовах економічної скрути не може не радикалізувати масові настрої. Позачергові вибори у березні 2009 року до Тернопільської обласної ради засвідчили цю тривожну тенденцію. За дуже низької активності виборців 34,69 % голосів отримала радикально-націоналістична „Свобода” О. Тягнибока, яка „висуває гасло захисту етнічних українців”, образ яких асоціюється, за висновком Інституту соціології НАН України, з конфесійним зв'язком з греко-католицизмом [30], що, зрозуміло, аж ніяк не може бути основою для консолідації багатонаціонального поліконфесійного українського суспільства.

Саме через посилення загальної політичної нетолерантності стали можливими безпрецедентні для цивілізованої країни факти жорстокого вбивства селянина можновладцями на Кіровоградщині або публічних проявів з боку офіційних представників місцевої влади ксенофобії в Ужгороді. З точки зору соціальної психології, йдеться про симптоми все глибшого розмежування суспільства на „своїх” і „чужих”, на „ми” і „вони”. Як підмітив Р. Арон, ототожнюючи себе зі спільнотою, до якої належать,

люди проявляють готовність відповідати агресією і насильством на загрозу її інтересам. При цьому „ворожість будь-якої групи стосовно чужинців чи суперників часто буває сильнішою, аніж ворожість стосовно іншого індивіда” [31, с. 324]. Український дослідник О. Титаренко зазначає, що політичний ворог не обов’язково є поганим з моральної точки зору або потворним з естетичної. „Все питання полягає в тому, що він – інший, чужий” [32, с. 31]. Політичні сили, як свідчить аналіз їх меседжів, ще задовго до офіційного початку виборчої кампанії свідомо почали звертатися у своїй практиці до феномена „ми” як засобу консолідації і мобілізації своїх прихильників, зміцнення їх впевненості у справедливості, значущості запропонованих ними ідей, програм, стратегічних цілей, світоглядних принципів.

Водночас політичні актори не забувають і про застосування феномена „вони”, їх подають не просто як інших, тут проглядається давнє гасло: „Хто не з нами, той проти нас”. „Ми” кращі за „них”, „ми” – носії Істини, Правди, Добра, Ідеалу. А „вони” апріорі проти цих чеснот. Приміром, Прем’єр-міністр влітку 2009 року характеризувала висловлювання Президента про незадовільний стан НАК „Нафтогаз України” як „політичну провокацію” [33, с. 1], а застосування ним права вето до Бюджетного кодексу як „посадовий злочин” [34, с. 2]. А до сумнозвісних президентських звинувачень Ю. Тимошенко у скоєнні нею національної зради додалися нові, не менш гучні, наприклад, про „антиконституційний заколот” [35, с. 1].

Передвиборчі політичні меседжі, орієнтовані безпосередньо на дискредитацію конкурентів, — це негативні технології боротьби за владу. Вони розраховані на досягнення тимчасових результатів без врахування довготривалих наслідків [36, с. 22]. Завважимо, що розпалювання політичної неприязні і навіть окремих проявів нетерпимості під час змагань за симпатії виборців притаманне тією чи іншою мірою всім демократіям. Але ж після завершення кампанії мають спрацювати захисні щодо цілісності і єдності суспільства механізми: культура домовлятися, взаємні поступки тощо. В умовах зрілих демократій так й відбувається, і це практично не шкодить суспільному розвитку загалом. Хрестоматійний приклад з післявоєнної історії Італії підтверджує цей висновок: в країні майже щороку змінювалися уряди, відбувалися вибори, і в той же час потужно зростала економіка, підвищувався добробут народу.

Українська демократія ще надто молода, викликів й ризиків, з якими вона зустрічається, дуже багато, а правляча еліта, як зазначає Ф. Рудич, об’єднавшись в олігархічні клани заради приватизації влади, переймається переважно боротьбою за використання її для розподілу державних ресурсів [37, с. 5]. В цивілізованому ж світі прийнято сприймати владу як не що інше, як узгоджені дії на основі виконання домовленостей і зобов’язань, взятих в ході виборчої кампанії [38, с. 255]. Це звичайна політична практика.

Потреба в утвердженні політичної толерантності в Україні набуває нагального характеру, це необхідна передумова забезпечення цілісності країни, зміцнення інститутів демократії і державності.

Політичну толерантність не можна запровадити ухваленням якогось закону чи розпорядження. В комплексі заходів одне з провідних місць у цій справі має належати впорядкуванню організаційних основ, які б максимально сприяли консолідованій співпраці усіх ключових політичних акторів, представлених у центральних органах влади – Верховній Раді, Кабінеті Міністрів, Секретаріаті Президента, РНБО.

Сама по собі толерантність не з'явиться, навіть якщо всі політичні актори офіційно запевнятимуть у своїй відданості її цінностям. Для її утвердження в практиці українського політикуму сьогодні потрібна, як мінімум, низка примусових процедур, проходження кожної з яких було б обов'язковим в діях всіх учасників політичного процесу. Як підкреслюють американські політологи Дж. Коен та Е. Арато, саме процедури відіграють роль головної передумови виникнення позитивного права [39, с. 438]. Необхідно належним чином врегулювати на законодавчому рівні місце і роль парламентської і позапарламентської опозиції, а також ухвалити Етичний кодекс депутата, блок етичних обов'язків при реєстрації політичної партії чи іншого публічно діючого об'єднання громадян.

Література:

1. New Webster's Dictionary of the English Language. – Lexicon publications, inc., 1993. – 1149 p.
2. **Соловьев А. И.** Политические коммуникации // Политология: Лексикон / Под ред. А. И. Соловьева. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – С. 462 – 474.
3. Україна – США: працювати разом на майбутнє // Урядовий кур'єр. – 2009. – 22 липня.
4. **Лосев І.** Нарешті згадали про країну // День. – 2009. – 29 травня.
5. **Дузь О.** Інформаційно-комунікаційні технології як складова парламентських виборів // Політичний менеджмент. – 2009. – №3. – С. 153 – 163.
6. **Котигоренко В.** Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні? // Політичний менеджмент. – 2008. – №5. – С. 85 – 103.
7. **Зоткін А.** Основний Закон України та соціальні основи українського суспільства // Політичний менеджмент. – 2009. – №3. – С. 132 – 138.
8. Из выступления Ю. Тимошенко на 10-летию „Батьківщини” // Факты и комментарии. – 2009. – 16 июля.
9. Доручення Прем'єра // Урядовий кур'єр. – 2009. – 5 червня.
10. **Медуниця Ю.** Уряд не зацікавлений у конфронтації гілок влади // Урядовий кур'єр. – 2009. – 25 червня.
11. Юлія Тимошенко: Заради країни я готова була відмовитися від

балотування на президентську посаду // Урядовий кур'єр. – 2009. – 13 червня.

12. Духовність і здоровий глузд перемагають завжди // Урядовий кур'єр. – 2009. – 17 червня.

13. Юлія Тимошенко: „Буду робити все від мене залежне, щоб з'єднати, скріпити, консолідувати країну!” // Урядовий кур'єр. – 2009. – 10 червня.

14. **Михальченко М.** Політичні ризики в сучасній Україні: виклики й відповіді // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 3 – 8.

15. День . – 2009. – 23 травня.

16. Урядовий кур'єр. – 2009. – 8 липня.

17. Юлія Тимошенко: Заради країни я готова була відмовитися від балотування на президентську посаду // Урядовий кур'єр. – 2009. – 13 червня.

18. **Вазнюк А.** „Провозгласить” не значит иметь // www.frontzmin.org

19. Четыре цели Украины // www.frontzmin.org

20. Юлія Тимошенко: Я категорично проти підвищення ціни на газ для людей // Урядовий кур'єр. – 2009. – 13 червня.

21. **Андреев О.** Осенью Украину может накрыть вторая волна кризиса // Комсомольская правда в Украине. – 2009. – 5 августа.

22. **Репешко П.** Два кандидата за неделю : Литвин и Тигипко на Николаевщине... // Рідне Прибужжя. – 2009. – 29 серпня.

23. **Семашко О.** Педагоги аплодуют проти реформ // Рідне Прибужжя. – 2009. – 29 серпня.

24. **Сколотяный Ю.** Не бросят? Нерешенные проблемы вкладчиков не мешают использовать их в предвыборной агитации // Зеркало недели. – 2009. – 1 августа .

25. Уряд подбав про оздоровлення дітей // Урядовий кур'єр. – 2009. – 9 липня.

26. Юлія Тимошенко: „Влада: команда має діяти злагоджено” // Урядовий кур'єр. – 2009. – 9 липня.

27. **Запорізька Н.** Газопостачання поновлено // Урядовий кур'єр. – 2009. – 11 липня.

28. Лідери релігійних організацій подякували главі уряду // Урядовий кур'єр. – 2009. – 15 липня.

29. **Нагорна Л.** Символічний простір інформаційного суспільства: зорові аберації віртуальності // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2. – С. 3 – 12.

30. **Тишкун Ю.** Час вибору: з ким піде Тягнибок? // <http://novynar.com.ua/online/magazine/government/59946>

31. **Арон Р.** Мир і війна між націями: Пер з фр. – К.: МП „Юніверс”, 2000. – 688 с.

32. **Титаренко О. Р.** Публічна політика та демократія: сучасний вимір

(політико-філософський аналіз) // Трибуна. – 2008. – № 3 – 4. – С. 30 – 32.

33. Юлія Тимошенко: „Влада: команда має діяти злагоджено” // Урядовий кур’єр. – 2009. – 9 липня.

34. Урядовий кур’єр. – 2009. – 21 липня. – С. 2.

35. **Медуниця Ю.** Десять кроків назустріч майбутньому // Урядовий кур’єр. – 2009. – 10 червня.

36. **Тупчієнко Л.** Політичні технології: „за і проти” // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск: політичні технології. – С. 20 – 26.

37. **Рудич Ф.** Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 3 – 14.

38. **Arendt H.** On Revolution. – New York : Penguin Books, 1977. – 368 р.

39. **Коэн Дж. Л., Арато Э.** Гражданское общество и политическая теория / Пер. с англ. И. Н. Мюрберг и др. – М.: Весь мир, 2003. – 784 с.

Регіональний аспект формування іміджу політичних партій

Лілія Хорішко,

кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
Запорізького національного університету

У статті розглядаються структурні особливості іміджу політичних партій. Увага зосереджується на визначенні впливу регіональних особливостей на процес його формування.

Політичні партії — важливий політичний інститут, ефективне функціонування якого забезпечує демократичні перетворення в країні, будучи єднальною ланкою між державною владою і громадянським суспільством.

Зростання конкуренції в боротьбі за ресурси політичного простору і процеси демократизації всіх сфер громадського життя актуалізують потребу в апеляції до думки громадян. За таких умов саме вибори є інструментом формування легітимних органів державної влади і засобом політичного представництва інтересів.

Український досвід засвідчує низький рівень впливу громадян на прийняття політичних рішень, що обумовлюється неготовністю влади до постійного діалогу, браком ефективної двосторонньої взаємодії. У такій ситуації актуалізується потреба інформаційно-комунікаційних каналів впливу політичних суб'єктів на суспільство як важливу основу механізму формування політичних інститутів, рекрутування та функціонування політичної еліти.

Політична практика свідчить про зростання ролі іміджевих технологій у проведенні ефективних виборчих кампаній та процесу взаємодії політичних суб'єктів і населення в цих умовах, оскільки імідж є основним символічним посередником між ними, а також важливим засобом інформаційно-комунікаційного впливу на різні соціальні групи з метою спонукання їх до рішучих дій (чи бездіяльності).

Особливу роль відіграє регіональний аспект іміджевих технологій. Незважаючи на посилення ролі ЗМІ та інших інформаційно-комунікаційних каналів, реальне сприйняття політичних іміджів у масовій свідомості значною мірою визначається регіональною специфікою. Сукупність

регіональних факторів, що визначають актуалізацію створених іміджів в уявленні масової свідомості, включає широкий спектр характеристик. Відтак актуальність дослідження регіонального аспекту формування іміджу політичних партій пояснюється такими причинами:

- 1) імідж є інструментом впливу на громадськість, що дозволяє легітимізувати діяльність партій у владних структурах;
- 2) невключення більшості громадян у процеси реальної політики актуалізує в ситуації здійснення вибору іміджеву складову політичної партії, в тому числі й на регіональному рівні.

Наукові розробки стосовно поняття іміджу політичних лідерів і політичних партій, технологічних аспектів його конструювання можна знайти у працях як українських, так і зарубіжних дослідників — Г. Почепцова, В. Бебика, В. Корнієнка, Е. Єгорової-Гантман, В. Шепель, М. Херманн, П. Фролова. Слід все ж зазначити, що наукова спільнота не акцентувала увагу на дослідженні регіонального аспекту формування іміджу політичної партії.

На загал виокремлюють чотири підходи до визначення поняття „політичний імідж”:

- 1) онтологічний — „образ” особистості чи соціального інституту, що існує у масовій свідомості;
- 2) антропологічний — набір якостей, що асоціюються з рисами конкретної людини;
- 3) ціннісний — цілеспрямовано створений образ, за допомогою якого об’єктові надаються додаткові цінності;
- 4) етичний — „друга натура”, згідно з якою індивід оцінює себе на основі критеріїв моральності.

Політичний імідж можна розглядати з позицій: 1) як образ політичного суб’єкта, що формується у свідомості певної групи людей; 2) як образ, що зазнає цілеспрямованих змін за допомогою спеціальних політичних технологій з метою впливу на свідомість чи поведінку людини. Такі визначення дають можливість виокремити такі рівні сприйняття політичного іміджу: а) поточний (образ об’єкта в масовій свідомості); б) демонстративний; в) дзеркальний, тобто сприйняття суб’єктом власного „Я”; г) цільовий чи ідеальний (образ, до якого лідер прагне) [10, с. 270 – 273].

Політичний імідж поєднує реальні та уявні особливості політичної свідомості і поведінки організації чи суб’єкта на основі усвідомлення ними суспільних критеріїв оцінювання політичної діяльності, що змушують діяти відповідно до вимог та очікувань суспільства. Суб’єктами політичного іміджу можуть бути політичні лідери чи політичні партії.

Інституціональний імідж (у порівнянні з іміджем персональним) характеризується яскраво вираженим стереотипним характером. Це обумовлюється специфікою зв’язків функціонування політичних інститутів у політичній системі та їх взаємодії з суспільством (тривале

функціонування, сформовані уявлення населення про атрибутивну сутність інституту, нормативно закріпленої підстави діяльності). Тим часом партійний імідж має структуру складнішу, ніж персональний, котра складається з таких основних компонентів, як ідеологічна і морально-ціннісна складова, партійна історія і репутація, організаційні особливості партії, місце її в системі „влада – опозиція”. Процес інституалізації пов'язаний з деперсоналізацією і чітким визначенням функціонального призначення конкретного політичного інституту та його ідентифікації в масовій свідомості за допомогою іміджевих технологій. Зазначимо, що в українській політичній практиці персональна складова домінує в іміджі партій на національному і регіональному рівнях, що, до речі, може відбиватися і в їх назвах.

Можна назвати такі загальні характеристики іміджу політичної партії: імідж партійної організації визначається активністю регіональних структур і змістом діяльності її лідера; цілісність сприйняття образу партії залежить від рівня згуртованості її членів та організаційної монолітності у процесі прийняття політичних рішень; формуванню позитивного іміджу сприяє активність членів партійної організації в ході роз'яснення програмових настановлень, стратегії і тактики [5, с. 913].

На думку Г. Почепцова, імідж політичної організації формується на основі двох процесів: естетичної нейтралізації, тобто приховуванням „гострих кутів”, які за певних обставин можуть негативно впливати на сприйняття образу й естетичної концентрації, тобто зосередження уваги громадськості на потрібних характеристиках [9, с. 356].

В. Зазикін і С. Захаров імідж політичної партії уявляють у вигляді такої моделі: імідж і харизматичність лідера партії; ідеологія партії; образ діяльності партії; імідж членів партії; політичні, адміністративні і фінансові ресурси партії; імідж електорату партії; історія партії; особливості партійного політичного PR і реклами; особливості партійної риторики (доступність для розуміння висунутих партією ідей, що володіють консолідуючими особливостями); символіка партії [7]. Така структура іміджу політичної партії вказує на можливість виокремлення основних її компонентів: програмово-ідеологічного, інтерактивного, особистісного, атрибутивного. Кожна складова впливає на формування іміджу політичних партій, але при цьому слід пам'ятати, що імідж – явище комплексне, воно сприймається в цілісній формі [11].

Програмово-ідеологічний компонент розкриває основний зміст діяльності політичної партії. Політична програма окреслює позицію партії стосовно актуальних питань, майбутній розвиток країни, вона містить ідеологічні засади функціонування партії. Головною складовою партійної програми є принципи формування партійної ідеології, спрямовані на актуалізацію уявлень громадян про призначення і характер партії для підвищення рівня участі у її діяльності.

Структура партійної ідеології складається із системоутворюючої ідеї

(позиції партії щодо стратегічних пріоритетів державного розвитку), „моменту сили” (основні напрями реалізації програмових положень) та „образу ворога” (характеристика перешкод, які можуть впливати на рівень реалізації програмових та суспільних цілей [10, с. 137 - 138]. Партійні програми та ідеології характеризують загальні концептуальні рамки політичних партій, формують набір основних способів боротьби партій за владу, політичних заяв і позицій з проблем політичного дискурсу. Це важливі ідентифікаційні ознаки, що дозволяють розрізняти політичні партії.

Ефективність програмово-ідеологічної складової іміджу політичної партії забезпечується постійною адаптацією програмово-ідеологічних її настановлень до вимог національного і регіонального рівнів виборчої кампанії, мониторингом і порівняльним аналізом програмово-ідеологічних принципів інших партій. Формування і просування іміджу політичної партії за допомогою програмово-ідеологічної складової включає такі заходи: розробка й популяризація програмових документів, слоганів і текстів виступів лідерів чи представників партії, які б охоплювали всі регіональні сегменти політичного простору.

Інтерактивна складова іміджу характеризує забезпечення змістового наповнення діяльності партій; вона формує процес їх політичної комунікації та взаємодії із суспільством.

Змістове наповнення діяльності політичних партій має містити ініціювання політичних подій і спеціальних PR-заходів, спрямованих на підвищення популярності партії та мотивації виборців, популяризацію ідей партії та основних напрямів її роботи з використанням громадських приймалень, взаємодії з регіональними елітними групами. Формування іміджу в цьому випадку ґрунтується на всіх можливих видах взаємодії, починаючи від агітаційно-пропагандистської діяльності і закінчуючи роботою в парламенті. Інтерактивна складова іміджу партії має відповідати особливостям політичної ситуації та за необхідності видозмінюватися [11].

Імідж політичної партії в значній мірі залежить від іміджу її лідера (чи лідерів), якому мають бути притаманні такі риси, як аналітичність (спроможність бачити й аналізувати політичні проблеми, пропонуючи альтернативи їх вирішення), вольові якості (емоційна стійкість), комунікативність (здатність спілкуватися на міжособистісному та міжгруповому рівні). Значна роль у формуванні особистих рис, які сприяють успішності, належить самому політичному суб'єкту, але коригування цього процесу спостерігається як з боку його команди, так і самого суспільства.

Особисті якості сприяють виробленню в політичного суб'єкта особистісного потенціалу, який відповідає вимогам сфери його діяльності і сприяє успішності. Так, аналітичні якості передбачають уміння лідера делегувати частину функцій своїм заступникам для ефективнішого

виконання повсякденних обов'язків та координування діяльності в регіонах. Комунікативні риси визначають уміння спілкуватися на міжособистісному і міжгруповому рівнях, що сприяє управлінню внутрішніми та зовнішніми комунікаціями, налагодженню двостороннього зв'язку та усунення „шумів”. Актуалізація цієї проблеми набуває особливої гостроти при налаштованості політичного лідера та його партійної команди на істотне реформування суспільного життя.

Значну роль у цьому процесі відіграє харизма лідера партії, тобто його здатність брати на себе керівну роль і пов'язану з цим ірраціональну владу. Серед основних харизматичних рис, притаманних політичним суб'єктам, слід виокремити такі: особиста привабливість, внутрішня націленість на отримання результату, комунікабельність, уміння мотивувати себе та інших, зосередження на головних проблемах, здатність визначати мету діяльності та ухвалювати рішення, спрямовані на забезпечення її реалізації [13, с. 24].

Уміле поєднання власних якостей з стереотипами ідеального політика, що існують у суспільстві, свідчить про формування популярності політичного лідера партії як певного „ідеалу” в порівнянні з іншими суб'єктами політичної діяльності.

В кожному суспільстві домінують певні стереотипи стосовно особистих рис ідеального політика, які формуються згідно з ментальністю населення країни, а також з певною історичною ситуацією. Такі стереотипи здебільш виражають морально-психологічний еталон, який стає основою формування рис політичних суб'єктів, що відображають соціально-політичне спрямування [6, с. 131].

При розгляді особистісної складової іміджу не слід забувати, що політичні партії – це масові політичні організації, в яких лідерство може бути розподілене серед кількох політиків. Тому для формування їх цілісного іміджу потрібно актуалізувати особистість не тільки лідера партії, але й політичних персоналій, яких прийнято вважати лідерами громадської думки. Це сприятиме підвищенню загальної популярності лідерів партії і формуванню у свідомості суспільства образу партії як єдиної політичної сили. Побудова ефективного стратегічного іміджу партії крізь призму особистісної складової залежить від оптимізації публічного іміджу її лідера та популярних партійних персоналій, реалізації зустрічей лідерів партій з виборцями, представниками ЗМІ, політичної та регіональної еліти, візитів у регіони.

Зовнішня (атрибутивна) складова іміджу політичних партій – це певний набір візуальних способів впливу на суспільне середовище для формування ефективного їх іміджу. Єдиний стиль і дизайн основних атрибутів політичних партій допомагає сформувати позитивне до них ставлення, підкреслити їх індивідуальність. Важлива складова єдиного стилю – емблема політичної партії, що сприяє ідентифікації ідеологічних особливостей в матеріалізованому її образі [11].

Сукупність названих орієнтирів дозволяє виявити особливості формування іміджу політичної партії крізь призму регіонального аспекту. Він буде визначатися кореляцією національного іміджу партій та іміджу їх регіональних структур, співвідношенням ролі іміджу лідерів державного і регіонального рівня, значенням найважливіших політичних факторів, що визначають сприйняття конкретних партій населенням регіону. На думку К. Єгорової-Гантман, цей аспект формування іміджу партій можна розглядати як вплив фактора територіально-етнічної ментальності на вироблення стратегії політичної кампанії. До структури цього фактора входять такі компоненти, як суб'єктивні оцінки подій, специфічні політичні орієнтації, особливості національного характеру тощо [8, с. 386 - 387].

Актуалізація регіонального чинника в діяльності політичних партій залежить, зокрема, від таких факторів, як історична пам'ять, тобто спільне колективне минуле територіальної спільноти людей; регіональний інтерес, тобто вираження інтересів регіону, що досить часто суперечить інтересам національним; розвиненість партійної регіональної еліти, яка характеризується чіткою ідентифікацією і здатністю до відтворення; зовнішні впливи, що проявляються в кризах національної держави і сприяють посиленню ролі певних регіонів [3, с. 175 - 176].

Водночас успішна діяльність партій в межах конкретного політичного простору має відповідати особливостям і потребам його територіальних сегментів. Діяльність партій на регіональному рівні можна розглядати в контексті таких напрямів, як врахування специфічних характеристик регіону в діяльності партії; виявлення динаміки трансформації суспільної свідомості стосовно базових регіональних цінностей; формулювання довгострокових цілей, здатність відповідати на виклики конкретних політичних ситуацій регіонального і національного масштабу, пошук постійного діалогу з органами влади в конкретному регіоні; формування регіональної політичної еліти; становлення на рівні регіону інституту політичного лідерства. Особливого значення в цьому процесі набуває регіональний рівень реалізації іміджевих технологій. У цьому випадку механізми і канали інформаційно-комунікаційного впливу на масову свідомість загальнонаціонального рівня розглядаються крізь призму специфічних політичних умов регіону (характер взаємовідносин регіону з центром, конфігурація груп інтересів, структура регіональної політичної еліти, партійна конфігурація тощо).

Враховуючи специфіку політичного простору України, а саме виокремлення субрегіонів (Західноукраїнського, Центральноукраїнського і Південносхідного) з різною історичною традицією, різними типами політичної культури і специфічною електоральною свідомістю, до одного з факторів сприйняття і формування іміджу політичної партії слід віднести регіональний. Дослідження специфіки виборчих кампаній останніх років свідчить про існування регіональних відмінностей стосовно розуміння внутрішніх і зовнішніх пріоритетів розвитку країни [2]. Цей фактор

актуалізувався під час подій 2004 – 2005 років і справляв досить глибокий вплив на парламентських виборах. На думку Л. Бевзенко, в ситуаціях нестабільності, коли кризові явища проявляються як на рівні системи, так і на рівні окремої людини, відбувається переорієнтація суспільної свідомості з раціональної логіки на міфологічне сприйняття середовища [1]. Це сприяє актуалізації регіональної ідентичності. На думку П. Франкенберга і Й. Шубауера, вона включає в себе три елементи: когнітивний, тобто усвідомлення просторових меж регіону; афірмативний, тобто набір спільних емоцій і почуття солідарності щодо свого регіону; інструментальний, тобто використання регіону як бази для соціально-політичної мобілізації населення. Виходячи з цього, регіональна ідентичність може бути основою своєрідного сприйняття загальнонаціональних проблем в контексті особливостей електоральної поведінки під час виборчих кампаній. Формування регіональної ідентичності передбачає наявність двох передумов — культурного (особливості регіональної історії, міфи, традиції) та соціально-економічного (міжрегіональні диспропорції в рівнях соціально-економічного розвитку) характеру [3, с. 162 – 163]. Регіональна ідентичність обумовлює специфіку сприйняття іміджу політичної партії, оскільки впливає на формування різних типів виборців. На думку В. Карасьова, конкретні типології виборців формуються на основі домінуючих цінностей конкретного регіону, зумовлених політичними, економічними та культурними факторами [4, с. 57].

Політична нестабільність впливає на активізацію регіонального аспекту в процесах сприйняття політичних образів масовою свідомістю. Регіон розуміється як окрема спільнота, що зберігає свої культурні особливості та функціонує на засадах самоорганізації і саморозвитку. В цьому контексті – це протистояння Сходу і Заходу України, що включає в себе пошук переваг одного регіону над іншим не з точки зору раціоналізму, а в руслі міфологічних ідеологем. Оскільки ця тенденція протистояння в регіональному масштабі латентно існує в соціальному середовищі, бо зберігається в глибинах історичної пам'яті і колективного несвідомого, то використання політичних, зокрема й іміджевих технологій може актуалізувати в тій чи іншій мірі існуючу проблему. Це має спонукати політичних суб'єктів, яким для вдалого позиціювання свого іміджу необхідна відносна цілісність політичного поля, загострювати увагу на певних спільностях регіонів. При цьому не слід невілювати ідентичності суспільної свідомості, оскільки вони мають культивуватися в межах одного цілого як єдності різноманітного. Основою такої міфологеми може стати ідея спільної могутньої держави, що утверджується через єдність у відносинах із зовнішнім світом [1, с. 169 – 173].

В процесі формування іміджу політичних партій необхідно враховувати особливості політичної поведінки більшості громадян України, які характеризуються регіональною специфікою і визначаються дією трьох детермінант: 1) національно-геополітичної – близькість до кордонів з

Росією і зростання у складі населення частки росіян збільшує ймовірність підтримки політичних сил, які лояльно ставляться до співпраці з північним сусідом, а чим ближче до Галичини, тим популярніші програми правого спрямування; 2) культурно-модернізаційною – суть якої полягає у переважанні в культурних центрах так званої ліберально-плюралістичної політичної культури, яка характеризується переважанням ліберальних цінностей, низькою активністю та високим відсотком тих, хто голосує „проти всіх”; водночас периферійним територіям властива „патріотично-традиціоналістська” політична культура, для якої важливими є національні цінності, висока явка на вибори і малий відсоток „негативістів”; 3) соціально-економічної, яка в більшості випадків стосується периферії, оскільки в центрах економічний стан завжди кращий, а тому відносно сприятлива економічна ситуація призводить до популярності провладних сил, а несприятлива – опозиції [12, с. 14 – 15].

Отже імідж політичної партії є одним із чинників її політичного успіху, оскільки сприяє збагаченню її образу характеристиками, які посилюють його значущість. Ефективність формування її стійкого образу у свідомості цільових груп залежить від врахування структури іміджу і факторів, що її визначають. Специфіка політичного простору України актуалізує вплив регіональних особливостей політичної поведінки й ціннісних орієнтацій на сприйняття іміджевої структури політичної партії. Серед факторів, що обумовлюють регіональну складову формування іміджу політичної партії, слід виокремити такі: особливості регіональної еліти, ступінь успішності регіонального осередку партії, особливості політичної поведінки населення регіону, характер взаємовідносин регіону з центром. Ці фактори відображаються в структурних компонентах іміджу партій, але конкретна політична ситуація впливатиме на ступінь актуалізації того чи іншого фактора.

Окреслена проблема актуалізує подальші наукові розвідки стосовно розробки моделей регіональних іміджів політичних партій та конкретизації політичних технологій щодо їх реалізації.

Література:

1. Бевзенко Л. Д. Регіон як явище соціальної самоорганізації // Практична філософія. – 2006. – № 2. – С. 166 – 173.
2. Бортников В. „Розмежування” в Україні в контексті ціннісної ідентифікації населення // Політичний менеджмент, № 1, 2007, с. 36.
3. Бусыгина И. Политическая регионалистика. – М.: МГИМО, 2006. – 280 с.
4. Карасев В. Выборы 2006: линии и сценарии расколов // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 10. – С. 57 – 60.
5. Общая и прикладная политология / Под общей редакцией В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М.: МГСУ; Изд-во „Союз”, 1997. – 992 с.

6. **Пахарев А.** Значение и роль индивидуальных черт в формировании и осуществлении политического лидерства // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. Матеріали IV міжнародної науково-теоретичної конференції. Ч. 1. / Ред. Г. П. Балабанова. – К.: Фенікс, 2005. – С. 202 - 204.

7. **Петрова Е.** Имидж как фактор продуктивной политической коммуникации // [http: // ci-journal.ru](http://ci-journal.ru)

8. Политическое консультирование. / Отв. Ред. Е. Егорова - Гантман, И. Минтусов. – М.: Никколо-Медиа, 2002. – 471 с.

9. **Почепцов Г.** Имиджелогия. – М.: Рефл-бук. – 2006. – 576 с.

10. Прикладна політологія / За ред. В. П. Горбатенка. – К.: ВЦ „Академія”, 2008. – 472 с.

11. **Ханов Г., Чижов Д.** Имидж политической партии: основные составляющие и методы продвижения // www.publicity.ru

12. **Черкашин К. В.** Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. – політичні інститути і процеси. – Сімферополь, 2005. – 19 с.

13. **Энкельмани Николаус Б.** Харизма. Личностные качества как средство достижения успеха в профессиональной и личной жизни: Пер. с нем. – М.: АО „Интерэксперт”, 2000. – 277 с.

Тематична і жанрова структура українського газетного дискурсу

Володимир Кулик,

кандидат політичних наук,

старший науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Кураса НАН України

Структуру мас-медійного чи будь-якого іншого хронологічно зорганізованого дискурсу доцільно аналізувати на прикладі обмеженого часового проміжку, достатнього для виявлення структурних ефектів з більшим періодом і водночас не настільки великим, щоб унеможливити класифікацію і підрахунок усіх доречних для аналізу текстових одиниць. Хоча деякі структурні елементи можуть з'являтися в газеті раз на два тижні, на місяць, а то й на рік, повторюваність переважної більшості жанрово-тематичних одиниць протягом тижня дає змогу обмежитися проміжком саме такої тривалості. Ми обрали для розгляду вибірку виданих протягом останнього тижня березня 2008 року випусків популярних українських щоденних газет різних категорій – від таблоїдів до поважних часописів для освіченої аудиторії та офіційних видань органів влади. Втім, для характеристики окремих вимірів структури газетного дискурсу залучатиметься лише певна частина вибірки, аби продемонструвати головні тенденції і водночас не витратити зайвого часу на підрахунки.

У газетах, як і в мас-медіях інших типів, пострадянські часи ознаменувалися зростанням різноманітності матеріалів, їх розважальності та інтересу до приватного життя. Ієрархічне співвідношення між жанром і темою як чинниками структурування медійного дискурсу в газетному дискурсі зовсім інше, ніж у телевізійному: не тематичне спрямування реалізує та модифікує стандарти певного жанру, а радше навпаки. Макроструктуру кожного числа газети визначають теми різних жанрів на відведених для них сторінках. Водночас окремі сторінки можуть бути відведені для текстів певного жанру (наприклад, для коментарів чи листів до редакції), котрі, відповідно, охоплюють ширший чи вужчий спектр

різних тем. А в деяких випадках тематичне й жанрове структурування поєднується на сторінці без явного підпорядкування одного чинника іншому. Порівняння структури різних українських газет демонструє подібне співвідношення впливу тематичного і жанрового чинників у різних виданнях. В усіх газетах жанрово специфічними є перша й остання сторінки, а також, залежно від характеру видання, коментарі, листи, фотопанорами й/або добірки матеріалів, присвячені якійсь одній проблемі. Водночас більше половини сторінок у більшості видань є тематичними. Від загальної тенденції найбільше відхиляються „Урядовий кур'єр” („УК”) та „Факти и коментарии” („ФК”). Якщо в „УК” причиною цього ймовірно є переважне зосередження на одній темі – діяльності органів влади, то у „ФК” йдеться радше про вибір редакції на користь виділення сторінок за жанровими ознаками.

Якщо говорити про тематично структуровану частину газети, то між різними виданнями можна виявити чимало відмінностей, хоча на перший погляд ці частини досить подібні. Майже всі видання призначають окремі сторінки проблемам спорту, культури, подіям за кордоном та „програмам” телебачення. Найпомітніше відрізняються набори тем у порівняно „тонких” (8 - 16 сторінок таблоїдного формату А3) давніших газетах і нових, суттєво „товстіших” (від 16 до 32, а в окремі дні й до 48 сторінок). Якщо видання першого типу можуть присвятити решті тематичної секції хіба сторінку під загальною назвою „Суспільство”, то за другого типу вистачає місця й на окремі сторінки про медицину, освіту, правоохоронну сферу тощо. А крім спільного для всіх газет тижневого розкладу програм більшого чи меншого числа популярних телеканалів, „товсті” газети нерідко подають афішу географічно доступних основній частині їх читачів способів публічного дозвілля. Газети з виразною орієнтацією на якесь одне місто чи регіон одну чи навіть кілька сторінок відводять матеріалам на, так би мовити, географічно окреслену тему.

Збільшення обсягу газетного числа дає видавцям змогу не лише охоплювати більше різних тем, а й звертати особливу увагу на ті, які вони вважають найважливішими для приваблення та утримання читачів. Скажімо, з 32 сторінок пересічного числа „Сьогодні” протягом тижня не було жодної, присвяченої релігії, праву, етнічним проблемам, сільському господарству й економіці загалом (виробництву товарів і послуг, а не тільки споживанню), тоді як у вдвічі меншій за обсягом „Україні молодій” („УМ”) за цей час з'явилося по дві сторінки під назвами „Нація” й „Економіка” та по одній „Релігія”, „Право” та „Селяни і К”. Найбільше, так би мовити, доданого місця „Сьогодні” присвячує різним аспектам масового споживання – від здоров'я і навчання (що постають не як ділянки суспільного життя, а як сектори споживчого ринку) до авт і туризму. Цим аспектам гаданого (й водночас пропонованого) світу читачів присвячено щоденні тематичні вставки під загальною назвою „Твоє” зазвичай аж на вісім сторінок. Редактор газети І. Гужва потвердив: це був свідомий вибір,

зумовлений уявленням редакторів про те, що, поряд з інформуванням, однією з головних функцій газети має бути надання читачам порад щодо того, „як їм будувати своє життя”. А оскільки інші видання цю функцію тоді майже не виконували, то редактори „Сьогодні” побачили „можливість на цьому добре спрацювати” [1].

На чільне місце поставила поради щодо споживання й порівняно нова, хоч поки що й усього 16-сторінкова „Газета по-українськи” („ГПУ”), яка прагне дати масовій україномовній аудиторії матеріали на теми, які їх вона інакше шукала б у російськомовних виданнях. Однак редактори „ГПУ” мусять урахувувати, що їхня здебільш зосереджена в селах і містечках аудиторія має інші споживчі й дозвільні можливості, а отже й інші пріоритети, ніж переважно міські читачі „Сьогодні”. Водночас вони намагаються прилучити до цієї аудиторії міщан заходу і центру, які ладні читати українською. Тому крім адресованих обома категоріям сторінок про здоров’я, страви, одяг, житло, подорожі, авто й мобільні телефони, газета пропонує шпальту про сад та город для селян і міщан-дачників, а „замість” афіш міського культурного дозвілля друкує уривки з творів малознаних в Україні письменників. Зорієнтована передусім на жителів одного міста „Газета по-київськи” („ГПК”), навпаки, докладно представляє можливі способи дозвілля і звертає увагу на різні аспекти специфічно міського „життя по-київськи”. І замість давати читачам змогу прочитати уривок з якогось одного твору, „ГПК” щотижня пропонує їм огляд десятка нових книжок та аудіо- й відеодисків і навіть указує, скільки вони коштують на київському ринку „Петрівка”.

Таблиці 1 і 2 показують різницю і між цими трьома газетами для дещо різної масової аудиторії, і між ними й тими виданнями, що розраховані на освіченіших та ідеологічно визначеніших читачів. З одного боку, табloidна орієнтація означає пріоритет розваг над проблемами, а споживання – над суспільною діяльністю, а тому в межах цієї орієнтації можливі відмінності хіба що у співвідношенні різних типів розваг і частині текстів на нерозважальні теми (де ці видання все ж намагаються вводити розважальні елементи). З огляду на локалізацію своїх читачів, „ГПУ” не пропонує мегаполісних „рецептів” культурного дозвілля: на її шпальтах воно обмежується розкладом телепрограм. Трохи менше уваги газета приділяє і різним аспектам споживання, водночас надаючи досить багато місця матеріалам про політику, економіку, культуру та історію. „Сьогодні” вирізняється дуже великою часткою шпальт, присвячених спорту, а „ГПК” багато пише про суспільні проблеми, хай і поєднуючи в цих текстах публіцистичну проблематизацію з розважальними „цікавинками”.

Таблиця 1

Частка сторінок на різні теми в трьох виданнях для масової аудиторії протягом тижня 24 – 29 березня 2008 року
(у % від загального числа тематично окреслених сторінок)

	Політика	Економіка	Культура	Історія	Суспільство	Спорт	Споживання	Культурне дозвілля
„Сьогодні”	0,0	0,0	8,3	2,5	0,0	22,3	28,9	19,8
„ГПУ”	11,3	5,7	11,3	5,7	0,0	9,4	22,6	13,2
„ГПК”	2,0	0,8	4,1	3,3	9,1	7,8	25,4	18,9

З іншого боку, хоч би як відрізнялися одна від одної тематичні структури цих і подібних газет, їх відмінності залишаються незначними на тлі досить радикальної різниці між (напів)табльоїдами та „якіснішими” виданнями для вибагливіших читачів, котрі шукають у газетах не так розваг, як інформації, аналізу й дискусій. Ця різниця орієнтацій проявляється не тільки переважно в жанровій структурі, про яку йтиметься далі, але й у тематичній: вона відзначається більшим зосередженням на суспільному житті та, відповідно, меншою увагою до приватного споживання і дозвілля. Щоби продемонструвати ці тематичні відмінності, порівняймо „Сьогодні” з двома виразніше політично зорієнтованими газетами для масової аудиторії – пов’язаними з Блоком Юлії Тимошенко „Вечерніми вестями” („ВВ”) й близькою до В. Ющенка „Україною молодого” та „якісним”, тобто розрахованим передусім на освічених читачів „Днем”. Деякі відмінності в структурі тематичних сторінок дуже промовисті. Зокрема, „ВВ” й „УМ” досить багато місця відводять проблемам політики, правоохоронної діяльності та соціальним проблемам. „УМ” звертає особливу увагу на культуру й історію, а „День”, окрім цих двох тем, чимало пише про економіку, яку всі інші неспеціалізовані щоденні газети майже або й зовсім ігнорують. Можна сказати, що „ВВ” поєднує табльоїдну орієнтацію з нетабльоїдною увагою до політико-правових проблем, а „УМ” – до національно-культурних.

Структура тематично окреслених сторінок ще не дає повного уявлення про тематичну структуру всього випуску газети, адже на неї впливають жанрові та змішані сторінки. Скажімо, те, що у багатьох газетах окремих шпальт про політику немає зовсім, не означає, що там немає матеріалів на цю тему: вони становлять велику частину текстів не лише на сторінках головних новин, а й на шпальтах коментарів, проблемних інтерв’ю, листів до редакції тощо. Серед головних новин може бути також багато матеріалів на теми кримінально-правоохоронної діяльності, а інтерв’ю з відомими

людьми часто-густо стосуються питань культури, спорту чи бізнесу. Проте вивчати тематичну структуру випуску за темами окремих текстів набагато важче, ніж за назвами сторінок, адже треба не лише враховувати дуже багато текстів, а й якось вимірювати обсяг кожного з них, що означає або дуже приблизне визначення частки сторінки, яка на нього припадає, або марудне вимірювання газетної площі.

Таблиця 2

**Частка сторінок на різні теми в чотирьох щоденних виданнях
для різної аудиторії
(у % від загального числа тематично окреслених сторінок)**

	Політика	Економіка	Право	Культура + історія	Суспільство	Споживання
„Сьогодні”	0,0	0,0	0,0	10,8	0,0	28,9
„ВВ”	18,0	2,0	12,0	4,0	12,0	4,0
„УМ”	12,5	3,6	3,6	19,7	5,4	5,4
„День”	0,0	8,3	8,3	14,5	7,3	0,0

З огляду на забарність цієї процедури обмежуся суто ілюстративним представленням тематичної структури низки газет різних категорій, усередненої в кожному випадку за двома випусками, що їх я обрав з огляду на типовість для періоду, що розглядається. Вибір двох чисел з п'яти чи шести неминує означати врахування якихось зі щоденно змінних сторінок і пропуску інших, а тому деякі тематичні категорії мій підрахунок відбиває дуже неточно. Одержану внаслідок такого підрахунку структуру семи газет різних категорій – „УК”, „Дня” та п'яти (напів) таблоїдів, що відбивають особливості різних етапів розвитку української пострадянської преси, від заснованих на початку 1990-х газет „України молоді” та „Киевских ведомостей” („КВ”) до „постпомаранчевої” „ГПУ”. Оскільки окремих показ усіх тематичних категорій зробив би таблицю надто складною, я об'єднав деякі з них у типологічно споріднені пари, а решту залишив у категорії „інше”.

Як видно з **таблиці 3**, найбільше вирізняються тематичні структури двох нетаблоїдних видань, в яких набагато більше матеріалів присвячується політиці й економіці та, відповідно, менше текстів на „інші”, не внесені до переліку теми (в решті вибірки найголовнішими з них є спорт, споживання та життя „зірок”). Натомість газети для масової аудиторії, хоч би коли вони були засновані, якою б мовою виходили та на яку б категорію читачів орієнтувалися, пропонують досить подібні співвідношення матеріалів різної тематики. В кожній з них політика не переважає, але й не перебуває

на маргінесі, так само, як інша характерна тема „якісної” преси, культура та, з іншого боку, катастрофи й злочини, зосередження на яких зазвичай вважають типовою рисою таблоїдів (у „поважних” виданнях на цю тему пишуть мало). Пізніше засновані російськомовні масові газети відрізняються від своєї попередниці „КВ” головню зміщенням уваги від культури як творчості до осіб її творців та від суспільних проблем до приватного життя і споживання.

Таблиця 3

Тематична структура семи щоденних газет для різної аудиторії (частка текстів різної тематики у % від загального обсягу нерекламних матеріалів у двох числах тижня 24 – 29 березня 2008)

	Політика + економіка	Надзвичайні події + кримінал	Культура + історія	Соціальна сфера	Інше
„УК”	61,2	6,1	4,9	23,5	4,3
„День”	42,5	2,2	33,8	17,8	3,7
„УМ”	28,8	16,0	28,2	10,5	16,5
„КВ”	23,7	12,0	29,2	14,0	21,1
„ФК”	19,1	21,0	15,6	10,3	34,0
„Сегодня”	18,9	10,9	15,4	21,6	34,2
„ГПУ”	21,2	12,8	15,6	19,7	30,7

Те ж можна сказати й про україномовні „УМ” та „ГПУ”: в другій менше матеріалів з проблем політики й культури та, відповідно, більше приватних історій і споживчих рецептів. Звісно, загальна подібність пізніших видань до раніших свідчить не тільки про консерватизм перших, а й про модернізацію других, котрі прагнуть втримати читача завдяки використанню тем і жанрів, що їх принесли на ринок новопосталі конкуренти. Чи не найбільше відбилася ця модернізація на структурі „України молоді”, яка тепер має, зокрема, спеціальні сторінки про здоров’я, закупи, столичну афішу та кількасторінкові добірки про спорт і культуру. Втім, між газетами зберігається суттєва різниця й у виборі тем усередині широко окреслених ділянок і в способі подачі подій і процесів, що почасти відбивається в жанровій структурі текстів на певні теми.

Якщо говорити про теми, то редакція газети може робити не тільки „горизонтальний” вибір між різними частинами певної суспільної ділянки (приміром, металургією та сільським господарством в економіці чи літературою та музикою в культурі), а й „вертикальний”, між різними соціальними „рівнями” (макроекономіка та індивідуальне підприємництво

чи академічна та аматорська культура). Вибір таких підтем відбивається в переважанні тих чи тих суб'єктів подій і процесів, хоча, з погляду мотивів і процедур медійників, зв'язок радше зворотний: увага до певних суб'єктів зумовлює зосередження на ділянках, де відбувається їх діяльність. Скажімо, орієнтація „Урядового кур'єра” на представлення діяльності владців спонукає його писати головню про політику й управління, а не про дрібне підприємництво чи дозвілля. Натомість газети для мас пишуть переважно не про макроекономіку, а про споживання та виживання звичайної людини, хоча політику вони теж здебільш подають як діяльність влади, а не життя громадян під її впливом. Водночас у ділянці культури різниця між темами таблоїдів та „якісних” видань є радше „горизонтальною”: перші пишуть переважно про популярну культуру, а другі – про елітарну, але в обох випадках йдеться про творчість „верхів”, хай і призначену для споживання на різних „поверхах” соціальної ієрархії. Радикальніше відрізняється від панівного стандарту практика „Газети по-українськи”, яка на сторінці „Люди” пропонує не тільки звичні для масових видань історії з життя знаменитостей, а й розповіді про соціально пересічних, хоч і не зовсім звичайних людей – утім, не вважаючи за можливе цілком відмовитися від першого складника, котрий викликає інтерес у широкої аудиторії [2].

Таблиця 4 демонструє „вертикальні” тематичні пріоритети п'яти газет на прикладі тих же двох чисел кожної з них, що їх я вище аналізував з погляду „горизонтального” вибору поміж суспільними ділянками. Хоча вибір на користь влади, інших еліт та мас у багатьох текстах є далеко не очевидний (часто там діють водночас члени двох чи й усіх трьох груп, та й належність окремих осіб до певної групи може викликати сумніви), підрахунок, за всієї приблизності, чітко показує подібності й відмінності між різними виданнями. Не лише офіційний „УК”, а й розрахований на інтелектуальні верстви „День” зосереджується передусім на діяльності еліт, хоча в другому випадку влада не посідає серед них чільного місця. Натомість розраховані на ширшу аудиторію „Сьогодні” та „ГПУ” набагато більше уваги приділяють масам, зокрема в матеріалах про споживання і приватне життя. УМ міститься десь посередині між цими двома групами, поєднуючи традиційний інтерес до еліт з прагненням порушувати теми, які можуть зацікавити маси. Втім, і про маси, й про еліти вона пише не зовсім те, що таблоїди: в першому випадку з рецептами споживання сусідять проблемні статті соціальної тематики, а в другому замість розповідей про „зірок” часто з'являються літературно-мистецькі рецензії. Зрештою й у „ГПУ”, „ВВ” та інших виданнях для широких мас теж з'являються нетаблоїдні тексти, а в „якісній” пресі часом можна побачити розважальне „чтиво”. Як свідчать приклади, особливості дискурсу газети, зокрема її місце у спектрі між „поважними” й „жовтими”, визначають не лише тематичні пріоритети, а й їх жанрове втілення.

Таблиця 4

Тематизація різних соціальних груп
у текстах п'яти щоденних газет
(частка текстів, присвячених членам цих груп,
у % від загального обсягу нерекламних матеріалів
у двох числах тижня 24 – 29 березня 2008 року)

	Влада + політика	Інші еліти	Маси
„УК”	50,6	28,8	20,6
„День”	38,1	47,2	14,7
„УМ”	28,3	42,8	28,9
„Сьогодні”	17,8	33,7	48,4
„ГПУ”	17,3	42,8	39,9

Розмову про тематичну структуру завершимо розглядом географічної локалізації представлених подій і процесів. У головному поділі – між текстами про Україну і закордон –газети принципово не відрізняються: тексти першого типу вочевидь переважають, посідаючи близько чотирьох п'ятих усієї площі (точніше — від 75 до 85 %, а в „Урядовому кур'єрі” та „Голосі України” – понад 90 %). Але й про закордонні події всі видання (крім двох офіціозів, котрі переважно згадують про інші країни у зв'язку з двосторонніми стосунками чи пригодами українців на їх території) пишуть досить багато не лише на спеціальних сторінках, а й на тематичних, зокрема, на шпальтах про спорт, культуру й „зірок”. Утім, на більшості сторінок текстів, не пов'язаних з Україною, не буває майже ніколи, тобто відповідні такі різні теми, як політика, право, ціни на харчі й облаштування житла журналісти обговорюють як специфічно українські, цікаві читачеві саме тим, як ці процеси відбуваються в його країні, а не де інде.

Більша різниця між різними виданнями в регіональному розподілі закордонних матеріалів, перш за все, у співвідношенні уваги до Росії і Заходу. Аби зменшити похибку, я порахував обсяги текстів про Росію, Захід, сусідні країни та решту світу в усіх випусках тижня, що розглядається [3]. Як видно з **таблиці 5**, матеріали про Захід переважають в усіх газетах. Вони становлять близько половини або й більше загального обсягу „неукраїнських” текстів. Водночас частка Росії в усіх виданнях, за винятком „УМ”, теж досить висока: від однієї до майже двох п'ятих, що або дорівнює частині всіх інших країн світу, або навіть переважає її. Особливо багато текстів про Росію в газетах, що орієнтуються на масову аудиторію великих міст („Сьогодні”, „ВВ”), де цих текстів не набагато менше, ніж присвячених Заходові. Біполярність географічного розподілу посилює практична відсутність (за винятком „УМ”) матеріалів про інших, ніж Росія, сусідів, зокрема, таких важливих у сенсі економічних, культурних, туристичних і родинних зв'язків, як Польща, Білорусь чи Туреччина. Ця обставина ілюструє тезу західних дослідників медій про те,

що чинні механізми одержання інформації можуть істотно спотворювати систему концентричних сфер близькості/представленості, яка мала б характеризувати міру присутності різних країн у медійному дискурсі [4]. Майже не маючи власних кореспондентів за кордоном і покладаючись переважно на матеріали західних та російських інформагентств, українські медії мимоволі відбивають пріоритети центрів, розташованих у Нью-Йорку, Лондоні й Москві. На перешкоді прямому передруку текстів з інших країн, що їх українські журналісти могли би брати з Інтернету (за нехтування авторського права), стоїть незнання інших мов, окрім російської і, почасти, англійської. Втім, польською і білоруською принаймні дехто з журналістів читати вміє (до того ж у Білорусі багато медій використовують російську, а в Польщі – англійську). Тож неувага до цих сусідів відбиває свідоме чи несвідоме уявлення про їх неважливість, яке визначає пріоритети „поважних”, зокрема, політичних новин, та про байдужість географічної локалізації тих, що призначені, перш за все, розважати аудиторію [5].

Про сусідів згадують або у зв'язку з двосторонніми стосунками, або щодо гучних подій, матеріали про яких потрапляють на західні та російські інформаційні „стрічки”. Це, власне, стосується й текстів про решту світу – хіба що для далеких країн не випадає й очікувати такого рівня присутності в українських медіях, як для близьких.

Таблиця 5

**Співвідношення обсягу текстів про Росію, Захід,
сусідні країни та решту світу у шести щоденних газетах
(у % від загального обсягу матеріалів про закордон
протягом тижня 24 – 29 березня 2008 року)**

	Захід	Росія	Сусіди	Інші
„День”	58,0	21,7	5,6	14,7
„УМ”	52,1	9,4	16,6	21,9
„ГПУ”	54,1	31,7	1,9	13,3
„КВ”	47,7	31,3	9,0	12,0
„ВВ”	47,0	37,3	0,0	15,7
„Сегодня”	48,2	38,3	3,0	10,5

Ключову роль уявлень медійників про важливість, насамперед, для їх читачів, але й для них самих та країни загалом тих чи інших частин світу, особливо яскраво демонструє географічний розподіл текстів на теми культури (до котрих тут залічено також тексти про „зірок” і способи культурного дозвілля). Якщо в структурі загального потоку матеріалів про закордон відмінності між різними виданнями радше кількісні, ніж якісні, то в текстах про культуру вони демонструють увесь спектр можливих географічних орієнтацій. Докорінна різниця існує не лише в питомій вазі

різних „закордонних” складників, а й у співвідношенні між ними і текстами про свою країну, яке в цьому випадку не обов’язково характеризується притаманним медійному дискурсові пріоритетом „вітчизняного”. В одних газетах („УМ”, „День”) рівень україноцентричності текстів про культуру приблизно такий, як і щодо інших тем; в інших („ГПУ”, „КВ”) матеріали про Україну переважають, але багато також текстів про Росію і Захід; треті („Сегодня”) приділяють практично однакову увагу українському та двом різним видам закордонного; нарешті, в четвертих („ВВ”) російська культура домінує не тільки над західною, а й над українською (таблиця 6).

Таблиця 6

Співвідношення обсягу пов’язаних з культурою текстів
про різні країни світу в шести щоденних газетах
(у % від загального обсягу таких текстів
протягом тижня 24 – 29 березня 2008 року)

	Україна	Росія	Захід	Інші
„День”	82,8	4,0	12,2	1,0
„УМ”	82,0	3,6	14,0	0,4
„ГПУ”	55,2	18,1	23,7	3,0
„КВ”	48,7	20,7	20,4	10,2
„ВВ”	23,7	57,9	18,4	0,0
„Сегодня”	41,4	31,8	26,4	0,4

Треба зазначити, що культурні преференції видань не визначаються повністю ні мовою публікації, ні політичною орієнтацією. В російськомовній і, на думку багатьох критиків, неприхильній до української мови та культури „КВ” (на початку 1990-х років вона стала першим в Україні успішним пострадянським виданням, яке утверджувало легітимність російськомовних медій за умов незалежності) міра україноцентричності майже така ж, як і в „ГПУ”, яка виходить українською. Водночас явно опозиційна до „помаранчевих” „Сегодня” надає українській культурі хай невелику, але перевагу над російською, тоді як „помаранчева” й в інших аспектах прозахідна „ВВ” в культурній тематиці демонструє протилежну орієнтацію головно за рахунок текстів про „зірок”, яких вона в Україні не бачить. Безперечно, механізми одержання продуктів чи „сировини” тут теж даються взнаки: приміром, узяти ексклюзивне інтерв’ю в російської музичної чи телевізійної „зірки” набагато легше, ніж в американської, тож про цих останніх пишуть переважно короткі повідомлення чи довгі „історії”, використовуючи тексти з Інтернету. Проте лише обмеженням матеріалу годі пояснити виразно асиметричний розподіл текстів про різні країни, а тим більше про різний напрям цієї асиметрії в різних виданнях та різницю між розподілом усього „закордонного” дискурсу й тієї його

частини, що пов'язана з культурою. Не є вирішальним чинником і вартість виробництва продуктів, котра великою мірою пояснює тематичні (як і мовні) пріоритети телевізійних серіалів, фільмів чи реаліті-шоу.

Очевидно, що газетярі певною мірою зважають на географічну ієрархію культурних пріоритетів, що її устанавлюють інші медії, насамперед телебачення та FM-радіо, котрі роблять певних акторів і співаків відомими читачам газет. У цій ієрархії практично немає місця для діячів інших культур, окрім російської, західної (передусім американської) та української, і ця остання посідає набагато нижчу позицію, ніж дві перші, особливо якщо йдеться про кінофільми і телесеріали. Але позаяк телебачення й радіо у жодному випадку не єдині творці культурних сенсів і статусів, то інші інституції не конче мусять орієнтувати свої ієрархії на їхню, надто якщо вони мають можливості видавати популярні газети. Тому одні видання підтримують і зміцнюють цю ієрархію, тоді як інші прагнуть протиставити їй інші, сперті на уявлення журналістів/редакторів та на авторитет інших інституцій, зокрема освіти й академічної культури, що обстоюють пріоритет національного.

На завершення загальної характеристики газетного дискурсу слід сказати про його жанрову структуру. З огляду на модифікації жанрів відповідно до особливостей тематичних чи інакше окреслених сторінок, важко проводити кількісний аналіз структури всього випуску, а тим більше порівнювати її зі структурою інших видань, у яких ці особливості можуть відрізнятися. Тому передусім вказуватиму на тенденції, а інтенсивність їх вияву прагнутиму виміряти радше задля ілюстрацій.

Чи не найважливішою рисою жанрової структури популярних українських газет є переважання коротких текстів над довгими, що відрізняє пострадянську пресу від радянської, наповненої довгими промовами, програмовими статтями і нарисами. Тепер поширеними жанрами більшості газет стали короткі, кілька- або навіть однореченнєві повідомлення і присвячені одній події інформаційні статті [6], що відрізняються від тих повідомлень наявністю бодай якоїсь контекстуальної інформації, більшим обсягом та, найчастіше, графічним оформленням як окремого елемента сторінки, а не частини добірки. Тексти цих жанрів переважають не лише на сторінках головних українських, закордонних та місцевих новин, а й на багатьох шпальтах про спорт, культуру, соціальні проблеми і навіть політику. Втім, кількісна перевага коротких текстів ще не свідчить про їх повне домінування, адже вони поглинають меншу частину газетної площі, а на певних сторінках їх немає взагалі. В більшості видань шпальти з одним - двома великими текстами становлять від третини до половини загальної чисельності нерекламних сторінок, а в „ФК” перевищують половину.

Аналіз жанрової структури великих текстів (більших за середній розмір, що становить близько чверті сторінки формату А3) дає змогу виявити особливості дискурсу різних видань, навіть якщо вони подібні за

тематичним асортиментом. Певні риси притаманні практично всім газетам. Скажімо, жодна не друкує редакційних статей, усього кілька публікують виразно суб'єктивні позиції журналістів і відділяють коментарі від інформаційних та розважальних матеріалів. Водночас усі вміщують не лише багато інформаційних статей (які становлять від чверті до половини великих текстів), а й інтерв'ю з політиками, більш чи менш відомими діячами культури і спорту й пересічними, хоч і в чомусь і незвичайними людьми, або ж нариси-історії про їх життя [7]. Проте співвідношення між кількістю текстів різних жанрів чітко демонструє різницю між інформаційно-розважальною та інформаційно-аналітичною орієнтаціями, що переважають, відповідно, у виданнях для широких мас і для освіченої та/чи політично заангажованої аудиторії.

Першу орієнтацію чи не найяскравіше втілює газета „Факты и комментарии”, котра протягом багатьох років була наймасовішим виданням. Найпоширенішими жанрами її є інтерв'ю з „зірками” і звичайними людьми незвичайної долі, а також нариси про членів цих двох груп: разом вони складають близько половини всіх великих текстів. Водночас статей, що не обмежуються представленням якоїсь події (чи низки подій), а розглядають її як вияв певної суспільної проблеми, серед великих текстів аналізованого тижня була всього сьома частина (та й з тих, можливо, частина були прихованою рекламою політичних сил, що прагнули продемонструвати загалу своє усвідомлення проблем і способи їх розв'язання). Натомість в „Україні молодій” проблемних статей аж третина, а інтерв'ю та нарисів про життєві долі – в п'ять разів менше. У „Дні” аналітичне спрямування виявлено ще виразніше: проблемних статей серед великих текстів набагато більше, ніж подієвих, а нарисів та інтерв'ю про приватне життя практично немає. „ГПУ” прагне поєднувати розважальне й „поважне”, пропонуючи приблизно однакову кількість „читва” й аналітичних коментарів.

Втім, орієнтацію видання визначають не тільки явно розважальні та явно аналітичні тексти, а й ступінь розважальності чи аналітичності статей, присвячених конкретній події, які, на перший погляд, видаються суто інформаційними. В дусі теорій ідеологічного впливу медійних текстів, цей ступінь можна тлумачити як певне „обрамлення” подій, тобто пропозицію надавати їм певних значень. Обрамлювальні стратегії українських медій заслуговують окремого розгляду.

Література:

1. Авторове інтерв'ю з головним редактором „Сегодня” Ігорем Гужвою, 13.11.2008.
2. Авторове інтерв'ю з головним редактором „ГПУ” Володимиром Рубаном, 13.06.2008.

3. До Заходу я залічував, окрім звичних США, Канади, Західної Європи, Австралії та Нової Зеландії, європейські посткомуністичні країни (звісно, без країн СНД), але не залічував Японії, котру культурно сприймають радше як частину Сходу. Сусідніми я вважав країни, які мають з Україною сухопутний або морський кордон, тобто з Туреччиною і Грузією, але без решти Закавказзя та Балтії – що в культурному сенсі теж дещо проблематично, але логічно з погляду географії.

4. **Golding P., Elliott P.** News values and news production // The Media Studies: A Reader / Ed. by P. Marris, S. Thornham. – Edinburgh, 1999. – P. 636.

5. Як potwierдили інтерв'юювані редактори, для розважальних текстів журналісти беруть те, що є, тобто головні матеріали про Захід.

6. Уживаючи за браком кращих термінів означення „коротке повідомлення” й „інформаційна стаття”, я усвідомлюю, що такі тексти не просто повідомляють чи інформують про якусь подію, а в той чи той спосіб її представляють.

7. В усіх виданнях є тижневий розклад телепрограм і суто розважальні продукти на кшталт кросвордів, гороскопів чи анекдотів.

Російська матриця: алгоритм згортання елітного плюралізму для пострадянського простору

Наталія Кононенко,

кандидат політичних наук,
науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса НАН України

Наприкінці 1990-х років стомлене від нестабільності російське суспільство забажало „сильної руки”. Влітку 2001 року – в пік періоду „путінської стабілізації” - незадовго до початку еміграції один з найвпливовіших російських олігархів Б. Березовський у розмові з тодішнім президентом зазначив, що йому (президентові) недоречно тиснути на нього (Б. Березовського), оскільки він був автором тіньової комбінації, наслідком якої став прихід до влади В. Путіна. В. Путін відповів, що не розуміє претензій Б. Березовського [1]. Отже відповідь В. Путіна на суспільний запит „припинити хаос” була глибокою і системною: президент не лише значно обмежив вплив олігархату на політикум, а й знищив конкуренцію в межах політичного класу як таку і, відповідно, відмовився від конкуренції владних концептів.

В Україні, за даними соціологів на початок 2009 року, більше 50 % громадян вважають, що державі потрібна „сильна рука” [2]. Практично кожен з претендентів на посаду глави держави, відчувши цей суспільний тренд, у різних формах надсилає суспільству меседжі про бажання „навести лад” в країні. Найбільш чітко свої наміри висловила один з реальних претендентів на перемогу в президентській виборчій кампанії Прем'єр-міністр Ю. Тимошенко, зазначивши, що у випадку перемоги спробує втілити мрії українців у життя, „бо вже ніхто не буде заважати, ніхто не буде псувати темпи і результати роботи” [3]. Ці аналогії дозволяють зрозуміти, що український політичний клас намагається сьогодні знайти відповіді на питання, які російська еліта вирішувала наприкінці 1990-х років. У цьому контексті новітній досвід росіян щодо інструментів, етапів і наслідків згортання політичної конкуренції в межах політичного класу

та адміністративному встановленню консенсусу доцільно знати, щоб зрозуміти, які ризики стоять за, на перший погляд, доцільністю обмеження політичної конкуренції.

„Демократія еліт”

Формування російського політичного класу і його демократична генеза (1991 - 2000 рр.) відбувалися в суспільстві з політичною традицією, яка передбачала, по-перше, домінування інтересів суб'єктної держави з розвинутими імперськими ідеологічними стандартами над прагненнями індивідуума. По-друге, гіпертрофований вплив одного владного центру (в сучасній Росії - президента) на решту владних гілок і інститутів. По-третє, домінування адміністративно-бюрократичного сегменту політичного класу (порівняно з соціальним і політичним сегментами), що обумовлено історичним мобілізаційним характером російської влади [4]. За часів Б. Єльцина (1991 - 1999 рр.) слабкий президент (незважаючи на величезне коло конституційної президентської компетенції) для втримання ситуації під контролем мав маневрувати між різними сегментами (новими і старими) правлячого класу, що й створювало ефект „демократичного співіснування” різних його груп. Жорстка політична візуалізація традиціоналістських факторів, згортання демократичних тенденцій в межах політичного класу стала очевидною на етапі президентства В. Путіна (2000 - 2008 рр.). Відповідь на питання, між якими групами правлячого класу був змушений маневрувати Б. Єльцин, тісно пов'язане з структурним аналізом пострадянського політичного класу Росії і еволюції його основних нових реципієнтів - олігархів і регіональних еліт 1990-х років [5].

Перший період формування класу нових російських капіталістів тривав з 1986 по 1994 рік. В цей час відбулась „номенклатурна приватизація” (1986 - 1992 рр.) фінансових установ і експортоорієнтованих галузей „класом уповноважених”, сформованим адаптованою до нових реалій радянською номенклатурою з представників центральних органів ВЛКСМ для здійснення підприємницької діяльності.

Зазначимо, що номенклатурний підхід до формування нового класу власників є типовим сценарієм для більшості пострадянських країн (в тому числі й України). 1992 - 1994 роки - час відкритої приватизації промислових підприємств і створення бізнес-еліти.

Другий період еволюції російської бізнес-еліти (1994 - 2000 рр.) пов'язаний з переходом великої стратегічної власності до бізнесу через механізм заставних аукціонів і з початком формування як загальноросійських, так і регіональних фінансово-промислових груп і режиму олігархату. У 1994 - 1996 роках через механізм заставних аукціонів держава втратила контроль над 51 % „Норильського нікелю”, 45 % ЮКОСу, 40 % „Сургутнафтогазу”, 51 % „Сіданко”, 51 % „Сибнафти”.

Зазначимо, що цей інструментарій блискавичного формування класу капіталістів був своєрідним російським ноу-хау, що обумовило

під впливу російської бізнес-еліти вже у 1996 - 1998 роках. В той час, як український капіталізм лише починав системний шлях до політичної еліти, російські олігархічні групи вже не лише реструктуризовували власні бізнес-імперії, а й починали чинити як безпосередній особистий вплив на ухвалення владою найважливіших політичних і кадрових рішень, так і опосередкований політичний вплив, делегуючи у виконавчу владу своїх представників (що стають частиною бюрократичної складової політичного класу), фінансують діяльність парламентських партій і мають своїх представників у них (отримуючи, таким чином, представництво в електоральній та легіслатурній частині російського політичного класу).

„Регіональний феодалізм” - таку характеристику стану російських регіональних еліт наприкінці 1990-х років дає російський політолог Г. Голосов, роблячи акцент на децентралізації регіональних політичних режимів відносно Москви й авторитарному наповненні більшості з них [6]. Кремль для забезпечення на місцях високого рівня підтримки всіх загальнонаціональних електоральних ініціатив Москви був змушений розблокувати децентралізаторські тенденції, дозволивши проведення прямих виборів губернаторів 1997 року в суб'єктах Федерації, і делегувати право губернаторам самостійно (без втручання Кремля) контролювати місцеву ситуацію в обмін на лояльність регіонів до електоральних ініціатив центру.

Розуміння еволюції нових політичних акторів дає уявлення про якісні характеристики (діяльність, прагнення, цінності тощо) політичних „донорів” правлячого класу і свідчить про неможливість виконання ними на період 1990-х років функцій провайдерів (суб'єктів) постіндустріальної модернізації. Нові політичні актори були зацікавлені на той момент у збереженні status quo, який передбачав обмеження конкуренції на всіх рівнях і в економіці, і в політиці. Вище вже йшлося про те, що процес формування економічного і політичного капіталу відбувався методами пільгового, неконкурентного привласнення державної власності під протекторатом держави і комерціалізації адміністративно-розпорядних функцій бюрократичного апарату. Така система забезпечувала можливості для повного домінування олігархії на макрорівні, а регіональним елітам - на місцевому рівні. В умовах же постіндустріальної економіки контроль над сировиною ще не свідчить про успішність, а лідерство потребує постійного підтвердження [7].

Інституціоналізація нових акторів (олігархів і регіональних лідерів) у межах політичного класу відбувалась протягом двох електоральних циклів - 1995 - 1996 і 1999 - 2000 років. Останній електоральний цикл став кульмінацією періоду „елітного плюралізму” (або „демократії еліт”) і водночас заклав тенденції практики формального використання процедури звернення до електорату під час виборів і формування ілюзії політичної безальтернативності.

Центральним сюжетом „демократії еліт” стала конкуренція протягом

1999 року двох фракцій правлячого класу, сформованих у виконавчій владі, що прагнули її очолити і сформувати нову урядову коаліцію. Втім, в результаті виснажливої парламентської кампанії 1999 року блок Є. Примакова - Ю. Лужкова „Батьківщина – вся Росія” програв боротьбу і на президентських виборах 2000 року вже не виставляє свого претендента на посаду президента. Ця обставина та швидке зростання рейтингу виконуючого обов'язки президента Росії В. Путіна обумовили те, що вперше в новітній Росії результати кулуарних домовленостей в середині політичного класу щодо кандидатури політичного наступника діючого президента були фактично лише парафовані виборцями під час березневого голосування 2000 року. Обрання В. Путіна президентом у першому турі і конкуренція на виборах з представниками лише старої опозиції зразка 1990-х років створили ілюзію „політичної безальтернативності” в межах політичного класу і стали небезпечним початком згортання „елітного плюралізму”.

Інструментарій згортання „елітного плюралізму”

Сценарій, реалізований президентом В. Путіним у 2000 - 2008 роках, концептуально перебував у межах традиційної поведінки російської влади у випадку здійснення нею масштабних модернізаційних перетворень (епохи Івана Грозного, Петра I, Йосифа Сталіна) і маневреність якої обмежується часом, соціальними і зовнішньополітичними чинниками. Як правило, суб'єкт російської модернізації (а це не еліта в цілому і не елітна група, а впливовий і харизматичний лідер) обирав стратегію зростання тиску держави на економічну і соціальну сферу суспільства. В політичній площині вибір робився на користь авторитарних методів управління суспільством. Політичним базисом (найбільш задіяною фракцією політичного класу у виробленні й реалізації політичних рішень) російських авторитарних режимів ставала лояльна до лідера-харизматика бюрократія, залежність якої від лідера, що привів її до влади, є абсолютною.

Отже В. Путін не став новатором у сенсі вибору методів модернізації. Погоджуємося з російським політологом Б. Макаренком, що головним змістом внутрішньої політики В. Путіна протягом двох президентських каденцій було, по-перше, створення моноцентричного центру влади і, по-друге, демонтаж „демократії еліт”, яка дозволяла у 1990-х роках різним суб'єктам політичного класу, контролюючи ресурси, створювати політичні інститути і вирішувати питання їх легалізації (і, відповідно, свого впливу) шляхом апеляції до електорату (виборів) [8]. Основні інструменти (технології) демонтажу „демократії еліт” - ресурсний авторитаризм, реформування виборчого законодавства і концентрація політичного впливу в межах бюрократичної групи правлячого класу.

Що стосується ресурсного авторитаризму, то в лютому 2000 року президент В. Путін зустрівся з впливовою частиною політичного

класу - олігархами ельцинської доби і повідомив про необхідність встановлення певної дистанції між владою і бізнесом. Майновий status quo було гарантовано лише тим власникам, які погоджувалися грати „за правилами Кремля”. Вже протягом першого року президентства В. Путіна „технократи” (А. Міллер, Д. Медведєв, Д. Козак) і „силовики” (С. Іванов, В. Іванов, С. Богданчиков, Б. Гризлов, С. Миронов, М. Патрушев) - ті фракції політичного класу, на які покладався в розробці й реалізації політики президент, повернули державі право контролювати використання приватними власниками ресурсів і регулювати, таким чином, або продаж несанкціонованому покупцеві, або використання ренти для реалізації власних політичних цілей. Фактично йдеться про створення найбільш впливовою частиною путінського політичного класу системи розподілу ресурсів за принципом політичної лояльності. В таких умовах лідер може дозволити собі зберігати політичний демократичний дизайн, авторитарно регулюючи при цьому доступ з боку „лояльних” фракцій політичного класу до власності, фінансів і медіа.

На прикладі окремих нелояльних представників олігархічної частини політичного класу було продемонстровано, як діятиме новий владний механізм у випадку несприйняття нових правил політичної гри. Так, В. Гусинський (власник каналу НТВ) був змушений продати свій бізнес „Газпрому” й емігрувати. Тоді ж емігрує і Б. Березовський, продавши контрольний пакет акцій каналу ОРТ Р. Абрамовичу, який, на відміну від Б. Березовського, був готовий співпрацювати з Кремлем. Найбільш неприємна операція з нейтралізації впливу олігархів ельцинської доби була застосована щодо М. Ходорковського, заарештованого 25 жовтня 2003 року за звинуваченнями у порушеннях, які мали місце під час приватизації ЗАО „Апатит”. 2005 року цей олігарх був засуджений за невивлату податків. Зазначимо, що до арешту М. Ходорковський робив грошові внески до правих партій СПС та „Яблука” і заявляв про намір піти з ЮКОСу 2007 року (за рік до президентських виборів), що спровокувало думку про те, що молодий та амбітний олігарх обмірковує своє політичне майбутнє [9]. В грудні 2004 року з метою врегулювання боргових зобов’язань ЮКОСу перед державою було продано її компанію „Юганскнафтогаз”. А 2005 року Р. Абрамович продав державі 75,7 % акцій „Сибнафти”.

Що стосується реформування виборчого законодавства, то першими кроками обмеження регіональних еліт стало: утворення 2000 року семи великих федеральних округів, очолених мегагубернаторами, які були виведені за межі легітимізації свого статусу на виборах; надання президентові конституційної можливості розпускати регіональні парламенти, якщо вони ухвалювали закони, що суперечать нормам федерального законодавства. В якості механізму, який би повністю „розкрив” регіональні режими для Центру, було обрано федеральні партії. Закон про вибори, ухвалений 2001 року і доповнений протягом двох наступних років, спрямовувався на скорочення партійних пропозицій

та повну підконтрольність виборчого процесу не місцевій владі, а федеральній [10]. В результаті найбільш впливова фракція політичного класу (бюрократична) отримала повний контроль над виборчим процесом, залежність результатів виборів від власних розпоряджень, пропрезидентську конституційну більшість в Державній Думі, повну контрольованість законодавчого процесу і бездіяльну „клубну” другу парламентську палату – Раду Федерації. Замість законодавчої лабораторії і контролера діяльності уряду партійні фракції Держдуми перетворилися на канцелярську службу президентського секретаріату й уряду, які були опановані представниками надзвичайно впливової і практично неконтрольованої бюрократичної фракції правлячого класу [11]. Ця фракція, вплив якої фактично не залежав від результатів виборів і представники якої приходили до влади разом з патроном, за часів президентства В. Путіна складалася з чотирьох: „родинна” група, ліберали, технократи і силовики. В. Путіну, що вибудовував моноцентричну і персоніфіковану владу, був тактично вигідний атомізований характер його найближчого оточення, оскільки така ситуація зміцнювала його позиції як безумовного арбітра при появі суперечностей у межах політичного класу.

„Родинна” група, яка серйозно впливала на політику у перший президентський термін В. Путіна, об'єднувала представників політичного класу (керівник секретаріату президента до 2003 року О. Волошин, прем'єр-міністр до 2004 року М. Касьянов, генеральний прокурор В. Устинов), які прийшли у владу за часів Б. Єльцина і були наближеними до його сім'ї. Останнім її впливовим членом у владі лишився заступник керівника адміністрації президента В. Сурков, розробник теорії „суверенної демократії”, яка розглядалась ним як ймовірна ідеологічна платформа російської бюрократії. Група „путінських лібералів” представлена економістами, які прийшли до влади разом з В. Путіним. Серед них найбільш впливовими були Г. Греф (до 2007 року міністр економічного розвитку і торгівлі) та О. Кудрін (міністр фінансів). Обидва вони прийшли у владу завдяки особистому знайомству з В. Путіним під час спільної праці в мерії Санкт-Петербурга. До цієї групи примкнув і впливовий за президентства Б. Єльцина А. Чубайс. Групу „технократів” очолювали керівник правління ОАО „Газпром” О. Міллер, тодішній перший віце-прем'єр Д. Медведев і міністр регіонального розвитку Д. Козак. Неформальним їх лідером був Д. Медведев.

Найбільш впливовою групою бюрократичної фракції політичного класу часів президентства В. Путіна (особливо його першої каденції) були „силовики”. Саме військові склали основу управлінської мережі, яка дозволила в короткий час відновити контроль політичного класу над всіма ключовими суспільними процесами і зробила більш впевненою федеральну владу: результати узгоджуваних процедур і результати виборів стали прогнозованими. Така „прогнозованість” означала

збереження демократії, але практично в імітаційній формі. За даними О. Криштановської, вже на 2002 рік кожен четвертий представник політичного класу був військовим, що дозволило дослідниці запропонувати вважати режим В. Путіна „ліберальною мілітократією” (в межах якої фактична влада військових здійснюється в межах політичної системи з фасадними ознаками демократії) [12]. Ідеологія „силовиків” передбачала рішучі зміни у співвідношенні влади і бізнесменів: „силовики” вважали, що вплив бізнесу на владу потребує корекції шляхом підпорядкування бізнесу владі і створення в привабливих сировинних та інших експортоорієнтованих галузях монополій за державною участю. Ключовими акціонерами і керівниками цих холдингів мали стати державники, якими „силовики” вважали себе.

Політичний режим В. Путіна, що базувався на піднесенні „силовиків” серед інших фракцій політичного класу, на політичному і, що особливо важливо, на ідеологічному моноцентризмі і ресурсному автократизмі, стабілізував розбалансовану політичну конструкцію Росії після Б. Єльцина, але не створив інститутів для остаточного завершення модернізаційних перетворень в країні [13]. Так, наприкінці свого президентства В. Путін, занепокоєний необхідністю і водночас неможливістю проведення модернізації, 2007 року підписує низку законів, які передбачали перерозподіл державної власності (що оцінювалась у 80 млрд. дол.) і фінансів (36 млрд. дол.) в атомній і оборонній галузях на користь державних корпорацій, які було виведено з під контролю уряду і підпорядковано безпосередньо президентові. Дослідник В. Волков, аналізуючи цей крок, наголошує, що некоректно зводити логіку створення держкорпорацій лише до особистих і корпоративних інтересів. Те, що майно державних корпорацій виводилося за межі урядової юрисдикції, головного апарату держави (контрольованого саме бюрократичною фракцією політичного класу), свідчить, що керівництво країни розуміло неефективність останнього, його неспроможність забезпечити майнові гарантії і провести реформу держави [14]. Виділення групи управлінців, яким довіряє В. Путін, котрі не будуть обмежені формальними процедурами узгодження і контролю бюджетних фінансів, але на яких покладається завдання інфраструктурної перебудови цілих економічних галузей, – це „крок відчаю”, зазначає В. Волков [15].

„Примара елітного плюралізму”

В інаугураційному виступі новий російський президент Д. Медведєв зазначив, що базовим завданням він вважає „подальший розвиток громадянських та економічних свобод, створення нових громадянських можливостей” [16]. Навіть такі напівпрозорі і досить абстрактні висловлювання стали підставою для інтелектуалів та аутсайдерських груп політичного класу порушити питання про можливість повернення до конкурентного демократичного політичного середовища, в тому числі

й до нормального балансу взаємин між різними групами і підгрупами політичного класу. Ймовірність такого перебігу подій пов'язували з такими факторами, як брак досвіду роботи Д. Медведєва в силових структурах, походження (родина пітерських викладачів вищої школи), освіта, вік і ліберальні погляди [17].

Втім, закладена В. Путіним діархія продовжувала працювати. Так, 2008 року практично всі державні представники на підприємствах, якими керувала держава (ринкова вартість активів 460 млрд. дол.), були перепризначені, що свідчить про те, що всі топ-менеджери путінської доби (переважно представники військово-бюрократичного сегменту) зберегли свій статус і що „нова влада” працює за старим алгоритмом - поки що робить ставку на цілком залежний від неї бюрократичний сегмент [18]. А вже перші кадрові призначення прем'єр-міністра В. Путіна змусили аналітиків дійти висновку, що обрання нового президента не стало початком оновлення еліти. „Оновлення влади не відбулось, - пише політолог П. Салін. - Нові призначення в уряді і в адміністрації свідчать, що В. Путін прагне і має всі підстави зберегти за собою абсолютне домінування в російській політиці” [19].

Якщо склад елітного військового заgonу політичного класу в період 2008 - 2009 років не зазнав структурних змін, то серйозні корективи почали відбуватися в межах його бюрократичного сегменту. Навколо Д. Медведєва об'єдналися представники „московської” групи (О. Волошин, А. Чубайс, А. Дерипаска), або, як її ще називали, група „ображених” попередньою владою. Друга група на чолі з С. Собяніним та А. Усмановим складалася з відносно нових людей у владі. І третя група - „ліберальні силовики” (В. Черкесов, В. Золотов), які прагнуть реформ у силових структурах, ринкової економіки та плюралістичної демократії [20]. Таке перегрупування бюрократичного сегменту політичного класу і створення Д. Медведєвим своєї „клієнтели” свідчать, що новий президент не виключає для себе статусу самостійної політичної постаті. Вже після першого року президентства впливовий американський Foreign Policy робить висновок, що в плани Д. Медведєва входить взяти владу до своїх рук. Поки нафтове процвітання було фактом, населення приймало правила гри, запропоновані В. Путіним: терпіти досить корумповану владу і обмеження громадянських свобод в обмін на зростання стандартів життя. Втім, коли російська економіка лежить в руїнах, тріщить по швах і суспільна угода. Росіяни виходять на вулиці і вимагають змін, які В. Путін в його новому політичному статусі не в змозі здійснити. Д. Медведєв, який завжди прагнув, щоб його вважали певною мірою реформатором, під час кризи почав дистанціюватись від В. Путіна. Політичні розбіжності: антикризові дії, межі повноважень прокуратури, застосування сили проти демонстрантів. Кадрові розбіжності: Д. Медведєв запропонував проводити кооптацію частини політичного класу (його бюрократичного сегменту) не за схемою кулуарних торгів, а шляхом відкритого відбору („золота тисяча”) професіоналів, що репрезентують

різні політичні сили [21].

Наскільки принципово і послідовно Д. Медведєв готовий поновлювати чи вводити елементи політичної конкуренції і ринкової економіки – ще не зовсім зрозуміло. Ось лише окремі питання сучасного порядку денного: чи є готовність у президента, еліти, політичного класу працювати в системі поліцентризму замість звичної моноцентричної моделі; чи є серйозні наміри позбавлятися від „домінування” бюрократичної фракції політичного класу і рухатись у напрямі цивілізованої, консенсусної та інституціонально коректної співпраці різних центрів політикуму, що нарешті дасть країні суб'єкта модернізації не в якості окремої особи, а в якості цілого політичного класу; чи є розуміння того, що виклики світової економічної кризи вимагають нового ставлення до розподілу ренти, структури економіки і ролі держави в процесах економічного регулювання? Не виключено, що відповіді на ці питання вже існують, але вони поки що не формалізовані. Не виключено, що є навіть розуміння серед певних верств політичного класу, що без змін політичного та економічного каркасу не буде руху вперед. А чи є бажання і політична воля щось змінювати – покаже час.

Якщо дуже стисло, то так виглядала схема згортання лібералізації російського політичного класу. Наслідки створення авторитарного режиму, позбавлення політичного класу конкурентного середовища і перетворення політикуму на технічний додаток до політичного лідера лише починають системно тиснути на перспективи розвитку країни.

Зрозуміло, що абсолютне повторення аналогічного сценарію на українському ґрунті малоймовірне, оскільки і політична культура, і політичний режим, і структура нового політичного класу в Україні суттєво відрізняються від російських. Втім, політична нестабільність і подальша атомізація політичного класу можуть стати чинниками, що запуснуть в дію український алгоритм згортання елітного плюралізму.

Література:

1. Цит. за: **Хоффман Д.** Олигархи: богатство и власть в новой России. – М.: Колибри. – 2008. – С. 134.
2. <http://www.rb.com.ua/rus/company/publications/2009/3872.html>
3. <http://korrespondent.net/ukraine/politics/914562>
4. Див: **Гаман-Голутвина О. В.** Политические элиты России. Вехи исторической эволюции. – М.: РОССПЕН. – 2006 г. – 448 с.
5. Див.: **Хоффман Д.** Олигархи: богатство и власть в новой России. – М.: Колибри. – 2008. – 624 с.; **Панпе Я. И.** „Олигархи”: экономическая хроника 1992 - 2000 гг. – М.: ГУ ВШЭ. – 2000. – 236 с.; **Крыштановская О. В.** Политическая и экономическая элита России. – М. – Мир России. – 2002. – №4. – С. 31 - 46.

6. **Голосов Г.** Электоральный авторитаризм в России // Pro et Contra. – М. – 01-02.2008. – С. 22 – 23.
7. Див.: **Афанасьев М.** Невыносимая слабость государства. – М.: РОССПЭН. – 2006. – С. 108 – 111; **Рябов А.** Разноуровневость общественных изменений и проблема модернизационного срыва в контексте современной российской политики. — С. 99 – 101.
8. Див: **Макаренко Б.** „Нанопартийная система” // Pro et Contra.- М. – 2007. – Июль - август. – С. 9.
9. Див: Ходорковский готов проспонсировать единокороссов // Коммерсантъ. – М. - 2003. - 18 апреля. <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?newsid=65481>
10. Див.: **Голосов Г.** Электоральный авторитаризм в России // Pro et Contra. – М. 01-02.2008 – С. 26; **Любаров А. Е.** Российские выборы: от перестройки до суверенной демократии. – М.: Аспект Пресс. – 2006. – С. 36 – 39.
11. Див: **О. Гаман-Голутвина.** Российский парламентаризм в исторической ретроспективе и сравнительной перспективе // Полис. – М. – 2006. - №2. – С. 36.
12. Див.: **Крыштановская О.** Режим Путина: либеральная милитократия // Pro et Contra. – М. - 2002. - № 4. – С. 159 – 180.
13. Див.: **Макаркин А.** Российские элиты и кремлевские атомы // Pro et Contra. – М. – 2007. – Июль - сентябрь. – С. 19 - 29; Новый режим и политические реформы. - <http://humanities.edu.ru/db/msg/28130>
14. Див.: **Волков В.** Госкорпорации: институциональный эксперимент // Pro et Contra. – М. – 2008. – Сентябрь - декабрь. – С. 75 – 88.
15. Див.: Там само
16. Цит. за: Медведев вступил в должность Президента. - <http://www.rian.ru/>
17. Див.: **Медведев Р.** Дмитрий Медведев — Президент Российской Федерации. – М.: „Время”, 2008. – 144 с.
18. Див.: **Мазнева Е.** Команда преемника // Ведомости. – 06.02.2008. - №21.
19. Див.: **Салин П.** Третий срок президента Путина: кадры решают все // Политический класс. – 2008. - №48 (декабрь). – С. 24 – 32.
20. Див.: Там само.
21. Див.: **Бергер Этан, Холланд Мэри.** Медведев делает свой ход. - Foreign Policy. - <http://inosmi.ru>

Суб'єктність етнічної спільноти комі та питання мовної політики у дискурсі 1990-х років

Надія Єфимиш,

голова Київського товариства культури
народів фінно-пермської групи

Однією з особливостей територіальних автономій фінно-угорських народів у Радянському Союзі та у пострадянській Росії є те, що функція збереження етнічності домінує над усіма іншими потенційними чи декларованими функціями. Автономії відрізняються від звичайних областей лише тим, що у них зберігаються деякі „ніші” для задоволення етнокультурних потреб титульних спільнот. За межами автономій, у діаспорах, не існує реальних механізмів збереження етнічності. Саме тому проблема збереження мови в автономіях пов'язується з представництвом її носіїв у законодавчих і виконавчих органах влади. Боротьба за таке представництво відбувалася у різних, найчастіше — непрозорих формах у всі роки існування СРСР. У пострадянській Росії було впроваджено у цій сфері певні демократичні процедури з переважно формальним їх дотриманням. Цим процесам присвятило свою увагу чимало як західних, так і російських дослідників. Зокрема, П. Фрасер, С. Лаллукка, Б. Мюллер, Ю. Шабаєв, В. Ільїн, Є. Ципанов вивчали питання взаємозв'язку між станом і статусом мови титульної спільноти на прикладі Республіки Комі.

Історичне тло мовної проблеми пов'язане із зменшенням у Республіці Комі частки титульного етносу від 92 % у 1926 році до приблизно 23 % у 1989 році. Відповідно, простір народу комі звузився до сільської місцевості, де його представники складають більшість населення, та до деяких міст на півдні автономії (у столиці республіки місті Сиктивкарі комі складають приблизно 33 %).

На відміну від 1920 - 1930-х років, коли у республіці існувала повноцінна мережа освітніх закладів, засобів масової інформації та навіть наукових установ, що працювали у сприятливому для комі мовному режимі, у

1970-х роках мова комі фактично не вивчалася у школах. Вона залишалась мовою побутового спілкування на селі та використовувалася у деяких гуманітарних наукових та освітніх установах, творчих спілках і деякими не надто впливовими ЗМІ, у театрах і фольклорних виступах. Така ситуація добре відома, зокрема, й українцям. Вона призвела до поступових процесів асиміляції, у першу чергу — мовної, а також інших явищ, які С. Лаллукка назвав „ерозією етнічності”.

Частка осіб, що вважали рідною мовою комі, знизилася від 93,9 % у 1959 році до 74 % у 1989 році. Характерно, що лише 1,9 % населення не комі 1989 року володіло мовою комі, що приблизно дорівнює аналогічному показнику серед російського населення Казахстану, а це засвідчує низький статус мови титульного населення.

Слід зазначити, що на початку ХХ століття народ комі відзначало яскраво виражене прагнення до соціокультурного прогресу, до здобуття вищої освіти, інтерес до гуманітарних досліджень, у тому числі й у царині рідної культури. Завдяки цій традиції на момент перебудови у республіці та за її межами працювали висококваліфіковані фахівці з мови і культури комі. Тому увага до перспектив рідної культури лишалася досить високою в середовищі гуманітарної інтелігенції.

Перебудова і національний рух

В усьому СРСР перебудова сприяла відкритому обговоренню проблеми мовної політики. Більшість союзних республік прийняли закони про мови. Їх приклад наслідували й національні автономії.

Значний вплив на фінно-угорські народи Росії, особливо на комі, мав у цьому контексті Естонський народний фронт, а також дискусії щодо долі мов народів СРСР, зокрема й комі, які стали доступними для громадськості завдяки російськомовному часопису „Радуга”, який виходив у Таллінні [1].

Приблизно від 1988 року дискусії щодо загрозливого становища мови комі стали частиною публічного дискурсу. 1989 року відбулася міждисциплінарна конференція, темою якої була актуальна соціолінгвістична ситуація комі. На ній уперше було порушено питання про законодавчі заходи для збереження мови комі [2].

1 грудня 1988 року було засновано організацію „Комі котир” (Комі спілка), назву якої вона успадкувала від своєї попередниці, котра виникла ще 1918 року. Головним завданням організація вважала сприяння розвитку національній свідомості комі, розвитку культури і, у першу чергу, мови як її основи [3]. У програмі „Комі котир” було визначено й політичні питання, які прагнув вирішувати національний рух. Серед них: ухвалення закону про мови з метою розширення функцій мови комі; проголошення суверенітету республіки; питання політичного представництва комі; захист довкілля та відродження села. Ці питання утворюють своєрідне проблемне поле, яке можна визначити як „суб'єктність народу комі”, тобто

розв'язання цих питань означатиме, що народ комі і далі буде суб'єктом етнополітичних процесів, а не об'єктом асиміляції. Концепція суб'єктності передбачає так званий етнічний плюралізм (С. Лаллукка).

Однак від самого початку, на думку В. Ільїна, відбулося зрощення національного руху зі старою партійною номенклатурою [4, с. 265 - 269]. Російські дослідники першої половини 1990-х років порівнювали такий феномен у автономіях Росії з відповідними процесами в Україні, де нібито через підтримку національного руху було послаблено загальнодемократичний рух.

29 серпня 1990 року було проголошено суверенітет Республіки Комі. У відповідній Декларації вказується, зокрема, на потребу збереження і розвитку культури, мови, традицій і способу життя народу комі [5, с. 14]. Однак через нечисленність комі національний аспект відсувався на другий план. Важливішим для номенклатури було наповнення реальним змістом інститутів автономії, які існували лише на папері, в першу чергу для захисту економічних інтересів республіки, зокрема у сфері контролю над природними ресурсами, які складають, за різними оцінками, від 8 % до 10 % усіх природних ресурсів Російської Федерації. Старі політичні еліти використали вимоги федералізації та національного самовизначення як засіб утримати і навіть розширити власні владні повноваження.

З'їзд народу комі

„Комі котир” виступив ініціатором скликання у Сиктивкарі у січні 1991 року з'їзду представників народу комі, на якому мали розглядатися питання національної політики. У роботі з'їзду взяло участь майже 500 делегатів не лише з самої республіки, але й з інших регіонів Росії, де проживали комі, зокрема, з Москви. У подальшому з'їзди відбувалися у листопаді 1991, у грудні 1993 та у грудні 1995 року. Між з'їздами діяв обраний делегатами Комітет відродження народу комі.

Мовнополітичні питання у заключних документах з'їздів були представлені досить широко. На думку делегатів, держава і її законодавчі органи мають взяти на себе відповідальність за збереження національної самостійності та мови комі. Тому було вирішено ухвалити закон про мови і створити спеціальний орган, який мав би стежити за його дотриманням [6, с. 186 - 222]. У публічній сфері повинні використовуватися як мова комі, так і російська. Для забезпечення цього мова комі мала отримати рівний статус з російською як державна. Вона має використовуватися у парламенті республіки, на офіційних заходах і зборах та у веденні документації. Передумовою цього вважалося підвищення знання мови, вивчення її російськомовним населенням. У зв'язку з цим потрібні були, насамперед, реформи у сфері освіти. У районах компактного проживання народу комі повинні були відкриватися школи з викладанням мовою комі. В усіх професійних та вищих навчальних закладах, на переконання учасників з'їзду, повинні були викладатися мова та історія комі, а також

регіонознавство. У сфері державної культурної політики національна культура комі мала набути пріоритету, оскільки для її розвитку існували можливості лише у республіці.

Політичний вплив з'їздів досяг кульмінації 1992 року. Тоді у травні спеціальним законом з'їзд було визнано представницьким органом усіх комі [7, с. 128 - 129]. Однак вимога національного руху про другу палату парламенту, яка мала б обиратися з комі, не була втілена. За новим законом можна було обирати депутатів не лише від виборчого округу, але й від районів, де більшість складали комі, відтак вони мали бути представлені у парламенті третиною депутатів, тобто більше від частки населення [8, с. 18]. Для порівняння: в Удмуртії, де частка титульної нації у населенні трохи вища, ніж у Республіці Комі, частка депутатів-удмуртів становить лише 10 %.

Закон про вибори було прийнято у рамках нової Конституції, яка почала діяти 1994 року. У ній можна вбачати прагнення підкріпити задекларований суверенітет. Хоча підґрунтям цих зусиль були, в першу чергу, економічні інтереси та стимули до перерозподілу влади, певну роль відіграли й ідеологічні чинники; особливо суттєвими були національне і мовне питання.

Державність і мова

Основним завданням створення автономії у 1920 роках було надання політичної рівноправності громадянам, що говорили мовою комі. Однак титульна нація перетворилася на меншину в республіці і могла реалізувати свої громадянські права, користуючись лише російською мовою.

Завдяки діалогу з'їздів та Комітету відродження народу комі з владними структурами парламент і уряд продемонстрували готовність задовольнити вимоги руху комі. У травні 1992 було прийнято закон „Про державні мови у Республіці Комі”, який формально зрівняв у правах російську мову і мову комі. Символічно, що тоді ж було урочисто відзначено 620-річчя писемності комі, створеної Стефаном Пермським.

Прийнявши закон про мови, держава взяла на себе відповідальність за долю мови титульної нації. У преамбулі це обґрунтовувалося тим, що Республіка Комі є єдиним регіоном розселення корінного народу комі [9, с. 3 - 7]. Згідно з законом, усі громадяни можуть використовувати у спілкуванні з державними установами за бажанням мову комі чи російську. Двомовними мають бути написи і вивіски на вулицях, формуляри, оголошення, довідки тощо. Законом забезпечується право на вільний вибір мови у шкільному навчанні, при складанні вступних іспитів, а також при написанні дипломних та інших наукових праць. Приватні структури теж повинні за бажанням клієнтів обслуговувати їх обома мовами. Існує перелік посад, які урядовець може обіймати лише тоді, коли знає обидві мови.

Те, що цей закон було прийнято парламентом, у якому домінують росіяни, свідчить про вплив національного руху у Республіці Комі.

Наприклад, у Комі-Перм'яцькому автономному окрузі більшість депутатів, що належала до титульної нації, не погодилася надати однакові права російській і комі-перм'яцькій мові.

Однак положення закону залишалися свого роду декларацією, а тому було ухвалено Державну програму його поетапного впровадження; реалізація кожного етапу мала відповідно фінансуватися [10].

Слід зауважити, що вже 1996 року кількість учнів, що вивчали мову комі, збільшилася на третину, а після 2000 року вона навіть перевищила частку комі у населенні республіки.

У 1990-х роках через значні фінансові проблеми частина проектів не була реалізована. Відтак використовувалася допомога з-за кордону, насамперед з Фінляндії за програмою Товариства Кастрена. Після поліпшення економічної ситуації було досягнуто політичних успіхів у реалізації закону, зокрема в організації перекладу в установах, у підготовці кадрів, навчанні дітей і дорослих на різних рівнях, у мовознавчих дослідженнях тощо. Частка програм на телебаченні і радіо мовою комі відповідає частці комі у населенні республіки, мову комі використовують депутати парламенту (синхронний переклад), зроблено значний крок у кодифікації мови, виробленні нової термінології тощо.

Слід зауважити, що позитивні зміни обмежилися переважно регіоном столиці. Уже в першій половині 1990-х років спостерігачі відзначали, що мова комі хоч і не домінує, але присутня на всіх рівнях спілкування у Сиктивкарі. Тут діє мережа національно-культурних установ: Інститут мови, літератури та історії Комі Національного Центру Уральського відділення РАН, Національна бібліотека, Національна галерея, Національний музей, творчі спілки, національні ЗМІ, мережа національних шкіл, Фінно-угорський центр, гімназія мистецтв, комі національна гімназія, мережа коледжів, факультети і кафедри ВНЗ. Доповідь „Північний етнокультурний комплекс за умов трансформації духовного життя регіону (на матеріалах Республіки Комі)”, підготовлена Н. Бобровою – міністром культури і національної політики Республіки Комі, А. Поповим – головою Комі регіональної експертної ради Російського гуманітарного наукового фонду „Російська Північ і історія, сучасність, перспективи” та А. Сметаніним – заступником голови президії Комі Національного Центру Уральського відділення РАН, інформує про реальні зрушення як у створенні етнокультурної інфраструктури, так і у виконанні чергового етапу державної програми впровадження закону про мови. Так, на кафедрах фінно-угорського та філологічного факультетів Сиктивкарського державного університету виконуються фундаментальні наукові дослідження, які активно впроваджуються у навчальний процес. Здійснюється підготовка кадрів в Інституті мови, літератури та історії, відкрито філію кафедри комі та фінно-угорського мовознавства. Внаслідок цих заходів мова комі є сьогодні однією з найкраще досліджених фінно-угорських мов у РФ.

З'явилася серія праць, потреба у яких визнавалася першочерговою протягом багатьох років. Було видано академічні комі-російський та російсько-комі словники, галузеві словники, словники неологізмів. Вони украй потрібні в установах культури, навчальних закладах. 1998 року колектив комі-лінгвістів видав енциклопедію з мови комі. Ці праці дозволили значно зміцнити позиції мови комі як державної, розширити її функціональні можливості [11].

Зрозуміло, що успіхи у впровадженні закону могли б бути більшими, якби не певні тенденції до обмеження можливостей політичного впливу на мовне питання у республіці.

Етнічні та мовні питання у політичних процесах 1990-х років

Одним з найскладніших питань залишається проблема обов'язкового знання мови комі для посадових осіб. На практиці двомовність обмежується Сиктивкарком, а також відомствами, які реально працюють з носіями мови комі (як, наприклад, міністерство національностей). Уже 1994 року відбулося політичне зіткнення через різне розуміння проблеми використання мови посадовими особами, при чому йшлося про пост глави Республіки Комі. У лютому 1994 року парламент прийняв нову Конституцію, де важливе місце відводилося главі Республіки, який повинен був володіти однією з двох державних мов, а також складати присягу як російською, так і мовою комі [12, с. 146 - 169]. Представники національного руху вважали, що такою особою повинен бути представник титульної нації або ж російськомовний, що вивчив мову комі. На думку опонентів, обов'язкова двомовність порушує принцип рівноправності. Прихильником першої точки зору був Голова Ради Міністрів В. Худяєв, а другу захищав Ю. Спиридонов, спікер парламенту. Обидва висунули свої кандидатури на пост глави, і передвиборча кампанія проходила під знаком етнічного протистояння. В. Худяєв, комі за походженням і носій мови, виступив з вимогами двомовності і критикував Ю. Спиридонова за те, що той звертав мало уваги на потреби комі. Росіянин Ю. Спиридонов закидав опонентові націоналізм і позиціонував себе як гарант єдності національностей. Більшість етнічних комі підтримувала В. Худяєва, а росіяни – Ю. Спиридонова. Переміг Ю. Спиридонов, але при цьому комі виявили значно вищі показники явки на вибори, ніж росіяни. У Воркуті, де комі складають лише 7 %, явка була – 18,7 %, а у Сиктивкарі, де комі було 33 %, явка становила – 38,5 %. У районах з переважанням комі – Удорському, Усть-Куломському, Іжемському – вона становила відповідно 52,7 %, 52,4 % та 50,6 %. Водночас в індустріальних містах Ухті та Усинську, де переважають росіяни, явка склала відповідно 29,6 % та 32 % [13, с. 2]. Ці дані свідчать про заангажованість комі проблемами суб'єктності свого етносу, про небайдужість у ставленні до мови.

Радикалізація і позиціонування політичних акторів

Невдача на виборах В. Худяєва сприяла радикалізації національного руху. Комітет відродження народу комі, що мав лобіювати інтереси комі перед урядом республіки, проявив свою неефективність. З такими обвинуваченнями виступила, зокрема, Національна партія комі „Дор'ям асьнимось” (Захистимо себе самі), яка відійшла від Комітету відродження народу комі. Ця організація, якою керувала Н. Мітюшева, у 1990-х роках стала відомою завдяки радикальним вимогам у питанні захисту колективних прав комі. Після 1994 року „Дор'ям асьнимось” видавала незалежну газету з такою ж назвою. Багато уваги приділялося виробленню концепцій державності та ідентичності комі, у тому числі і мовному аспектові.

Однак у республіці та серед більшості комі партія створила собі імідж ксенофобської та націоналістичної - вона таврувала представників інтелігенції як зрадників народу, висувала нереалістичні вимоги в царині культури і мови (як, наприклад, форсований перехід до латинського алфавіту). Проте у другій половині 1990-х років вона була найбільш відомою національною організацією, а її активна опозиція щодо владних еліт постійно провокувала істеблішмент.

Асоціація Захисту народу комі, або „Комі став”, під керівництвом В. Надуткіна теж репрезентувала досить радикальні елементи у комі русі. Організація вимагала прийняття з'їздами народу комі радикальнішої резолюції, в першу чергу про політичне об'єднання усього народу комі в одній республіці. Цю вимогу планувалося реалізувати шляхом включення до складу республіки сусіднього Комі-Перм'яцького округу і навіть частини Ненецького округу на півночі. „Комі став” висунула вимогу створити національну гвардію комі та вивести федеральні військові частини з республіки.

У другій половині 1990-х років почали відчуватися ознаки напруження навколо національних організацій комі. Фактично владні структури підтримували лише Комітет відродження народу комі, який почав втрачати свою незалежність, оскільки перейшов під крило міністерства у справах національностей, яке фінансувало його діяльність. Республіканські власті продовжували ігнорувати організації, котрі захищали права комі, і проводили інформаційну блокаду щодо радикальніших з них. Зокрема, „Дор'ям Асьнимось” і „Комі Став” не могли публікувати у ЗМІ свої тексти, а їх лідерам не давали можливості брати участь у з'їздах. Це було відходом від попередньої практики, коли під час заходів, що стосувалися національних інтересів комі, доступ був відкритий майже усім зацікавленим.

На думку мовознавця Є. Ципанова, прихід до влади В. Путіна став сигналом для опонентів закону про мови і дав початок контрзаходам на тій підставі, що ніби розширення функцій мови комі порушує громадянські права у Російській Федерації [14, р. 122]. Подальшим кроком стала

концептуальна критика з боку науковців, наближених до влади, під гаслом „права на асиміляцію” і „права на свободу вибору”, „права на раціональний вибір мови” титульних націй, що їх нібито порушують представники заангажованої національної інтелігенції у Республіці Комі та в інших фінно-угорських республіках [15, с. 92 - 104]. Як зауважив Є. Ципанов, „соціальні конфлікти продовжуються, хоч здебільш у латентній формі, оскільки багато комі відчують глибоке незадоволення своїм становищем, а також статусом своєї мови та культури в суспільстві. Хоч певних успіхів було досягнуто у підвищенні ролі руху комі на політичній арені, основні механізми прийняття рішень залишаються недоступними для комі, а національний рух відіграє вторинну, маргінальну роль у регіоні” [16, р. 122].

Підсумовуючи, можна сказати, що після перебудови і прийняття закону про мови народ комі пройшов значний шлях відродження, що нерозривно пов'язано з питанням суб'єктності цього етносу. Внаслідок активної позиції національного руху мову комі можна вивчати на усіх рівнях – від дитячого садка до університету, вона реально використовується від усного спілкування на селі до політичного дискурсу (зокрема, у парламенті). Успіхи у відродженні мови могли б бути більшими, якби не ускладнення умов для лобювання у сфері мовної політики у другій половині 1990-х років, особливо з 2000 року.

Залишаються актуальними зауваження Б. Мюллер, яка 1998 року визначила, що для успіху у відродженні мови комі найважливішими є два напрями: 1) підвищення продуктивності сільського господарства, відродження села, що може сприяти створенню самодостатнього мовного середовища на селі; 2) просування мови в урбаністичному середовищі, без чого повноцінне функціонування мови неможливе [17]. На цьому шляху було здобуто певні успіхи, насамперед у столичному регіоні, однак не у масштабах усієї республіки. Як зазначає Ю. Шабасєв, реалії Республіки Комі – це значна різниця між регіонами, що перетворює регіон Сиктивкара на своєрідний анклав відродження комі на тлі відчуження північного регіону, наприклад, Воркути [18, с. 39 - 54].

Ситуацію ускладнює ще й трудова міграція з Кавказу і Центральної Азії. Немає сумніву, що нова міграційна ситуація у найближчому майбутньому може значно змінити етнічний та конфесійний склад населення республіки. Судячи з суспільних настроїв, населення республіки не готове до можливих змін у культурному балансі регіону, а це може викликати серйозні внутрішні конфлікти. Тому владним структурам слід терміново розробити нову інтеграційну модель політики, яка враховувала б як російський досвід, так і досвід західного мультикультуралізму, у тому числі й негативний. 2000 року було проведено опитування у кількох регіонах (у тому числі й у республіці), яке показало, що в Комі лише третина респондентів вважає, що в республіці склалося єдине суспільство, яке об'єднують спільні інтереси і культурні стандарти, тоді як у таких етнічно

неоднорідних і складних регіонах, як Башкортостан і Дагестан, більше половини респондентів вважає, що у цих республіках таке суспільство є [19]. При цьому економічний стан комі складніший, ніж стан домінантної більшості, оскільки половина комі у республіці продовжує жити на селі, а аграрний сектор переживає глибоку кризу, яка, разом з кризою у лісовій галузі, негативно впливає на життєвий рівень населення. Не випадково рівень смертності серед комі вищий, ніж серед росіян, а від 1996 року також і рівень народжуваності не перевищує аналогічного показника у решти населення республіки комі [20].

Проблема збереження етнічності та суб'єктності народу комі лишається актуальною і в ХХІ сторіччі.

Література:

1. **Губогло М.** Национальное возрождение и межнациональное содружество – гарант стабильности экономической ситуации в Коми Республике // М. Н. Губогло и Ю. П. Шабаев (ред.): Штрихи этнополитического развития Республики Коми. Очерки. Документы. Материалы. Москва, 1994.

2. **Напалков А., Федюнова Г.** и др. (ред.): Проблемы функционирования коми языка в современных условиях. Материалы научно-практической конференции. Сыктывкар, 1990.

3. Программа коми республиканского общества „Коми котыр” // М. К. Губогло и Ю. П. Шабаев. Штрихи этнополитического развития Республики Коми. – С. 265 – 269.

4. **Ильин В.** Республика Коми: этнос и политика. — М., 1995 - С. 11.

5. **Губогло М.** Штрихи... С. 14.

6. Документы съездов коми народа // М. Н. Губогло / Ю. П. Шабаев, Штрихи... — С. 186 – 222.

7. Закон Республики Коми „О статусе съезда коми народа” // М. Н. Губогло / Ю. П. Шабаев. Штрихи... — С. 128 – 129.

8. **Ильин В.** Республика Коми... — С. 18.

9. Закон Республики Коми „О государственных языках Республики Коми” // Информационный бюллетень Министерства по делам национальностей Республики Коми, 1 (1994). – С. 3 – 7.

10. Постановление Президиума Верховного Совета Республики Коми об утверждении первой части государственной программы реализации Закона РК „О государственных языках РК” – „Сохранение и развитие языка коми”, 18.1.1994 г.

11. Северный этнокультурный комплекс в условиях трансформации духовной жизни региона (на материалах Республики Коми) <http://n-congres.com>

12. Конституция Республики Коми // Губогло/Шабаев, Штрихи...— С. 146 – 169.

13. Кoмі му, 14 травня 1994 р., с. 2.
14. **Tsypanov E.** Language end Ethnic Mobilization among the Komi in the Post-Soviet Period // Nationalities Papers, vol. 29, №1, 2001. P. 122.
15. **Шабaев Ю., Шилoв Н., Денисенкo В.** Язык и этничность: дискуссии о языковой политике в регионах проживания финно-угров // Этнографическое обозрение, №2, 2009. — С. 92 – 104.
16. **Tsypanov E.** Op. cit., P.122.
17. **Barbara Muller.** Spracheinstellungen in der Republik Komi // Europa Ethnica. Wien, 1998.
18. **Шабaев Ю.** Республика Коми: меняющиеся лики мигрантского сообщества // Этнографическое обозрение, №5, 2007.— С. 39 – 54.
19. **Shabaev Iu.** Peculiarities of Nation-Building in the Republic of Komi // Nation-Building and Common Values in Russia / Ed. Pal Kolsto and Helge Blakkisrud. Lanham-Boulder, New York; Toronto; Oxford, 2004.
20. **Фаузер В., Рожкин Е., Загайнова Г.** Республика Коми в XX веке: демография, расселение, миграция. - Сыктывкар. - 2001.

Законодавчі засади інституалізації гендерної рівності в Україні

Марина Майор,

аспірант кафедри соціальної роботи
Ужгородського національного університету

У статті розкриваються особливості процесів інституалізації нормативно-правового простору України, що забезпечує гендерну рівність. Автор описує діяльність органів державної влади у цій сфері і проблеми, які виникають в країні при реалізації правових норм.

Постановка проблеми

Одним з принципів життєдіяльності сучасного громадянського демократичного суспільства у Західній Європі є формування гендерної рівноваги, що передбачає забезпечення рівних прав і можливостей для представників обох статей у суспільстві. Актуалізація в Україні гендерних ідей в контексті змін, що відбулися в суспільстві, була природною.

Яким же нині є становище жінок в Україні? Основна проблема у нас — декларативний характер гендерної рівності. Реальна ситуація аж ніяк не відповідає правовим нормам.

Актуальність дослідження

Процес інституалізації передбачає певне унормування організаційного і правового поля. В цьому контексті набуває актуальності аналіз стану та інноваційних зрушень в законодавчому забезпеченні гендерної рівності в Україні. Уряд, інші органи влади вживають заходів для встановлення гендерної рівності, проте питання забезпечення їх фінансовими та організаційними ресурсами лишається невирішеним.

Забезпечення гендерного паритету - не абстрактна мета, а важливе політичне завдання. Його розв'язання – тривалий процес, у межах якого всі культурні, соціальні, політичні та економічні норми зазнають принципових змін. Ця проблематика привертає значну увагу науковців, переважно соціологів і правників. На пострадянському просторі гендерні проблеми вивчають Ю. Галустян, Н. Грицяк, Л. Кобелянська, Т. Мельник, Е. Плісовська, Н. Римашевська, Ю. Роцин, Л. Смоляр та інші. Значний вклад у вироблення теоретичних і практичних аспектів гендерної політики

в соціально-економічній сфері зробили М. Баксакова, О. Гришнова, Т. Журженко, Е. Лібанова, Л. Лобанова, О. Макарова, М. Малишева, Е. Мезенцева, В. Новиков, Ю. Сасенко, В. Стещенко, Л. Чуйко. Та все ж в Україні поки що бракує комплексного аналізу проблем, чинників забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в основних сферах життєдіяльності суспільства.

Мета дослідження

Вивчити законодавчі засади, підгрунтя проблеми гендерної рівності; здійснити короткий історичний огляд розвитку поняття гендерної рівності; охарактеризувати процес гендерного законодавства; виокремити проблеми практичної реалізації законодавства про гендерну рівність.

Методи дослідження

Багатоаспектність явища і різноманіття факторів, які аналізуються у статті, зумовила необхідність взаємопов'язаного застосування в дослідженні системного підходу, абстрактно-логічного, діалектичного та історико-географічного методів дослідження.

Гендерна нерівність вважається нормальним явищем у кожному суспільстві, починаючи з первіснообщинного ладу й донині. Соціальні стосунки між статями не обумовлюються тільки їх біологічними особливостями. На різних етапах історичного розвитку й у різних соціальних умовах ролі чоловіків і жінок визначалися настільки своєрідно, що пояснити це фізіологічними відмінностями просто неможливо. Іншими словами, відмінності в соціальних ролях значно ширші, ніж фізіологічні.

Поняття „гендер” ввела у соціальні науки Е. Оклей в 1970-і роки для визначення соціальної статі людини на відміну від біологічної. Вона підкреслює, що чоловічі і жіночі ролі в суспільстві конструюються і визначаються соціально. А тому їх зміна задля справедливого розподілу ресурсів і доходів, прав і обов'язків аж ніяк не підриває основ людського суспільства, як намагаються перекопати прихильники традиційних засад, а, навпаки, є способом встановлення справжньої гармонії в ньому і забезпечення прав людини [6; 5].

В міру розширення масштабів участі жінок в економічній діяльності виникає все гостріша необхідність подолання перешкод у їх просуванні на рівень прийняття економічних рішень. Формування активного руху жінок дозволило змінити ситуацію. У багатьох країнах жінки виступали за соціальне визнання суспільних і особистісних прав і рівних прав у питаннях шлюбу й розлучення, успадкування, оплати праці. Цей рух („фемінізм”) ініціювали переважно самі жінки для поліпшення свого соціального становища.

У радянській державі фемінізм отримав назву „жіноче питання”, яке розв'язувалося радянськими методами: повсюдно були створені комітети

жінок різних рівнів; видано закони, що надавали жінкам однакові з чоловіками права; професійна діяльність жінок усіляко заохочувалась; розвивалась мережа побутового обслуговування тощо. Та фактично до початку 1980-х років проблема гендерної стратифікації суспільства не сприймалася всерйоз дослідниками і теоретиками на всьому радянському просторі. Незважаючи на реальну нерівність можливостей, „жіноче питання” було проголошено вирішеним, відтак обговорення становища жінки в суспільстві стало закритою темою.

Зауважимо, що в Україні, як і в будь-якому іншому інституалізованому середовищі, широко використовувалась ідея, що жінка ніколи не була дискримінованою, при цьому нагадувалось про берегинь, козаччину та 70 років щасливого радянського життя. „Забувалося”, що у ті десятиліття рівність всіх у жебрацтві навряд чи була позитивом, та й тоді серед „рівних” жінки не були рівними. Це один з міфів, які непросто викорінюються із свідомості людей.

Нині, коли розроблена на Заході концепція гендеру переноситься на пострадянську дійсність, більшість людей автоматично відносить її до розряду суто „жіночих проблем”, і самим жінкам надається „право” їх вирішувати. Через це щоразу, коли йдеться про поняття гендеру в сучасних умовах, доводиться постійно переборювати стереотип „жіночого питання”: гендерні проблеми є проблемами соціальними, проблемами всього суспільства, які не зводяться тільки до взаємовідносин фізіологічних статей і розподілу ролей у відтворенні народонаселення.

Нині проблема гендерної рівності є одним з пріоритетних об'єктів уваги світової, зокрема і європейської громадськості. Країни Європи прискореними темпами переводять у практичну площину давно задекларовані положення про те, що розширення можливостей жінок, їх участь на основі рівності в усіх сферах життя суспільства — один з найголовніших чинників розвитку. Забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків стало одним з провідних напрямів політики Європейського Союзу. Про це свідчить періодичне затвердження Програм дій ЄС щодо рівних можливостей для жінок і чоловіків, створення Дорадчого комітету з питань рівних можливостей для чоловіків і жінок. Головні цілі цих програм – імплементація законодавства ЄС задля повної інтеграції жінок до ринку праці, поліпшення становища жінок у суспільстві. Серед важливих проблем називають також узгодження сімейного і професійного життя жінки і чоловіка, надання їм можливостей для здійснення їх прав. Уперше в законодавстві ЄС термін „гендерний підхід” з'явився у Третій програмі дій щодо рівних можливостей для різних статей (1991 - 1995 рр.). У лютому 1996 року Комісія ЄС офіційно зобов'язалася проводити політику, засновану на гендерному підході. В конституціях багатьох країн Європи закріплено правові гарантії гендерної рівності. Однією з перших це зробила і наша держава, закріпивши рівноправність жінок і чоловіків у Статті 24 Конституції України.

Серед країн Європи перші спроби створити національний механізм забезпечення гендерної рівності зробили скандинавські країни і Польща. Нині спеціальні закони про рівні права і можливості жінок і чоловіків мають Норвегія, Швеція, Словенія, Боснія і Герцеговина, Німеччина, Македонія. З пострадянських країн нас випередили в цьому процесі лише Литва і Киргизія. Державна Дума Росії ухвалила стратегію розвитку законодавства проти дискримінації за гендерною ознакою. Але закон в РФ ще не прийнято, він проголосований лише у першому читанні. Розроблено відповідні законопроекти в Білорусі та Молдові.

Питанням гендерної рівності як нової якості людського розвитку найбільш розвинені країни світу приділяють чільну увагу. Вони на часі й в Україні, котра, як не прикро, за гендерним індексом людського розвитку в списку 177 країн посідає 78 місце [8].

На Всесвітньому саміті тисячоліття ООН 2000 року було визначено основні цілі розвитку на новий період. Україна стала однією з 189 країн-членів ООН, яка взяла на себе низку зобов'язань до 2015 року, серед яких і забезпечення рівності чоловіків і жінок. У документі „Цілі Розвитку тисячоліття. Україна” визначено два основні завдання: 1) до 2015 року забезпечити досягнення гендерного співвідношення на рівні не менше 30 до 70 тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади. Індикаторами здійсненні цього блоку є: гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України, серед депутатів місцевих рад (окремо на всіх рівнях) та гендерне співвідношення серед вищих державних службовців; 2) до 2015 року наполовину скоротити розрив в доходах жінок і чоловіків. Індикатором визначено співвідношення середнього рівня заробітної платні жінок і чоловіків [6; 7].

Україна поділяє гендерні принципи як складову утвердження демократії. Вона приєдналась до всіх міжнародних угод щодо захисту прав людини і, зокрема, прав жінок. Державна політика країни орієнтується на створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, при цьому вона здійснюється з урахуванням міжнародних документів, підписаних Україною. Це, зокрема, Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадські та політичні права (1966 р.), Статут Організації Об'єднаних Націй (1945 р.), Декларація про ліквідацію дискримінації стосовно жінок (1967 р.), Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами (1949 р.), Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Пекінська декларація (1995 р.).

Серед основних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію жінками і чоловіками своїх прав і можливостей, є Конституція України, яка закріпила рівність прав жінки і чоловіка. Стаття 3 Основного Закону закріплює рівність чоловіків і жінок в усіх сферах життя. Окрім цієї норми гендерної рівності стосуються Статті 21, 24, 51. Частина третя

Статті 24 Конституції України безпосередньо присвячена подоланню дискримінації жінок в Україні та наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї тощо.

Гендерне законодавство складається також з таких законодавчих актів, як Кодекс законів про працю України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, закони України про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основи законодавства України про охорону здоров'я тощо.

Проте, незважаючи на значну кількість законодавчих актів, що містять гендерний аспект, необхідно було ухвалити спеціальний закон з гендерної проблематики. У зв'язку з цим Верховна Рада України 8 вересня 2005 року у розвиток положень Конституції прийняла Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. Ним визначаються основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, уперше визначаються такі терміни, як „дискримінація за ознакою статі”, „сексуальні домагання”, „гендерна рівність” тощо. Цим Законом визначаються повноваження Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Окремо визначаються повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Крім того, цим Законом запроваджується гендерно-правова експертиза актів законодавства і проектів нормативно-правових актів. Предметом такої експертизи можуть бути положення наступних актів чинного законодавства: Конституція України, Закони України, Постанови Верховної Ради України, Постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента України, накази міністерств, інших центральних органів виконавчої влади.

Таким чином, Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” став основоположним нормативно-правовим актом, спрямованим на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства та ліквідації дискримінації за ознакою статі.

Та попри все це необхідно зазначити, що національні пріоритети з гендерної рівності не узгоджені з іншими стратегічними пріоритетами, що обумовлює недостатню увагу до питань гендерної рівності на національному рівні. Принципи узгодження відбуваються в Україні, але брак чітких

довгострокових національних пріоритетів робить їх фрагментарними.

Україна не має єдиної Національної стратегії розвитку. Але існують окремі стратегії, що мають працювати на неї. Це, зокрема, Стратегія подолання бідності, затверджена Указом Президента України № 637/2001 від 15.08.2001 року. Її текст є гендерно дискримінаційним, оскільки жінки згадуються в ньому як „неконкурентоспроможна” верства населення з метою створення „надійного економічного механізму забезпечення їх зайнятості”. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 – 2015) – шляхом європейської інтеграції була прийнята Указом Президента № 453 від 28.04.2004. Цей документ містить розділ „Про забезпечення гендерної рівності”, але він є копією Цілей розвитку тисячоліття для України з деякою різницею в показниках (наприклад, щодо збільшення паритетного представництва жінок і чоловіків в органах влади). Текст Указу Президента, яким Стратегію було схвалено, має переважно „дорадче” спрямування, що зменшує можливості для його реалізації, включаючи і досягнення гендерної рівності.

Ці зауваги можуть бути відповіддю на численні закиди, що національна політика з гендерної рівності, Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року (прийнята 2006 року) не є інтегрованою в інші комплексні стратегічні документи, а саме Стратегію подолання бідності та урядову програму дій. Незважаючи на те, що вироблення Державної програми відбувалася за участю багатьох міністерств та громадських організацій, національна політика з гендерної рівності залишається окремим пріоритетом одного чи двох міністерств.

Проте, незважаючи на досить детальне закріплення в міжнародно-правових документах та в національному законодавстві принципу гендерної рівності, ситуація у цій сфері на сьогодні в Україні складна. Розпад адміністративно-командної системи управління народним господарством, зниження попиту на робочу силу, скорочення кількості робочих місць при одночасному формуванні ринку праці загострили для багатьох жінок проблему участі в суспільному виробництві. Ця ситуація об’єктивно посилює дискримінацію жінок, виштовхуючи значну їх частину у сферу суто домашнього господарства, змушуючи погоджуватися на будь-які умови праці в тіньовому секторі економіки, шукати роботи за кордоном.

За статистикою, жінки в Україні складають близько 54 % населення. Одним із найважливіших проявів рівноправності є рівність чоловіків і жінок на ринку праці. Трудове законодавство проголошує формальну рівність, забороняє дискримінацію у цій сфері, але на практиці жінки мають менше можливостей для кар’єрного зростання. Існує певна дискримінація при працевлаштуванні: 80 % безробітних в Україні – жінки. Рівень жіночої заробітної платні становить у середньому 73 % від платні чоловіків. Про певну нерівноправність свідчить і незначне залучення жінок з вищою освітою та лідерськими якостями на керівні посади [10].

Слід зазначити, що юридична рівноправність жінок і чоловіків не означає їх фактичної рівноправності, оскільки психологічні, фізичні та фізіологічні особливості чоловічого і жіночого організму різні і потребують урахування в процесі регулювання суспільних відносин. З огляду на це, законодавство передбачає щодо жінок низку заборон та обмежень у виконанні певних робіт, встановлює жінкам деякі пільги і переваги.

Становлення ринкової економіки і поява у зв'язку з цим підприємств та організацій з різними організаційно-правовими формами господарювання, які базуються на різних формах власності, втрата державою функції єдиного роботодавця, зниження рівня контролю з боку держави у сфері праці призвели до того, що норми – гарантії для найманих працівників – часто стали перетворюватися на антигарантії, які формально захищають працюючих жінок, а насправді знижують їх шанси на ринку праці. В нинішніх умовах суттєво обмежуються можливості вільного вибору життєвого шляху для жінки у сфері зайнятості. Це пояснюється тим, що підприємницька діяльність, яка становить основу ринку, не допускає безприбутковості, а тому підприємці не зацікавлені приймати на роботу жінок у зв'язку з виконанням ними репродуктивної функції та функції материнства, що викликає необхідність у тривалих відпустках через вагітність та пологи і для догляду за дитиною. Тому становище жінки на ринку праці та в сім'ї погіршується, що призводить до небажаних економічних і демографічних наслідків.

Таким чином, перед юридичною наукою і законодавчою практикою постає важливе питання оптимального співвідношення в сучасних умовах свободи праці та соціально-економічних гарантій для жінок в реалізації їх права на працю.

Висновки

Створення національного нормативного поля – одне із свідчень входження України в цілісний світовий та європейський простір. Формування законодавства і провадження політики з урахуванням гендеру є передумовою забезпечення гендерної рівності в майбутньому.

Наше дослідження свідчить про інституалізацію нормативного поля гендерної рівності в Україні. Водночас цей процес не можна вважати завершеним: правове поле потребує суттєвого доповнення у частині забезпечення механізмів реалізації ухвалених законодавчих актів.

Громадянське суспільство в Україні ще не стало силою, здатною впливати на гендерну ситуацію. Отож законодавче закріплення гендерної рівності не допомогло жінкам відчувати себе рівноправними. Найбільше дається взнаки гендерна нерівність у двох сферах — у сфері праці і зайнятості та у сфері політики.

Література:

1. Верховна Рада. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон № 2866 від 8 вересня 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – 19 жовтня. – С. 8.
2. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року: Постанова №1834 від 27 грудня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 1. – С. 91.
3. Кабінет Міністрів України. Про проведення гендерно-правової експертизи: Постанова №504 від 12 квітня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – №15. С. 1113.
4. Конституція України. – К., 2006. – 62 с.
5. Президент України. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Указ №1135 від 26 липня 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – 30 липня. – С. 12.
6. Гендер: різні, але рівні! [інформаційно-аналітичне видання]. – К.: Інформаційний центр „Бібліотека ім. М. Костомарова”, 2007. — 23 с.
7. Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної конференції, (Київ, 21 — 22 жовтня. 2002 р.) / — К.: ПП „СДМ –Студіо”, Держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2002. — 167 с.
8. **Макара О.** Про гендерну рівність // Ужгород. – 2007. – 25 січня. – С. 7.
9. Торгівля людьми в Україні. Оцінка заходів, спрямованих на протидію / Луценко Є., Матіяшек Л., Шваб І., Сканлан Ш. – К.: ЮНІСЕФ, 2004. – 247 с.
10. **Плахотнюк С. С.** Проблеми практичної реалізації в Україні законодавства про гендерну рівність // <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/txt/06psspgr.php.ntu-kpi.kiev.ua/>

Тенденції політичної Інтернет-комунікації в період світової фінансової кризи

Марина Табакова,

старший викладач

Інституту підготовки кадрів

Державної служби зайнятості України

Комунікаційні процеси, що відбуваються в Україні, потребують детального їх вивчення для створення нових моделей організації суспільства, насамперед таких, що найбільше задовольнятимуть інтереси громадян. Побудова таких моделей неможлива без дослідження кількісних характеристик комунікаційних процесів як в Україні в цілому, так і в кожному її регіоні та в кожній сфері суспільного життя. Розгляду цих питань і присвячено статтю.

Серед засобів суспільної комунікації найбільший інтерес дослідників викликають засоби Інтернет-комунікації. Справа в тому, що вони, на відміну від традиційних засобів (неелектронні ЗМІ, соціологічні опитування, радіо, телебачення, телефон, пошта тощо), дають можливість отримувати кількісні характеристики за допомогою облікових систем, що й дозволяє використовувати Інтернет не тільки як засіб комунікації, а й засіб дослідження комунікаційних процесів.

У статті [1] ми дослідили показники кількості зареєстрованих Інтернет-користувачів у регіонах України, загальної кількості зареєстрованих у регіонах сайтів, е-ЗМІ та політичних Інтернет-ресурсів, на підставі чого зробили висновок про рівень розвиненості політичної Інтернет-комунікації в Україні та глибину проникнення засобів політичної комунікації в регіональний Інтернет-простір. У статті [2] ми дослідили комунікаційні процеси засобами Інтернету в конкретній сфері суспільно-політичної діяльності, а саме комунікаційні процеси, що відбуваються в середовищі Інтернет, котрі пов'язані з пошуком роботи. В результаті було зроблено висновки про показники потенційної трудової міграції в регіонах України.

Метою цього дослідження є аналіз кількісних показників комунікаційних процесів, що здійснюються за допомогою Інтернету у сфері політичного життя українського суспільства. Цьому питанню приділяють певну увагу такі, зокрема, вчені, як Г. Акопов, В. Ачкасов, Л. Василенко, М. Грачов, Є. Данилова, В. Березін, М. Пономарьов [3 - 9]. У їхніх дослідженнях вивчаються переважно окремі концептуальні питання політичної Інтернет-комунікації, але не йдеться про отримання та аналіз кількісних її показників, на підставі яких могли б обґрунтовуватися концептуальні висновки.

Для досягнення мети дослідження ми опрацювали дані аналітико-статистичної рейтингової системи Bigmir (<http://www.bigmir.net/>) щодо українських політичних Інтернет-ресурсів та Інтернет-ресурсів загальної тематики за вересень 2008 і лютий 2009 року, на підставі чого отримали кількісні характеристики динаміки і топології українського політичного Інтернету.

За даними системи Bigmir, середньодобова аудиторія українського Інтернету у вересні 2008 року склала 1.804.786 користувачів на добу. В лютому 2009 їх кількість склала 2.243.981, що становить зростання на 24 %. За рейтингом популярності лідерами серед пошукових запитів у вересні 2008 року стали: а) запити новин – 256.181 запит на добу (друга сходинка в рейтингу запитів) і запити погоди – 794.159 запитів на добу (перша сходинка). В лютому 2009 року рівні уваги українських Інтернет-користувачів до новин і погоди наблизились: погода – 343.012 запитів на добу, новини – 314.851 запит. Отже інтерес до Інтернет-новин зріс на 30 %.

За даними облікової системи Bigmir, на початок вересня 2008 року загальна кількість зареєстрованих в Україні політичних Інтернет-ресурсів склала 420 сайтів, з яких 253 сайти віднесені до категорії таких, що постійно відвідуються. На початок лютого 2009 року таких ресурсів зареєстровано 540, з них 316 відвідуються постійно. Отже з вересня 2008 по лютий 2009 року кількість українських політичних Інтернет-ресурсів, що постійно відвідуються, зросла на 25 %.

Для дослідження динаміки середньодобової активності відвідувачів українських регіональних політичних web-ресурсів (сайтів) та їх територіального розподілу нами була отримана інформація облікової системи Bigmir щодо: а) кількості політичних сайтів, зареєстрованих в кожному регіоні України; б) середньодобової кількості відвідувачів регіональних політичних web-ресурсів; в) кількості політичних сайтів, відвіданих Інтернет-користувачами кожного регіону України в інших її регіонах; г) середньодобової кількості відвідувачів з кожного регіону України політичних сайтів, зареєстрованих в інших регіонах у вересні 2008 та в лютому 2009 року (**таблиця 1**).

Аналіз цих даних дозволив зробити висновки щодо динаміки і топології

політичної Інтернет-комунікації в регіонах України. Так, за період з вересня 2008 по лютий 2009 року в регіональному Інтернет-просторі помітно зросла кількість політичних сайтів. У регіонах Вінниці і Сум у вересні 2008 року не було зареєстровано жодного політичного Інтернет-ресурсу, в лютому ж 2009 року там зареєстровано по одному сайту. Отже у відсотковому відношенні в регіонах Вінниці і Сум показник збільшення кількості зареєстрованих політичних Інтернет-ресурсів з вересня 2008 по лютий 2009 року становить 100 % (таблиця 2). В регіоні Чернігова кількість регіональних політичних ресурсів збільшилась на 67 %; в регіонах Івано-Франківська, Луганська, Полтави, Херсона – на 50 %; в регіоні Одеси кількість політичних регіональних ресурсів збільшилась на 38 %; в регіонах Житомира, Миколаєва, Черкас збільшення дорівнює 33 %; в регіоні Дніпропетровська кількість регіональних політичних Інтернет-ресурсів збільшились на 29 %; кількість політичних Інтернет-ресурсів в регіонах Криму, Рівного, Тернополя зросла на 25 %; в регіонах Кіровограда і Хмельницького – на 20 %; Донецька і Запоріжжя – на 14 %. Мінімальний відсоток збільшення кількості регіональних політичних Інтернет-ресурсів з вересня 2008 по лютий 2009 року зафіксовано в регіонах Харкова – 7 %, Львова – 6 %, Києва – 4 %. Таким чином, зростання кількості регіональних політичних Інтернет-ресурсів в Україні з вересня 2008 по лютий 2009 року складає від 4 % у регіоні Київ до 100 % у регіонах Вінниці і Сум.

Таблиця 1

Середньодобові показники регіональної політичної
Інтернет-комунікації у вересні 2008 – лютому 2009 року

Регіони	Кількість відвідуваних політичних регіональних сайтів		Кількість відвідувачів політичних регіональних сайтів (хости)		Кількість відвідуваних політичних сайтів з регіону		Кількість відвідувачів політичних сайтів з регіону (хости)		Середньодобова українська Інтернет аудиторія (хости)	
	Вересень	Лютий	Вересень	Лютий	Вересень	Лютий	Вересень	Лютий	Вересень	Лютий
Вінниця	0	1	0	7	45	62	142	150	9853	12200
Дніпропетровськ	5	9	16	65	111	138	940	1232	96376	116883
Донецьк	6	8	2611	179	111	119	1137	727	89282	109244
Житомир	3	6	44	88	21	31	37	49	3238	4312
Закарпаття	7	9	105	176	35	41	77	89	5758	7348
Запоріжжя	3	4	40	70	84	84	470	296	45329	43118
Івано-Франківськ	1	3	3	11	53	77	171	283	8795	15036
Київ	174	188	28602	25969	247	292	14257	1389	1081545	1322151
Кіровоград	2	3	10	11	41	56	114	110	8043	10971
Крим	3	5	48	156	86	98	585	458	47746	64936
Луганськ	1	3	11	34	60	90	249	274	19917	31900
Львів	16	18	946	1788	125	146	1195	1048	63391	67158
Миколаїв	1	2	10	20	66	80	377	266	20336	27667
Одеса	5	11	377	584	129	118	1550	1003	113952	123104

Регіони	Кількість відвідуваних політичних регіональних сайтів		Кількість відвідувачів політичних регіональних сайтів (хости)		Кількість відвідуваних політичних сайтів з регіону		Кількість відвідувачів політичних сайтів з регіону (хости)		Середньодобова українська Інтернет аудиторія (хости)	
	Вересень	Лютий	Вересень	Лютий	Вересень	Лютий	Вересень	Лютий	Вересень	Лютий
Полтава	1	3	18	40	69	130	321	611	22690	51172
Рівне	3	5	63	120	60	89	224	250	11215	14717
Суми	0	1	0	4	50	69	174	207	10768	16081
Тернопіль	3	5	58	119	63	70	236	292	8883	12421
Харків	14	16	584	516	119	160	1203	1262	82961	122358
Херсон	1	3	6	58	37	46	109	139	8274	12244
Хмельницький	2	3	23	37	56	59	198	149	12836	14442
Черкаси	1	2	4	8	64	84	317	269	17116	22316
Чернігів	1	5	31	422	43	64	123	161	7151	11996
Чернівці	1	3	2	35	27	40	58	87	3677	6141

За період з вересня 2008 по лютий 2009 року кількість політичних сайтів, зареєстрованих в інших регіонах і тих, що відвідуються регіональними Інтернет-користувачами, змінювалась так: в регіоні Одеси на 4 % зменшилась кількість відвідуваних політичних сайтів інших регіонів; в регіоні Запоріжжя кількість відвідуваних політичних сайтів інших регіонів не змінилась; в регіонах Хмельницького і Донецька кількість відвідуваних політичних веб-ресурсів інших регіонів збільшилась на 3 %. На 5 % збільшилась кількість політичних сайтів, на які виходять користувачі з регіону Тернопіль. На 8 % збільшилась кількість політичних сайтів інших регіонів, що відвідуються користувачами з регіонів Закарпаття, Львова і Києва. В регіонах Дніпропетровська і Херсона збільшення дорівнює 11 %. На 15 – 20 % більше проглядають політичні сайти інших регіонів користувачі з регіонів Харкова, Кіровограда, Вінниці, Сум, Івано-Франківська, Чернівців, Чернігова, Луганська. Діапазон розбіжності — від 4 % до 20 %.

Кількість політичних веб-ресурсів, зареєстрованих в регіоні, є показником розвиненості політичного веб-простору регіону, але не показником активності участі його населення в політичній Інтернет-комунікації — таким показником є відвідування політичних веб-ресурсів. Тому ми отримали дані облікової системи Bigmir щодо середньодобової кількості відвідувачів регіональних політичних веб-ресурсів і середньодобової кількості регіональних відвідувачів, які відвідали політичні сайти, зареєстровані в інших регіонах України, у вересні 2008 та в лютому 2009 року. Середньодобове відвідування користувачами мережі Інтернет кожного регіону України регіональних політичних веб-ресурсів і політичних веб-ресурсів, зареєстрованих в інших регіонах, з вересня 2008 по лютий 2009 року змінювалося (таблиця 2): користувачі регіону Донецька зменшили зацікавлення до політичних сайтів свого регіону на

87 %, а до політичних сайтів інших регіонів на 22 %. Користувачі регіону Києва, навпаки, зменшили відвідування своїх регіональних політичних ресурсів на 5 %, а політичних сайтів інших регіонів на 82 %. І хоча це може свідчити про певну інформаційну політичну втому, в цілому ж інтерес до своїх регіональних політичних ресурсів зростає.

Таблиця 2

Динаміка політичного інтересу у загальній Інтернет-аудиторії
(вересень 2008 – лютий 2009 рр.)

Регіони	Кількість відвідуваних політичних регіональних сайтів вересень/лютий	Кількість відвідувачів політичних регіональних сайтів (хости) вересень/лютий	Кількість відвідуваних політичних сайтів з регіону вересень/лютий	Кількість відвідувачів політичних сайтів з регіону (хости) вересень/ лютий	Частка у вересні	Частка в лютому	Приріст
Вінниця	100%	100%	16%	3%	1,4%	1,3%	-0,2%
Дніпропетровськ	29%	60%	11%	13%	1,0%	1,1%	0,1%
Донецьк	14%	-87%	3%	-22%	4,2%	0,8%	-3,4%
Житомир	33%	33%	19%	14%	2,5%	3,2%	0,7%
Закарпаття	13%	25%	8%	7%	3,2%	3,6%	0,4%
Запоріжжя	14%	27%	0%	-23%	1,1%	0,8%	-0,3%
Івано-Франківськ	50%	57%	18%	25%	2,0%	2,0%	0,0%
Київ	4%	-5%	8%	-82%	4,0%	2,1%	-1,9%
Кіровоград	20%	5%	15%	-2%	1,5%	1,1%	-0,4%
Крим	25%	53%	7%	-12%	1,3%	0,9%	-0,4%
Луганськ	50%	51%	20%	5%	1,3%	1,0%	-0,3%
Львів	6%	31%	8%	-7%	3,4%	4,2%	0,8%
Миколаїв	33%	33%	10%	-17%	1,9%	1,0%	-0,9%
Одеса	38%	22%	-4%	-21%	1,7%	1,3%	-0,4%
Полтава	50%	38%	31%	31%	1,5%	1,3%	-0,2%
Рівне	25%	31%	19%	5%	2,6%	2,5%	0,0%
Суми	100%	100%	16%	9%	1,6%	1,3%	-0,3%
Тернопіль	25%	34%	5%	11%	3,3%	3,3%	0,0%
Харків	7%	-6%	15%	2%	2,2%	1,5%	-0,7%
Херсон	50%	81%	11%	12%	1,4%	1,6%	0,2%
Хмельницький	20%	23%	3%	-14%	1,7%	1,3%	-0,4%
Черкаси	33%	33%	14%	-8%	1,9%	1,2%	-0,6%
Чернігів	67%	86%	20%	13%	2,2%	4,9%	2,7%
Чернівці	50%	89%	19%	20%	1,6%	2,0%	0,4%

Користувачі регіону Харкова, наприклад, зменшили інтерес до своїх регіональних політичних ресурсів на 6 % і на 2 % збільшили відвідування політичних ресурсів інших регіонів. Від 20 % до 35 % зросло відвідування регіональних політичних ресурсів в Одесі, Хмельницькому, Закарпатті, Запоріжжі, Львові, Рівному, Житомирі, Миколаєві, Черкасах, Тернополі, Полтаві. В регіонах Луганська, Криму, Івано-Франківська, Дніпропетровська відвідування місцевих політичних ресурсів зросло від 50 % до 60 %. Найвищий відсоток зростання відвідування ресурсів свого регіону відзначено в Чернігові (86 %) і Чернівцях (89 %).

Відвідування регіональних веб-ресурсів змінювалась в діапазоні від 87 % до 100 %.

Дані щодо відвідування регіональними користувачами мережі Інтернет політичних сайтів, зареєстрованих в інших регіонах, свідчать про зниження політичного інтересу до зовнішніх політичних веб-ресурсів. Регіони Запоріжжя, Донецька, Одеси зменшили відвідування політичних сайтів інших регіонів на 20 % і більше. В регіоні Миколаєва таке відвідування зменшилось на 17 %, у Хмельницькому – на 14 %, в Криму – на 12 %, в Черкасах — на 8 %, у Львові – на 7 %, в Кіровограді – на 2 %. Зростання відвідування політичних ресурсів інших регіонів на 10 – 20 % зафіксовано в регіонах Тернополя, Херсона, Чернігова, Дніпропетровська, Житомира, Чернівців. У регіоні Івано-Франківська відвідування політичних ресурсів інших регіонів збільшилось на 25 %. Лідером збільшення відвідування політичних ресурсів інших регіонів став регіон Полтави – 31 %.

Відвідування політичних ресурсів інших регіонів змінювалося в діапазоні від 82 % до 31 %.

В таблиці 3 ми показали кількісні характеристики динаміки розвитку та активності відвідувань внутрішньо- і зовнішньорегіональних політичних веб-просторів України з вересня 2008 по лютий 2009 року.

Таблиця 3

Сумарні середньодобові показники динаміки регіональної
політичної Інтернет-комунікації в Україні
з вересня 2008 року по лютий 2009 року

Кількість відвідуваних політичних регіональних сайтів	Кількість відвідуваних політичних сайтів з регіону	Кількість відвідуваних політичних регіональних сайтів	Кількість відвідуваних політичних сайтів з регіону	Кількість відвідувачів політичних регіональних сайтів (хости)	Кількість відвідувачів політичних сайтів з регіону (хости)	Кількість відвідувачів політичних регіональних сайтів (хости)	Кількість відвідувачів політичних сайтів з регіону (хости)
вересень	вересень	лютий	лютий	вересень	вересень	лютий	лютий
254	1802	316	2243	33612	24264	30517	10801

За результатами аналізу кількісних характеристик динаміки і топології українського політичного веб-простору та активності політичної Інтернет-комунікації в регіонах України ми зробили такі **висновки**:

1) з вересня 2008 по лютий 2009 року показник динаміки розвитку політичного веб-простору за регіонами України, що характеризується зростанням кількості зареєстрованих політичних сайтів в регіоні, становив від 4 % в регіоні Києва до 100 % в регіонах Вінниці і Сум;

2) з вересня 2008 по лютий 2009 року показник динаміки активності відвідувань політичного веб-простору за регіонами України, що характеризується зростанням кількості відвідувачів як регіональних, так і зовнішніх політичних сайтів, становив від 61 % в регіоні Донецька до 58 % в регіоні Чернігова. Загальноукраїнський показник динаміки активності відвідувань політичного веб-простору за цей період становить 16 %;

3) з вересня 2008 по лютий 2009 року співвідношення кількості відвідування політичних сайтів свого регіону (12 %) до кількості відвідування політичних сайтів інших регіонів (88 %) не змінилось;

4) за період з вересня 2008 по лютий 2009 року зафіксовано зміщення співвідношення активності Інтернет-аудиторії з активності зовнішньорегіональної політичної Інтернет-комунікації до внутрішньорегіональної: 42 % до 58 % у вересні 2008 та 26 % до 74 % у лютому 2009 року.

Ці дані свідчать, що в умовах світової фінансової кризи спостерігається тенденція до збільшення інтенсивності зростання політичного інтересу користувачів мережі Інтернет до політичних веб-ресурсів своїх регіонів та зниження інтересу до політичних веб-ресурсів інших регіонів.

Література:

1. **Табакова М.** Кількісні характеристики політичного Інтернет-простору України // Політичний менеджмент, № 1(34), 2009. – С. 87 - 94.

2. **Табаків В. З., Табакова М. В.** Прогнозування потенційної міграції трудових ресурсів // Ринок праці та зайнятість населення, №1(18), 2009. – С. 84 - 89.

3. **Акопов Г. Л.** Глобальные проблемы и опасности сетевой политики, Ростов: Ростиздат, 2004. - 192 с.

4. **Этнополитология: учебник / В. А. Ачкасов.** – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2005. – 336 с.

5. **Информационная культура в контексте глобальных изменений [Электронный ресурс] / Л. А. Василенко, И. Н. Рыбакова.** – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/D48VasilinkoRybakova.htm>, 25.04.2009 р.

6. **Данилова Е. Е.** Информационное развитие социальных систем. – М.: Изд. РИП-Холдинг, 2002. – 130 с.

7. **Березин В. М.** Массовая коммуникация: сущность, каналы, действия. – М.: Изд. РИП-холдинг, 2003. – 174 с.

8. Пономарев Н. Ф. Информационная политика органа власти: пропаганда, антипропаганда, контрпропаганда. — Пермь: Издательство Пермского государственного технического университета, 2007. — 328 с.

9. Грачев М. Н. Политическая коммуникация // Вестник Российского университета дружбы народов. — Серия: Политология. — 1999. — № 1. — С. 24 — 39.

Проблема краю Косово і Метохії як передумова формування нових принципів міжнародних відносин

Андрій Бредіхін,

доктор історичних наук,
завідуючий кафедрою всесвітньої історії
Донецького національного університету

Автор розглядає можливі для системи міжнародних відносин наслідки у випадку світового визнання незалежності сербського краю Косово і Метохія. Окреслюється п'ять основних причин, які можуть призвести до формування нових принципів функціонування міжнародних відносин. Моделюється поведінка основних геополітичних гравців.

Постановка проблеми

17 лютого 2008 року парламент Косова в односторонньому порядку оголосив про незалежність і формування суверенної держави Республіка Косово. Однак, відповідно до конституції Сербії, парламент краю не має необхідних для цього повноважень, а тому проголошення незалежності було визнано незаконним, і Косово, як і раніше, входить до складу Сербії як автономний край Косово і Метохія.

Рада Безпеки ООН, як відомо, не прийняла поки що рішення про статус Косова. Більше того, тільки 46 держав з 192 членів ООН визнали незалежність краю.

Казус Косова варто розглядати як хрестоматійний приклад квазідержавності. Косово – це держава, якої не існує. Термін „квазідержава” увів в обіг 1990 року американський дослідник Р. Джексон для опису країн, які одержали юридичну державність з усіма формальними атрибутами (герб, прапор, гімн, конституція, уряд) і стали членами міждержавної системи, але виявилися неспроможними виконувати необхідні урядові функції, історично пов'язані з державністю. Суверенітетом квазідержави не володіють.

Проблема, пов'язана з визначенням статусу Косова і Метохії, стала нині каталізатором перегляду сучасного міжнародного права, а так само й місця та ролі ООН у системі міжнародних відносин. У зв'язку з цим все

актуальнішим стає питання про створення принципово нової міжнародної організації, спроможної взяти на себе відповідальність за процеси, що відбуваються в сучасному світі [1].

Метою статті є з'ясування передумов формування нових принципів міжнародних відносин, що випливає з обставин, котрі склалися у зв'язку із самопроголошенням незалежності сербським краєм Косово і Метохія.

Гортаючи сторінки історії, зазначимо, що назва Косово і Метохія вперше з'явилася у XII столітті як позначення окремого регіону, населеного сербами. Нагадаємо, що серби прийшли на Балкани наприкінці VI – початку VII сторіччя. Слово „Косово” перекладається з сербської як чорний дрізд, а отже це земля чорних дроздів. „Метохія” – слово грецького походження й у перекладі означає монастирські володіння, тобто це регіон, де розташовані найдавніші монастирі. Історичні, географічні, культурні й духовні факти, що наводяться різними дослідниками, свідчать, що область Косово і Метохія була давнім осередком сербської культури й державності, починаючи з того часу, коли серби прийшли на Балкани й там облаштувалися.

У політичному сенсі назву „Косово” застосовують до всієї території Косова й Метохії, оскільки подвійна назва стала активно вживатися в період розподілу історичної області між Сербією та Чорногорією після Балканських воєн (Косове поле відійшло до Сербії, а основна частина Метохії – до Чорногорії).

Ситуація, що склалася на сьогодні навколо сербського краю Косово і Метохії, може призвести до створення нових принципів функціонування системи міжнародних відносин.

По-перше, надання незалежності сербському краю Косово і Метохії остаточно легітимує принципи Realpolitik [2; 3] у міжнародних відносинах і викликати новий перерозподіл світу. Протягом всієї історії людства такі принципи поведінки держав активно використовувалися, але перебували поза рамками міжнародного права. У процесі реалізації плану щодо відокремлення частини сербської території створюється прецедент, який впливатиме на багато сучасних геополітичних процесів [4; 5]. Необхідно зазначити, що останні тенденції світової політики свідчать, що відбувається формування нових центрів сили, які потенційно можуть стати конкурентами США. Це, у першу чергу, Китай, Росія і Євросоюз, які при наявності прецеденту відокремлення частини території суверенної держави зможуть використати його для нарощування своєї геополітичної потуги.

По-друге, визнання переважною більшістю країн світу незалежності краю Косово і Метохії означатиме остаточно відмову від принципу непорушності кордонів, закріпленого в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі, який було підписано 1 серпня 1975 року в

Гельсінкі [6]. З нормативної точки зору, актуальним стає питання про необхідність створення й підписання нового документа про врегулювання нових принципів міжнародних відносин у цій сфері політики. Нівелювання Гельсінського акту може сприяти активізації латентних територіальних конфліктів у всіх регіонах світу (Абхазія, Південна Осетія, Тибет, Синьцзянь уйгурський АО тощо).

По-третє, на порядку денному міжнародних відносин актуалізується принцип права націй на самовизначення [7], внаслідок чого можна чекати вибуху екстремістських рухів у різних регіонах світу з проявами сепаратистських тенденцій. Можна визначити два імовірні сценарії актуалізації принципу права націй на самовизначення. Перший полягає у вибуху нового „параду суверенітетів”. Другий припускає кризу багатонаціональних держав, у першу чергу тих, регіони яких мають історичні традиції державності.

Нарешті, застереження деяких сторін, що беруть участь у процесі прийняття рішень стосовно визначення статусу Косова і Метохії, щодо „виняткового випадку”, який не може бути використаний в аналогічних ситуаціях, ще раз ставить принцип подвійних стандартів вище норм міжнародного права [8; 9]. Спецпосланник Генсека ООН подав Раді Безпеки ООН „Всеосяжні пропозиції з врегулювання статусу Косова” ще 26 березня 2007 року, тобто до прецеденту самопроголошення цим краєм незалежності. Згідно з цим документом, „статус Косова має являти собою незалежність під наглядом міжнародної спільноти”. Важливо навіть не те, що термін „контрольована незалежність” активно тиражується в західних ЗМІ й укорінюється в суспільній свідомості. Принциповою є зміна таких фундаментальних правових норм, базових понять, законів світового співжиття, як держава, суверенітет, незалежність, невтручання у внутрішні справи, сепаратизм [10].

Особливо гостро позиція „виняткового випадку” сприймається невизнаними державними утвореннями на пострадянському просторі. Маючи всі ознаки державності, такі регіони, як Абхазія, Нагорний Карабах, Наддністрянщина й Південна Осетія у зв'язку з принциповою позицією певної частини світової спільноти ігноруються у визначенні їх як самостійних суб'єктів міжнародних відносин [11].

Незалежність Косова і Метохії є передумовою створення „Великої Албанії” [12], особливого геополітичного проекту, ініційованого США. На цей час у світі існує кілька регіонів, у яких може реалізуватися стратегія „карликових імперій”. У першу чергу, це прикордонні регіони Європи й Азії. Основою для їх створення можуть бути національні, конфесіональні, ціннісні, економічні та мовно-культурні фактори.

Офіційна влада Сербії виступає за невизнання Косова, але досить значна частина представників політичної еліти країни вважає, що в принципі повернення краю під її контроль уже неможливе. Ця еліта дотримується думки, що при визнанні Сербією незалежності Косова

Європейський Союз піде назустріч Белграду і, можливо, запропонує довгостроковий план приєднання Сербії до ЄС.

Західні ЗМІ, коментуючи самопроголошення незалежності сербського краю Косово і Метохія, наголошують, що протягом року Косово зуміло створити державні символи, у тому числі й з сильними мультиетнічними елементами, тобто основні ознаки квазідержави. Повторимо, що незалежність Косова визнали понад 40 країн світу, серед яких США і 22 країни ЄС. До речі, визнавати нову державу відмовилися країни ЄС, у яких спостерігається небезпечний потенціал сепаратизму, – Кіпр, Греція, Румунія, Словаччина, Іспанія.

Якщо говорити про будні нової, але ще невизнаної держави, то необхідно відзначити, відкидаючи недоречний оптимізм певних зацікавлених осіб і надмірний песимізм їх опонентів, жалюгідний стан економіки Косова і Метохії, складне становище їх громадян. Влада не змогла добитися головного – зменшити бідність, знизити рівень безробіття, залучити необхідні інвестиції. У Косово йдуть мільярди доларів, але витрачаються вони не на поліпшення життя простих людей, а на утримання міжнародної адміністрації. Безробіття охоплює понад 50 % жителів краю. Близько 15 % косоварів живе менше, ніж на один американський долар у день. У цілому по країні це відповідає стандартам Ефіопії. До 70 % жителів Косова — молодь віком до 30 років, які одержують у цих умовах відповідний досвід громадянського становлення. Майже кожна сім'я розраховує на фінансову допомогу хоча б одного зі своїх близьких, які працюють за кордоном. Щороку до краю надходить близько 500 мільйонів євро, що удвічі менше обсягу зовнішніх інвестицій, які мають тенденцію до скорочення. За офіційним даними, понад 50 % підприємців Косова давали хабара представникам адміністрації, щоб мати можливість започаткувати свою справу, що відповідає четвертому рядку в списку найбільш корумпованих країн – після Камеруну, Камбоджі й Албанії.

Косово і Метохія є однією з небагатьох країн, що не знає точної чисельності свого населення: щось між 1,8 і 2,5 млн. чоловік. Зате відомі інші цифри: 460 тисяч одиниць нелегальної зброї; понад 23 тисячі косовських албанців сидять у в'язницях 27 країн ЄС за торгівлю наркотиками; за рік на території краю знищено 40 плантацій марихуани.

Слід мати на увазі, що міжнародне право в його нинішньому вигляді не в змозі реально контролювати й регулювати основні геополітичні процеси в сучасному світі. Організація Об'єднаних Націй перебуває в глибокій кризі і не може потужно впливати на міжнародні відносини в цілому. Водночас Європейський Союз не має чіткої позиції щодо інтеграційних перспектив, в ньому тривають палкі дискусії як між окремими країнами, так і між різними його інститутами. Але загалом визнається можливість членства балканських країн в ЄС, оскільки Євросоюз вбачає для себе загрозу в тому випадку, коли Балкани залишаться поза об'єднаною Європою — це може спричинити напругу й конфліктогенність в самому серці Європи.

Як ми вже відзначили, одночасно з активізацією європейської інтеграції країн регіону і зростанням уваги до Балкан з боку ЄС, посилюється тут і роль НАТО й США. Отже можна припустити, що Балкани взагалі і край Косово і Метохія зокрема стають предметом геополітичного суперництва Старої Європи і Сполучених Штатів за вплив у регіоні. США прагнуть зберегти за собою статус єдиної наддержави і забезпечити свою геополітичну перевагу. Потенційні ж конкуренти США за домінування у світі на нинішньому етапі можуть скористатися ситуацією, що утворилася навколо визначення статусу сербського краю Косово і Метохія, для асиметричної відповіді США.

Досить логічним було б у нинішніх умовах зближення позицій Росії і Китаю [13; 14], а відтак і активізації інтеграційних процесів на євразійському просторі, спрямованих, у першу чергу, проти впливу США в цьому регіоні.

Якщо сербський край Косово і Метохія буде визнаний незалежною державою переважною більшістю країн світу, то такий спосіб відокремлення краю визначать, як винятковий у світовій практиці і неможливий для застосування в інших регіонах.

На нашу думку, для всього світу і для Європи особливо існує єдиний мирний спосіб вирішення конфлікту. Необхідно надати краю Косово і Метохії найвищий статус автономії і самоврядування при одночасному гарантуванні прав і свобод усім його жителям та збереженні територіальної цілісності Сербії. У свою чергу, сербській стороні необхідно терпляче продовжувати розбудову держави, демонструючи світові, що вона реально створила стабільну державну систему, основною ознакою якої є наявність ефективних демократичних інститутів влади і врахування інтересів усіх територіальних одиниць.

Література:

1. **Валецкий О. В.** Терроризм на Косово и Метохии и его распространение на соседние государства \\ http://artofwar.ru/w/waleckij_o_w/kosovo2.shtml
2. Дефиниция „Realpolitik” \\ <http://www.encyclopedie.cc/topic/Realpolitik.html>
3. **Панарин А. С.** Стратегическая нестабильность в XXI веке. – М.: Алгоритм, 2003. – 560 с.
4. **Бжезинский З.** Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 256 с.
5. **Бжезинский З.** Глобальное господство или глобальное лидерство / Пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 288 с.
6. Антология мировой политической мысли: В 5 т. / Рук. проекта – Г. Ю. Семигин, Л. Н. Алисова, В. В. Баев. – Т. 5: Политические документы. –

М.: Мысль, 1997. – 766 с.

7. **Каспрук В.** Независимость Косово или прецедентное решение для европейских наций? \ \ Зеркало недели. - № 7 (586). - 25 февраля — 3 марта 2006 \ \ <http://www.zn.ua/1000/1600/52712/>

8. **Калаич Драгош.** Сербь обязательно победят! \ \ <http://www.rus-sky.com/publicist/articles/007.html>

9. **Терзич Славенко.** Вы виноваты как народ... \ \ <http://www.rusk.ru/st.php?idar=18837>

10. **Пономарёва Е.** Квазигосударственность как инструмент гегемонии: казус Косова \ \ <http://www.otchestvo.org.ua/main/200811/1703.htm>

11. **Чернов П. В.** Новый геополитический передел мира: Что будет с Россией? / П. В. Чернов. – М.: Вост. лит., 2003. – 287 с.

12. **Бутаков Я.** Строительство „Великой Албании” \ \ http://www.rpmonitor.ru/ru/detail_m.php?ID=2923

13. **Петров В. Л.** Геополитика России (Возрождение или гибель?). – М.: Вече, 2003. – 464 с.

14. **Дугин А.** Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством – Изд. 4-е, Москва, „АРКТОГЕЯ-центр”, 2000 – 928 с.

Миротворчий процес: методологічні аспекти дослідження

Вікторія Шібель,

аспірант Інституту історії і політології
Прикарпатського національного університету
ім. В. Стефаника

Сучасний світ, як засвідчують події останніх десятиліть, став надзвичайно нестабільним. У різних його частинах спалахують міжнаціональні та регіональні конфлікти, внаслідок чого досить часто формуються терористичні організації, в тому числі й міжнародні. Особливо небезпечно те, що терористи можуть одержати доступ до зброї масового знищення. У зв'язку з цим міжнародна спільнота зобов'язана виробити нестандартні моделі і технології врегулювання конфліктів. Певні напрацювання у цій сфері вже існують, їх ми й проаналізуємо у цій публікації.

В сучасній політологічній теорії досліджень з проблематики миротворчого процесу виконується, на жаль, небагато. Окремі аспекти цієї проблеми вивчали, наприклад, Є. Свєца [1], Й. Галтунг [2], О. Іванищак [3], А. Дмитрієв [4], Б. Коваленко [5]. У цьому зв'язку необхідно згадати й Р. Арона [6], який вивчав причини виникнення війн і засоби їх запобігання. До речі, ще П. Сорокін [7] у своїх працях визначав основні умови, необхідні для встановлення міцного миру. Він стверджував, зокрема, що тривалий мир можливий лише тоді, коли причину конфлікту буде ліквідовано або хоч суттєво послаблено. Ми ж особливу увагу звертаємо на ідеї, викладені у праці М. Лебедевої [8], у якій досить детально розкрито значення найбільш ефективної альтернативи переговорам і переговорному простору для мирного врегулювання конфлікту, а також проаналізовано, коли й чому перевага має віддаватися мирним засобам врегулювання конфліктів. Важливим джерелом нашого дослідження стали й такі міжнародні документи, як Конвенція про мирне вирішення міжнародних конфліктів, Принципи і настанови для ведення міжнародних переговорів, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх стосунків і співпраці між державами, ухваленими згідно з Статутом ООН.

Передусім, що ж таке конфлікт? З'ясувати це не так уже й просто, оскільки визначень цього явища пропонується немало. Найбільш

прийнятним, на нашу думку, можна вважати визначення американського соціолога Л. Козера, яке увійшло мало не у всі енциклопедії, словники й підручники. Конфлікт, за Л. Козером, це боротьба за цінності і претензії на певний соціальний статус, владу і ресурси, у якій метою сторін, що конфліктують, є нейтралізація суперника, заподіяння йому суттєвої шкоди або й взагалі його знищення [9, р. 8].

Виникла і спеціальна галузь науки — полемологія, що вивчає феномен війни і миру, досліджує значення воєнної сили для захисту геополітичних інтересів держав чи для забезпечення національної безпеки [10]. Методологічною її основою є положення, що пізнання природи війни (конфлікту) може сприяти пізнанню природи встановлення миру [1, р. 224].

В сучасних дослідженнях конфлікту проявляються два основні напрями: 1) вивчення власне конфліктів (Західна Європа); 2) вивчення шляхів досягнення миру і згоди у випадку воєнних дій (США) [11, с. 21 – 22]. Основне, що об'єднує, ці концепції, так це прагнення зрозуміти значення феномена конфлікту у функціонуванні міжнародної системи, у взаємодії між її складовими і зробити на цій основі висновки, які можуть мати практичне значення.

Конфлікт у своєму розвитку проходить три стадії: стадію зародження, стадію використання сили (практичні дії), стадію врегулювання. Велике значення має період постконфліктних відносин, який і обумовлює міцність досягнутих домовленостей.

Особливістю першої стадії конфлікту (латентної) є те, що вона може бути й не помічена суспільством. Розпочинається вона з усвідомлення сторонами суперечностей. Їх загострення стає причиною політичної напруги – появи певної конфліктної ситуації. Прикметною її ознакою є залякування однією державою іншої, демонстрація сили. Буває, що такі дії можуть стати вирішальними у створенні конфліктної ситуації або підводити до стадії врегулювання [5, с. 97 – 98].

Друга стадія (відкрита) і є конфліктом, коли сторони починають реалізовувати свої цілі. На цьому етапі вони переходять до застосування сили. Методи її застосування можуть бути різними: використання лише „мирного”, незбройного засобу боротьби, який все ж має прикмети насильництва (мітинги, акції протесту). Ця стадія має певну періодизацію. На першому етапі обидві сторони переходять до застосування насильницьких засобів для вирішення суперечностей. До конфлікту можуть залучатися треті сторони. Другий етап – загострення боротьби [5, с. 105]. Загострення ситуації може відбуватися за рахунок його розширення (розвиток по „горизонталі”) чи за рахунок ескалації (розвиток по „вертикалі”). На третьому етапі можливе безпосереднє використання зброї обома сторонами, яке розпочинається з локальних збройних зіткнень, котрі за певних обставин можуть розростатися до значно серйознішого рівня боротьби з використанням найсучасніших видів зброї і залучення

до участі в конфлікті союзників.

Третя стадія - врегулювання конфлікту: сторони доходять висновку про неможливість досягнення мети силовими засобами, про необхідність компромісу. Відтак вони залучають посередників для переговорів.

Є два основні способи врегулювання конфлікту: 1) його згортання і 2) його залагодження. Згортання конфлікту — це його замороження на одній із стадій [5, с. 97, 115, 119]. Термін же „мирне врегулювання” і досі лишається невизначеним.

На думку О. Іванищака, врегулювання конфлікту — це стратегія, спрямована на компромісне вирішення суперечностей, яке хоча і не повністю відповідає інтересам сторін, але дозволяє їм певною мірою досягти своїх цілей [3]. У цьому аспекті можна виокремити три основні теоретичні напрями: 1) запобігання відкритим, збройним формам конфлікту; 2) врегулювання конфлікту (у вузькому значенні слова) або управління конфліктом, спрямованим на зменшення рівня ворожості між сторонами та на пошук компромісного рішення; 3) вирішення конфлікту, коли сторони прагнуть усунути причину непорозуміння і між ними формується інший рівень стосунків.

На думку дослідників, є чотири випробувані способи вирішення конфліктів: 1) домовленості в результаті збігу думок сторін; 2) домовленості відповідно до певної законодавчої бази або доброї волі сторін; 3) домовленості, нав'язані однією із сторін конфлікту іншій стороні; 4) самоліквідація конфлікту — коли він втрачає актуальність [4, с. 245, 249]. „Вирішення конфлікту – це не просто ослаблення його насильницького й руйнівного потенціалу, але й усунення онтологічного змісту самого конфлікту, його предмету, його ґрунту” [3].

При виборі мирного способу вирішення конфлікту потрібно чітко визначити виявлені розбіжності — ними легше управляти, ніж прихованими. Необхідно також побачити в супротивнику партнера, а не ворога. За цих умов учасники конфлікту починають розуміти, що безпека може бути абсолютною тільки тоді, коли забезпечується безпека іншої сторони.

В ситуації конфлікту можуть бути два типи поведінки сторін: спроба вирішити конфлікт шляхом односторонніх кроків або ж завдяки спільним діям з іншою стороною. При односторонніх кроках сторони можуть дотримуватися таких варіантів поведінки: спроба одержати перемогу; капітуляція перед суперником; ігнорування конфліктної ситуації; звернення до правової інстанції. При спільному вирішенні проблеми сторони виходять з міркувань, що непорозуміння, які виникли, обов'язково належить обговорити і знайти прийнятне для обох сторін рішення. При цьому сторони можуть використовувати посередницькі послуги [8, с. 35 - 38].

Принцип поступовості є важливою умовою врегулювання конфлікту. Він зазвичай має чотири фази: стабілізаційну, комунікаційну, переговорну,

імплементаційну.

Ключовим завданням першої фази є зниження протистояння, припинення розвитку конфлікту, стабілізація ситуації для того, щоб згодом можна було перейти до безпосереднього врегулювання стосунків. Основне завдання другої фази — заохочення до початку обговорення проблем між учасниками конфлікту. Розрізняють прямі і непрямі канали комунікації, які, у свою чергу, поділяються на офіційні і неофіційні — залежно від того, на якому рівні вони встановлюються. На третій фазі відбувається пошук переговорного простору. Це забезпечує перехід до обговорення проблеми, яка стала причиною конфлікту. Четверта фаза полягає у виконанні домовленостей (їх імплементації).

Зважаючи на те, що участь у конфлікті беруть щонайменше два учасники, принцип поступовості доповнюється принципом синхронності. Тобто сторони мають перебувати одночасно в одній фазі [8, с. 87 - 92].

Миротворчий процес – це процес, спрямований на вихід сторін з конфліктної ситуації за допомогою мирних засобів. Для нього важливим є розташування сил, оскільки виразно асиметричні позиції сторін стоять на заваді досягненню компромісу [1, р. 85].

Основним центром врегулювання конфліктів і підтримання міжнародного порядку нині є Організація Об'єднаних Націй. Саме вона розробляє оптимальні варіанти способів збереження, відновлення і зміцнення миру. Її зусилля реалізуються в таких основних напрямках: превентивна дипломатія, миротворчість, підтримання миру. Кожен з них має свої особливості і відповідає певному етапу зусиль, спрямованих на збереження, відновлення чи зміцнення миру. Миротворчість, зокрема, – це дії, спрямовані на досягнення сторонами конфлікту угоди з використанням переважно мирних засобів, передбачених статуту ООН (обстеження, посередництво, примирення, арбітраж тощо) [12, с. 23].

Важливим засобом запобігання конфліктам та їх врегулюванню є міжнародне право, згідно з нормами якого війна як засіб вирішення міжнародних проблем забороняється, а спірні питання пропонується залагоджувати лише мирним шляхом. Мирне залагодження конфліктів є імперативним принципом міжнародного права. Цей принцип закріплений пунктом 3 Статті 2 і Статтею 33 Статуту ООН [13], Декларацією про принципи міжнародного права про дружні стосунки і співпрацю між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року [14] та іншими міжнародними документами.

Американські політологи пропонують низку методів розв'язання політичних конфліктів, зокрема: метод „ухилення” від конфлікту (усунення його з політичної арени); метод конфронтації (жорсткі, „революційні” рішення); метод відкладення (тимчасова поступка сильному опонентові); метод підміни конфлікту (переміщення його в іншу площину); метод консенсусу сторін на основі зближення їх позицій через посередника; метод третейського арбітражу; метод переговорів (найбільш поширений

спосіб розв'язання політичних конфліктів).

Найповніший, хоча й не вичерпний список мирних засобів вирішення спорів, визначається Статтею 33 Статуту ООН. Він передбачає переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів, угоди [13].

Переговори – це дво- чи багатосторонній обмін думками щодо існуючих проблем, метою якого є досягнення компромісу [15, с. 74]. Вони розпочинаються тоді, коли всі їх учасники переконуються, що не мають кращої альтернативи. Американські дослідники Р. Фішер та У. Юрі запропонували спеціальний термін BATNA (абревіатура від англ. Best Alternative To a Negotiated Agreement – найкраща альтернатива переговорному рішенню). Як зазначає М. Лебедева, тут необхідно відзначити саме слово „найкраща”, оскільки, вступаючи в переговори, сторони, як правило, вже мають кілька альтернатив (ATNA – альтернативи мирному вирішенню, абревіатура від англ. Alternatives To a Negotiated Agreement). Одночасно з переговорами відбувається вивчення і розробка альтернатив. Досить часто можна спостерігати ситуацію, коли паралельно з мирними переговорами сторони застосовують силові методи вирішення конфлікту, перевіряють ефективність інших способів його врегулювання. З часом та чи інша альтернатива стає найкращою, тобто BATNA.

Для того, щоб учасники конфлікту перейшли до спільних дій, їм необхідно визначити переговорний простір, тобто ту частину проблеми, у якій можлива дискусія і досягнення певного рішення [8, с. 82 – 83].

Основні принципи ведення переговорів зафіксовані Генеральною Асамблеєю ООН у Резолюції № 53/101 від 8 грудня 1998 року [16]. Згідно з цим документом, переговори слід розрізняти за такими критеріями: за кількістю сторін (двосторонні, багатосторонні), за предметом обговорення, за посадами учасників переговорів (глави держав, міністри).

Велике значення для врегулювання міжнародних конфліктів мають переговори між кількома державами – міжнародні конгреси, конференції, наради. Конференції поділяються на політичні (мирні), адміністративні або технічні, конференції з соціальних питань. Зазвичай скликанню конференцій передують дипломатичні переговори зацікавлених сторін [17].

Різновидом переговорів є консультації. Вони поділяються на факультативні (сторони вдаються до них за спільною згодою) та обов'язкові (перспектива чи обов'язковість консультацій визначається договором). Обстеження – механізм дослідження фактів, які спричинили конфлікт для виявлення їх достовірності, змісту і супутніх обставин [15, с. 44]. Відповідно до Статті 2, 3 Конвенції про мирне вирішення міжнародних конфліктів у випадку виникнення непорозумінь між державами, перш ніж використати зброю, вони мають застосувати послуги посередників. Право пропонувати добрі послуги або посередництво мають непричетні до зіткнення держави навіть під час воєнних дій [18]. Посередництво – це форма переговорів, у

якій на запрошення сторін спору або з власної ініціативи бере активну участь третя сторона, яка може вести переговори з обома сторонами чи окремо з кожною з них. Посередник може запропонувати сторонам конфлікту шляхи виходу зі складної ситуації, але його рекомендації не обов'язкові для сторін [12, с. 28].

Окремо слід зазначити, що результати, яких досягнуто при посередництві, не можуть бути взірцем вирішення питань в аналогічних ситуаціях [19, с. 46]. Тобто між добрими послугами і посередництвом є суттєва різниця: у першому випадку налагоджуються відносини між двома сторонами, в другому ж переговори ведуться від імені держав.

Трапляється, що сторони не можуть дійти згоди через різну оцінку фактів, що стали причиною конфлікту. Для усунення суперечностей створюються міжнародні слідчі комісії. Тлумачать факти і виносять рекомендації для сприяння вирішенню спору комісії з примирення [20, с. 39].

В усвідомленні можливостей вирішення конфліктів мирними засобами значну роль відіграють публікації періодичного видання *Journal of Peace Researche (JPR)* [21], що виходить в Осло. Одним з важливих висновків, зроблених в межах сформованого ним ідейно-теоретичного напрямку, став висновок про те, що мир - це законність і справедливість у відносинах між державами [22].

Як зазначав Р. Арон, мир - це припинення на довший або короткий час модальностей насильницького суперництва між політичними утвореннями, коли взаємини між націями не включають в себе мілітарних засобів боротьби [6, с. 157].

У політологічному словнику за реакцією В. Врублевського, В. Мазура і А. Мяловицького зазначається, що міжнародний мир - це відносини між народами і державами, які ґрунтуються на проведенні зовнішньої політики ненасильницькими засобами і дотриманні взятих на себе зобов'язань; відсутність або припинення організованої збройної боротьби між державами [23, с. 307].

Для міцного і тривалого миру необхідні чотири умови: 1) переоцінка більшості сучасних культурних цінностей; 2) поширення і впровадження в усіх державах, народах і суспільних групах системи основних норм і цінностей, які б усіх об'єднували; 3) обмеження суверенності всіх держав щодо питань війни і миру; 4) утвердження вищої міжнародної влади, наділеної правом обов'язкових і примусових рішень в усіх міжнародних конфліктах [7, с. 144].

Р. Арон розрізняє такі типи миру: рівновага, гегемонія, імперська влада. Імперська влада, наділена монополією легітимного насильства, виникає тоді, коли у певному історичному просторі сили політичних утворень або точно збалансовані, або домінуються силою одного з них, якщо всі такі утворення, крім одного, втрачають свою державну незалежність і мають тенденцію зникати як центри ухвалення політичних рішень.

Мир гегемонії виникає при незаперечній перевазі одного з політичних утворень, незадоволені держави не мають надії змінити статус-кво, а держава-гегемон не прагне поглинути ослаблені держави. Мир рівноваги настає тоді, коли розподіл сил і впливу між державами є визначеним і стабільним [6, с. 158].

Таким чином, метою миротворчого процесу є перехід від стану війни до стану миру, стабільності і безпеки.

Політична наука має у своєму розпорядженні широкий спектр теорій виходу з конфлікту та встановлення миру. Одночасно кожен конфлікт потребує індивідуального підходу й застосування особливих методів та інструментів залежно від його специфіки.

Література:

1. Miedzy realizmem a utopia / Pod red. Jerzego Swiecy. - Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego, 1998. - 110 s.
2. **Galtung J.** Institutionalized Conflict Resolution // Journal of Peace Research. - 1965. - № 4. - P. 348.
3. **Іванищак О. М.** Попередження та врегулювання політичних конфліктів як теоретична проблема / О. М. Іванищак. [Цит. 2008, 23 жовтня]. - Доступний з: http://www.rusnauka.com/ESPR_2006/Politologia/2_ivanischak%20.doc.htm
4. **Дмитриев А. В.** Конфликтология: Учебное пособие / А. В. Дмитриев. - М.: Дело, 2005. - 472 с.
5. **Коваленко Б. В.** Политическая конфликтология: [Учебн. пособие для студентов высших уч. зав.] / Б. В. Коваленко, А. И. Пирогов, О. А. Рыжов. - М.: Ижица, 2002. - 400 с.
6. **Арон Р.** Мир і війна між націями / Реймон Арон; [пер. з фр.]. - К.: МП Юніверс, 2000. - 688 с.
7. **Сорокин П. А.** Причины войны и условия мира / П. А. Сорокин // Социологические исследования. - 1993. - № 12. - С. 140 - 148.
8. **Лебедева М. М.** Политическое урегулирование конфликтов: [Учебн. пособие] / Марина Лебедева. - М.: Аспект Пресс, 1999. - 271 с.
9. **Coser L.** The Functions of Social Conflict / L. Coser. - London: Free Press, 1956, 188 p.
10. **Тугуз Х. И.** Полемология и этнополитология: науки о войне и мире / Х. И. Тугуз // Вестник Адыгейского государственного университета. - 2006. - № 1. - С. 128 - 135.
11. **Громова О.** Конфликтология: Курс лекций. - Москва: Экмос, 2000. - 325 с.
12. **Бруз В. С.** ООН і врегулювання міжнародних конфліктів: [Навч. посібник] / В. С. Бруз. - К.: Либідь, 1995. - 111 с.
13. Устав Организации Объединенных Наций. - [Цит. 2009, 6 березня]. - Доступний з: <http://www.un.org/russian/documen/basicdoc charter>.

htm#chapt6

14. Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх стосунків і співпраці між державами у відповідності до Статуту ООН 1970 року. - [Цит. 2008, 20 жовтня]. - Доступний з: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_569

15. Українська дипломатична енциклопедія / Гол. ред. кол. Л. В. Губерський / В 2 т. - Т. 1. - К.: Знання України, 2004. - 760 с.; Т. 2. - К.: Знання України, 2004. - 812 с.

16. Принципы и установки для ведения международных переговоров. - [Цит. 2009, 2 лютого]. - Доступний з: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/762/27/PDF/N9976227.pdf?OpenElement>

17. **Блищенко В.** Региональные конфликты: методология исследования / В. Блищенко // Обозреватель - Observer. - 2005. - №7(186). - [Цит. 2008, 13 серпня] Доступний з: http://www.rau.su/observer/N7_2005/7_11.HTM

18. Конвенція, 1907.10.18, „Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень”. - [Цит. 2008, 22 жовтня]. - Доступний з: <http://www.ligazakon.ua/>

19. **Хесль Г. Г.** Посредничество в разрешении конфликтов: Теория и технология / Герхарт Гаттус Хесль; [пер. с нем. Е. В. Яковлевой]. СПб.: Речь, 2004. — 140, [2] с.: ил., табл.

20. **Блищенко В. М., Солнцева М. М.** Региональные конфликты и международное право (вторая половина XX - начало XXI века): [Учебн. пособие] / В. М. Блищенко, М. М. Солнцева. - М.: ОАО „Издательский дом „Городец”, 2005. - 496 с.

21. Journal of Peace Research. - [Cited 2008, 2 October]. - Available from: <http://jpr.sagepub.com>

22. Основні підходи до дослідження міжнародних конфліктів. Конфлікти і співробітництво у міжнародних відносинах. - [Цит. 2009, 16 лютого]. - Доступний з: <http://ruthenia.info/txt/drgluck/irteo/1T10.html>

23. Політичний словник / За ред. В. К. Врублевського, В. М. Мазура, А. В. Мяловицького. Видання друге. - К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1976. - С. 590.

Історіографія проблеми боротьби з тероризмом (2007 – 2009 роки)

Олег Козерод,

доктор історичних наук,

науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

НАН України

Напруга боротьби з тероризмом стала на сьогодні такою, що дослідження цієї проблеми набуло не тільки теоретичного, скільки практичного значення. Ефективна протидія цьому світовому злу потребує не тільки теоретичного аналізу й узагальнень, але й практичних порад урядам та антитерористичним структурам щодо запобігання цій глобальній загрозі. Антитерористичним заходам присвячують свої праці відомі фахівці з питань безпеки і збереження миру у різних країнах світу. Останні два роки стали важливим періодом розвитку історіографії проблем тероризму, чому сприяли активна діяльність міжнародних організацій відповідного спрямування та поява нових загроз у сфері міжнародної безпеки.

У 2007 – 2008 роках дослідники активно розробляли питання щодо протидії терористичним діям ісламістів у найбільш вразливих з точки зору безпеки регіонах. Чи не основною працею з цієї тематики стала книга Дж. Белл „Міста, тероризм і міські війни ХХІ століття”. На думку британської дослідниці, більшість війн, які спалахували у бідних країнах, призводили до руйнівних впливів на міські простори. Тому запобігання проявам тероризму у містах безпосередньо пов’язане з подоланням бідності у „поганих районах” великих міст західної цивілізації і налагодженням глобальної системи спостереження. За висновком Дж. Белл, події 11 вересня в Америці і глобальна війна з терором потужно вплинули на такі міста, як Нью-Йорк, Мадрид, Лондон, і на це мала звернути пильну увагу місцева влада і поліцейські структури. Автор дослідження – професор Лондонської школи економіки і політичних наук – стверджує, що міські центри цивілізації найбільш вразливі до цієї форми політичного насильства, а тому необхідно створити спеціальні системи захисту великих міст у Європі та Америці [1].

Дослідженням, присвяченим аналізу джерел фінансування і політичної підтримки терористів, стала збірка „Тероризм, організована злочинність і корупція: мережі і зв'язки” за редакцією Л. Холмс. В ній фахівці з проблем безпеки Ф. Бовенкерк і Б. Абу-Чакра розглядають питання, чи можливо використати культурні засоби для боротьби з тероризмом в сучасному світі. П. Лентіні характеризує сучасні підходи країн Європи щодо боротьби з фінансуванням тероризму, відмиванням коштів тощо як надто ліберальні. П. Шерман досліджує концепцію боротьби з терором, сформульовану Т. Блером [2].

Книга професора Кільського університету (Велика Британія) Р. О'Кане увібрала 46 надрукованих раніше у різних виданнях статей, які охоплюють увесь спектр питань, пов'язаних з тероризмом. Матеріал поділений на тематичні розділи, у тому числі й такі, як режим терору, терористичні групи і релігії, причини, які породжують тероризм, вплив нових соціальних рухів на тероризм. Окремо автор аналізує психологічні та раціональні пояснення причин тероризму і методи протидії йому. У створенні збірки взяли участь такі знані фахівці, як Д. Порта, Дж. Пост, П. Вилкінсон, М. Кріншоу, Д. Рапопорт [3].

Однією з помітних праць, присвячених проблемам тероризму, стала книга Е. Хобсбаума „Глобалізація, демократія і тероризм” (2007 р.). Вчений висунув концепцію „барбаризації” суспільства, тобто тенденції до примітивного підходу розуміння суспільних явищ, яка нині спостерігається. Його ідеї щодо взаємовідносин західного суспільства і терористичних груп мають різко виражений соціалістичний характер, але заслуговує на увагу його оригінальна концепція історії ХХІ століття, яка, на думку автора, характеризується жорстким протистоянням терористів і цивілізованих держав [4].

У книзі Ф. Барнабі розглядається процес розвитку терористичної ідеології. На думку дослідника, ідеї терористів підкріплюються методами застосування нових військових методик, видів автоматичної зброї, новою тактикою поведінки терористів. Автор аналізує основні види найбільш небезпечних, в тому числі й брудних бомб, рідин. Ф. Барнабі працює у дослідницькій групі Research Group при університеті Оксфорд на посаді провідного фахівця з питань тероризму [5].

Проблему піратства на морі як частини терористичного руху розглядає М. Мерфі у праці „Сучасне морське піратство і тероризм: загроза для міжнародної безпеки”. Автор досліджує питання, як пов'язані піратство і тероризм та які чинники можуть перетворити його на один із засобів політичного впливу на уряди з метою дестабілізації регіонів. На сьогодні піратство як явище, на думку вченого, заохочує злочинність у прибережних регіонах, зокрема, Сомалі та призводить до появи все більшої кількості осіб і організацій, зацікавлених у використанні морського розбою [6]. Слід зазначити, що таке явище, як сучасне піратство, має спільні корені з тероризмом взагалі. Однією з причин піратського промислу є тяжке

економічне становище людей, брак життєвих перспектив, жадання „легких” великих грошей. На жаль, дослідження цієї проблеми у країнах Східної Європи ще практично не розпочиналися, незважаючи на те, що їх громадяни досить часто стають заручниками корсарів у африканському регіоні.

2007 року практично одночасно у Принстоні і Кембриджі вийшли праці, автори яких поставили за мету зрозуміти процес перетворення звичайних людей на терористів, вивчити економічні та інші причини цього процесу. Перша книга – дослідження А. Крюгера „Що створює тероризм: економіка і корені тероризму” – була укладена на матеріалах курсу лекцій вченого, які він прочитав студентам Лондонської школи економіки 2006 року. Автор дає свої відповіді на питання: „Хто стає терористом?”, „Як виникає тероризм?”, „До чого призводить тероризм?”. Дослідник характеризує окремих учасників терористичного руху, а також формулює економічні і політичні умови появи тероризму, економічні, психологічні і політичні наслідки цього явища. Він спростовує думку багатьох колег про те, що „бідність і неосвіченість „підгодовують” тероризм”, і стверджує, що більшість терористів є вихідцями з середнього класу, які досить часто мають вищу освіту [7].

Економіст А. Крюгер дає статистичний аналіз економічного становища відомих терористів, починаючи від мінімальної заробітної платні й до фінансового становища на момент створення теракту, а також їх соціального стану, походження і освіти. Він доходить висновку, що інформаційна політика та суспільний розвиток деяких країн можуть сприяти залученню у найближчі часи значної кількості потенційних терористів і закликає громадськість звернути увагу на висвітлення актів терору у засобах масової інформації та до залучення молоді до тероризму через Інтернет.

У книзі К. Андерсена та М. О'Лірі „Розуміння глобального терору”, яка вийшла у кембриджському видавництві „Політ”, йдеться про причини зародження і розвитку процесу глобального терору. Автори починають свій аналіз з визначення поняття „міжнародний тероризм”, а основні акценти роблять на визначенні основних методів боротьби з цим явищем урядом США в межах „війни з тероризмом” та мотивах терористів-самовбивць. Основною темою праці є також фінансування терористичних груп і ролі розвідки для збору інформації, а також норм міжнародного права у сфері боротьби з тероризмом. Автори досліджують таку тему, як взаємозв'язок між глобалізацією і тероризмом, а також відповіді на виклик терору, які дають такі країни, як Росія, члени ЄС, країни Південно-Східної Азії та Африки [8].

Книга М. Гуса „Основи тероризму: концепції та суперечності” стосується питання формування національної безпеки кожної з країн, яка ризикує зустрітися із загрозою тероризму. В ній враховуються основні полікультурні аспекти підходів до боротьби з тероризмом у Європі й

США. Крім того, автор формулює власну концепцію міжнародної безпеки, до якої, на його думку, мають входити найсуттєвіші елементи надбань у сфері національної безпеки. Критики вважають, що ця монографія — один з найбільш вдалих підручників, створених для вивчення різних аспектів політичного насильства, а також карного правосуддя і збройних конфліктів в аспекті боротьби з тероризмом [9].

Важливою для розуміння джерел терористичного руху є монографія В. Лак'єра „Історія тероризму” (2007 р.) [10].

Т. Джонсон, автор праці „Війна з тероризмом: зіткнення цінностей, стратегій і суспільств”, пропонує боротися проти тероризму без застосування військової сили, а переважно шляхом протидії ідеології фундаменталістів, яка підтримує терористів. Стратегія боротьби з тероризмом має виходити з того, що насильницька протидія глобалізації, якою є тероризм, повинна вирішуватися не стільки західним суспільством, скільки поміркованими течіями і групами мусульман та їх релігійними лідерами, які можуть протидіяти середньовічним тлумаченням ісламу джихадистами. Автор аналізує роботу відомств США, які мають боротися з тероризмом в країні, та досліджує основні об'єктивні труднощі формування національної стратегії боротьби з цією загрозою [11].

Нове видання книги „Глобальний терор” Дж. і Б. Лутц стало найбільш популярним виданням для студентів з проблем боротьби з терористичною загрозою (видавництва „Рутледж”, 2008 р.). Автори концентрують увагу на таких поняттях, як історія, політика, ідеологія і стратегія тероризму. Вони наводять характеристику понять і типологію тероризму, класифікацію груп, зброї і техніки, яка використовується терористами, приклади релігійного тероризму і етнічних суперечностей, державного спонсорства тероризму, методи боротьби з ним. Автори досліджують такі види терористичних рухів, як тероризм періоду французької революції, ірландського республіканізму, італійських „червоних бригад”, колумбійських бойовиків, „етнічних чисток” у Боснії і Герцеговині, Шри-Ланці, приклади тероризму Аль-Каїди та Організації визволення Палестини. Працю характеризує глибокий історичний аналіз та доступна форма викладу матеріалу [12].

У книзі професора порівняльної політики університету у Белфасті А. Гельке „Новий вік тероризму та міжнародна політична система” (2009 р.) акцентується увага на тому, як тероризм перетворюється на політичну зброю та впливає на розвиток держави та її політичної системи. Автор розглядає і таку проблему, як реабілітація колишніх терористів. А. Гельке порушує питання про діяльність малих груп із „запобігання розвитку імперіалізму” у західному світі, досліджує сприйняття та реакцію суспільства на акти насильства у розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, дає рекомендації щодо можливого приєднання певних терористичних груп до мирного процесу тощо [13].

Значний вклад у дослідження проблеми тероризму зробила шведська

дослідниця К. Степанова. Її книга „Тероризм в асиметричному конфлікті: ідеологічні і структурні аспекти” вийшла 2008 року у видавництві Оксфордського університету. На думку автора, однією з найгостріших проблем нині стала фінансова самодостатність тероризму. Якщо раніше терористичні групи мали постійну потребу у коштах, то зараз вони мають стійкі джерела фінансування. Вона наводить як приклад діяльність мільйонера У. бен Ладена – створення ним численних баз терористів, надійних каналів комунікацій, систем підготовки кадрів і операцій. Серед благодійних організацій, які відомі зв'язками з „Аль-Каїдою”, – Комітет підтримки Афганістану, Фонд Аль-Рашида, пакистанська гуманітарна організація „Вафа”, Товариство відродження ісламської культурної спадщини з Кувейту, фонд „Аль-Харамейн” із Саудівської Аравії, Фонд допомоги і розвитку Святої Землі, що базується в США [14]. На думку К. Степанової, фінансову допомогу терористам надають еліти мусульманського суспільства, які „лишилися за бортом” світської модернізації західного типу, яка відбувається у країнах Сходу, а також представники неінтегрованих груп з мусульманських діаспор країн Заходу. Саме робота з цими групами може змінити стан справ з розвитком тероризму як у східних, так й у західних країнах.

Важливим кроком у розвитку історіографії терористичного руху у світі стало заснування серії видань Contemporary Terrorism Studies у британському видавництві „Рутледж”. У ній протягом 2008 – 2009 років вийшло близько десятка монографій, які заклали основу вивчення цієї тематики у світовій історіографії. Серед них: „Психологія стратегії тероризму” Б. Шепарда, „Жінки і тероризм” М. Гонзалес-Перец, „Стратегія тероризму” П. Неймана та М. Сміт, „Дерадикалізація джихадизму” О. Ашура, „Розуміння інновації тероризму” А. Долника та інші.

Актуальній проблемі, яку практично ніхто раніше не вивчав, присвячена праця А. Долника, який досліджує інновації і досягнення терористичної тактики й технології. Він розглядає питання про те, як терористичні організації прагнуть отримати зброю масового враження та які кроки для цього роблять. У першій частині книги дослідник дає огляд тактики і техніки, які використовувалися терористами у минулому столітті, та основних тенденцій їх використання у майбутньому. У другій частині досліджуються конкретні види зброї, які мають у своєму розпорядженні основні терористичні групи, та інновації, до яких вдаються терористи з метою поширити свій вплив у світі [15].

Першим дослідженням проблем дерадикалізації збройних ісламістських рухів стала праця О. Ашура. У книзі аналізуються конкретні умови, за яких може відбуватися успішний процес дерадикалізації. Автор здійснює досить глибокий аналіз дерадикалізації таких структур, як „Брати-мусульмани” (1953 – 1973 рр.), колишніх спільників „Аль-Каїди”, а також таких, як „Аль-Джамаа Аль-Ісламія” (Ісламська група Єгипту, 1997 – 2002 рр.), „Аль-Джихад”, а також Алжирської ісламістської групи (1997 – 2000 рр.).

У книзі досліджується питання, чому і як відбувається дерадикалізація ісламських бойовиків, як прогресують їх погляди, ідеологія тощо. Автор показує, як синтез харизматичного лідерства, державних репресій, соціальних впливів і селективних стимулів може призвести до відмови від джихаду представників радикальних ісламістських течій [16].

Перша книга, автори якої підходять до вивчення тероризму як стратегії, вийшла також у цій серії 2009 року. П. Нейман та М. Сміт стверджують, що терористичні ідеї є різновидом нігілізму, а тому їх деякі елементи можна розглядати як такі, що підходять для досягнення певних цілей у політиці, тобто в якості стратегії. Основною метою праці є опис динаміки тероризму та оцінка його ефективності, а також вивчення кореляції між політичними цілями і терористичними засобами. Автори пояснюють методи роботи з тероризмом, а також демонструють, як тероризм може зародитися від маніпулювання і психологічного впливу. Дослідники на підставі великого фактичного матеріалу показують, як терористи провалюють свої пропагандистські кампанії, коли втрачають можливість наводити страх на населення. Вони доводять, що коректне розуміння тероризму як стратегії дає можливість ефективно боротися з ним і пропонують практичні рекомендації щодо цього [17].

Цікаве дослідження, присвячене вивченню місця і ролі жінок у терористичній діяльності, вийшло у серії „Рутледж” у квітні 2008 року. Автор здійснює порівняльний аналіз ролі жінок у провідних 26 терористичних організаціях світу, на основі чого доходить висновку, що жінки мають значно більшу активність у національних терористичних організаціях, ніж у міжнародних терористичних групах. Це пояснюється, зокрема, тим, що жінки в таких організаціях намагаються підвищити свій соціальний статус, перейти до більш значної діяльності у політиці й управлінні країною. Конкретні цілі внутрішньополітичної боротьби більше приваблюють жінок, на думку автора, аніж зовнішні поняття (імперіалізм, капіталізм, західна культура тощо) [18].

У книзі Дж. Джеферіс досліджується релігійно мотивоване політичне насильство в сучасному світі. Автор використовує інтерв'ю з терористами, теорію соціальних рухів для створення картини терористичного руху в світі. Основною метою насильства, викликаного релігійними або ідеологічними причинами, на думку Дж. Джеферіс, хай то буде встановлення законів шаріату, боротьба з абортами у США, є не контекст ідеології чи політики, а постійно прогресуючі відносини між ними. Дослідниця зазначає, що секуляризм і релігія хоч і є полярними протилежностями, але залежать одне від одного. Тому для розуміння релігійного або ідеологічного насильства слід проаналізувати світські громадські рухи та їх вплив на суспільно-політичну думку в країнах Заходу. В цілому ця книга заповнює велику прогалину у процесі дослідження тероризму у світі в аспекті розвитку релігійної свідомості, який практично не вивчався досі [19].

Книга „Державний тероризм на глобальному Півдні: зовнішня політика,

неолібералізм і права людини” Р. Блакелі вийшла 2009 року у видавництві „Тейлор і Френсіс”. Дослідниця розглядає світ як двополярну систему — Південь і Північ та досліджує основні риси розвитку цих полюсів сучасного світу - демократичної глобальної Півночі і Півдня, який долає тероризм та інші сучасні політичні виклики. Р. Блакелі аналізує взаємозв’язок між використанням державного тероризму в північній ліберальній демократії та зусилля цих держав для втягування Півдня до глобальної політичної економіки і зміцнення неолібералізму. Більшість дослідників тероризму у північній демократії не зачіпають проблеми державного тероризму, але у цій праці докладно аналізуються концепції державного тероризму і робиться порівняння його з іншими формами державного насильства.

У книзі досліджується історія тероризму, за допомогою якого європейські та американські імперіалісти у XIX столітті загарбували нові території, розвивали работорівлю і примусову працю. Досліджується також процес перемоги національно-визвольних рухів у процесі деколонізації. У праці оцінюється практика північних ліберальних демократичних держав у „війні з тероризмом” та використання деяких елементів державного тероризму у цьому процесі [20].

Проблему боротьби з міжнародним тероризмом на морі розглядають співробітники наукової структури Institute of Southeast Asian Studies у колективній монографії „Піратство, морський тероризм і забезпечення Малакської протоки”. Тероризм на морі, на думку авторів, сконцентрував в собі цілу низку соціальних, історичних, геополітичних проблем, а також питань безпеки та економіки. Нині у водах Південно-Східної Азії основним регіоном виникнення піратства є саме Малакська протока. Автори розглядають такі проблеми, як збройний розбій проти суден на Філіппінах, політичне морське піратство і тероризм у цих регіонах [21].

Глибокому дослідженню історії та особливостей таких відомих терористичних рухів, як „Талібан” і „Аль-Каїда”, присвятила свою працю Г. Петерс. Вона замислюється, зокрема, над питанням, чому після восьми років американського перебування в Афганістані ЦРУ заявляє, що ці групи стали ще краще озброєними і краще фінансуються, ніж раніше? Автор книги досліджує вплив торгівлі героїном на розвиток терористичного руху на півдні Афганістану та відмивання грошей у банках Карачі і Дубаї. Праця базується на сотнях інтерв’ю з бойовиками „Талібану”, контрабандистами та співробітниками правоохоронних органів і спецслужб. Автор дає рекомендації щодо шляхів зміни ситуації з насильством і екстремізмом у регіоні Афганістану [22].

Значний інтерес викликає і книга „Війна з тероризмом” С. Гейла, М. Раду і Х. Зіхермана, яка вийшла у Нью-Йорку 2008 року. Автори аналізують перипетії боротьби з терором після 2001 року, характеризуючи цей період як „пост-холодну війну”. Вони вважають, що боротьба з тероризмом, викликана гнівом американського народу і бажанням покарати тих, хто замислив акти залякування США, має перейти у більш раціональне русло

[23].

Важливим дослідженням, яке стало своєрідним оглядом історії тероризму, стала книга Л. Вайнберга „Глобальний тероризм: путівник для початківців” (2009 р.). Дослідник зосереджує увагу на релігійній, революційній та інших мотиваціях тероризму і розглядає це явище від Давнього Риму до наших часів, включно з історією російського терористичного руху XIX століття, а також у роки СРСР. Сучасний тероризм дослідник характеризує як „першу війну XXI століття” і пропонує своє бачення подолання цього явища [24].

Критику діяльності західних урядів щодо запобігання тероризму містить праця М. Шихана „Руйнування осередку: як перемогти тероризм, не застосовуючи тероризму”. Автор стверджує, що західні уряди марно витрачають мільярди коштів на боротьбу з тероризмом та застосовують неправильні методи захисту; по-друге, причиною тероризму є неправильна інформаційна політика країн Заходу: провокаційні заяви деяких експертів і засобів масової інформації можуть заподіяти більше лиха, ніж спрямовані ідеологічні кроки терористів [25].

В останні роки у пострадянських країнах зростає інтерес до вивчення терористичного руху як суспільно-політичного явища. Так, слід відзначити колективну монографію дослідників з Київського національного університету внутрішніх справ, яка вийшла у Києві 2008 року за редакцією П. Біленчука [24]. Встановлюючи періодизацію терористичного руху в Європі, він, зокрема, зазначає: „1910-ті роки.., потім „довгі 1920-ті.., Світова війна і „славетне тридцятиріччя” (1945 – 1975 рр.), насичене „дивами” (італійським, німецьким, японським), примусили на півстоліття забути про тероризм. На межі 1960 – 1970-х років почалася нова хвиля політичного тероризму, яка захопила саме ті країни, де відбулося післявоєнне „економічне диво” – Італію, Німеччину, Японію – і де розвиток соціальних структур і інститутів не встигав за економічними змінами. Саме там виникли „Червоні бригади”, „Фракція Червоної Армії”, „Японська Червона Армія” та багато інших лівоекстремістських організацій” [25].

Дослідження з проблем тероризму проводяться і в Росії. Так, у Академії міжнародної безпеки при МВС РФ 2008 року була захищена дисертація А. Коновалової на тему інформаційного тероризму тощо [26].

В цілому розвиток історіографії терористичного руху відбувається досить жваво. Основними темами, які досліджуються найприскіпливіше, є фінансова підтримка тероризму, аналіз ідеологічних засад цього явища, причини поповнення лав терористів. Безумовно, найближчим часом основними напрямками розвитку історіографії буде вивчення нових видів терористичної діяльності, зокрема агротероризму, тероризму на морі, піратства, авіаційного тероризму тощо.

Література:

1. Cities, terrorism and urban wars of the 21st century by Jo Beall. – London: Destin, 2007.
2. Terrorism, organized crime and corruption: networks and linkages/ edited by Leslie Holmes. – Cheltenham: Elgar, 2007. – 302 pp.
3. Terrorism by Rosemary O’Kane. – London: Longman, 2007. – 232 pp.
4. Globalization, democracy and terrorism / Eric Hobsbawm. – London: Little Brown, 2007. – 184 pp.
5. The future of terror / Frank Barnaby. – London: Granta, 2007. – 242 pp.
6. Contemporary piracy and maritime terrorism: the threat to international security by Martin N. Murphy. – Abingdon : Routledge for the IISS, 2007. – 108 pp.
7. What makes a terrorist: economics and the roots of terrorism by Alan Krueger. – Princeton, N.J. ; Oxford : Princeton University Press, 2007. – 180 pp.
8. Understanding global terror / edited by Christopher Ankersen with Michael O’Leary. Cambridge: Polity, 2007. – 244 pp.
9. Essentials of terrorism: concepts and controversies by Gus Martin. – Los Angeles; London: SAGE, 2008. – 343 pp.
10. A History of Terrorism by Walter Laqueur. – London: Transaction Publishers, 2000. – 277 pp.
11. The War on Terrorism : a collision of values, strategies, and societies by Thomas A. Johnson. – Boca Raton; London : CRC Press, 2009. – 369 pp.
12. Global terrorism by James M. Lutz and Brenda J. Lutz. – London; New York: Routledge, 2008. – 346 pp.
13. The new age of terrorism and the international political system by Adrian Guelke. – London: I. B. Tauris, 2009. – 238 pp.
14. Terrorism in Asymmetric Conflict: Ideological and Structural Aspects by Ekaterina A. Stepanova. – Oxford University Press, 2008. – 200 pp.
15. Understanding Terrorist Innovation: Technology, Tactics and Global Trends by Adam Dolnik. – London: Routledge, 2009. – 204 pp.
16. The De-Radicalization of Jihadists: Transforming Armed Islamist Movements by Omar Ashour. – London: Routledge, 2009. – 224 pp.
17. The Strategy of Terrorism: How it works, and why it fails by Peter R. Neumann, M. L. R. Smith. – London: Routledge, 2009. – 140 pp.
18. Women and Terrorism: Female Activity in Domestic and International Terror Groups by Margaret Gonzalez-Perez. – London: Routledge, 2008. – 176 pp.
19. Religion and Political Violence: Sacred Protest in the Modern World by Jennifer L. Jefferis. – London: Rutledge, 2009. – 224 pp.
20. State Terrorism in the Global South: Foreign Policy, Neoliberalism and Human Rights by Ruth Blakeley. – London: Taylor & Francis, 2009. – 224 pp.

pp.

21. Piracy, Maritime Terrorism and Securing the Mallaca Straits by Graham Gerard Ong-Webb (ed.).- Institute of Southeast Asian Studies, 2006.- 266 pp.

22. Seeds of Terror: Heroin and the Financing of the Taliban's and Al Qaeda's Master Plans BY Gretchen Peters. – NY: St. Martin's Press, 2009. – 288 pp.

23. The War on Terrorism by Stephen Gale, Michael Radu, Harvey Sicherman. – NY: Transaction Publishers, 2008.

24. Global Terrorism A Beginner's Guide by Leonard Weinberg.- NY: Oneworld Publications, 2008.- 192 pp.

25. Crush the Cell: How to Defeat Terrorism Without Terrorizing Ourselves by Michael A. Sheehan. – NY: Crown Publishing Group, 2008.- 309 pp.

26. **Біленчук П. Д., Гуцалюк М. В., Кравчук О. В., Козир М. В.** Комп'ютерний тероризм: суперхакери, кібер-террористи, кібер-криміналісти: Монографія / За заг. ред. П. Д. Біленчука. – К.: Наука і життя, 2008. – 291 с.

27. <http://intkonf.org/bilenchuk-pd-krul-sm-istoriografiya-terrorizma-istoki-vehi>

28. **Коновалова А. Б.** Террористический акт в форме угрозы и заведомо ложное сообщение об акте терроризма как проявления информационного терроризирования. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08. - уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Москва: Академия экономической безопасности при МВД России, 2008.- 26 с.

Тероризм і засоби масової інформації: межа об'єктивності і мас-медіального продовження терактів

Віталій Коцур,

аспірант Переяслав-Хмельницького
державного педагогічного університету
ім. Г. Сковороди

*Стаття присвячена аналізу різних аспектів міжнародного
тероризму та проблем використання засобів масової комунікації
в поширенні інформації про терористичні акти.*

Постановка проблеми

Поняття „тероризм” все більше входить до повсякденної лексики пересічних громадян світу, в тому числі й України. Події останніх десятиліть спонукають до висновку, що боротися з тероризмом лише на національному рівні складно, неефективно. І справа не лише в тім, що почастишали вибухи в тих чи інших містах світу, які забрали життя тисяч і тисяч громадян різних за національністю і віросповіданням, а й посилювався потік інформації про смерть і насильства, неефективність системи національної безпеки.

Про планетарний вимір тероризму засвідчили події 11 вересня 2001 року. Резонансний терористичний акт, який стався в США – наймогутнішій країні світу, став предметом напруженого обговорення в багатьох країнах і примусив їх уряди замислитися над проблемою безпеки суспільства в цілому та кожної особи зокрема.

Поширення тероризму на планеті відбувається в умовах посилення світових інтеграційних процесів, які супроводжуються прогресом інформаційних технологій.

Події 11 вересня 2001 року показали людству, що вся інтелектуальна, військова, технологічна міць провідних держав не може ефективно протидіяти проявам тероризму. Більше того, величезні технологічні та комунікаційні досягнення людства, на превеликий жаль, використовуються терористами. Тероризм і мас-медіа виявилися тісно пов'язаними. Газети, журнали, телебачення, радіо, і, особливо, Internet стали засобами

інформаційного супроводу цього глобального явища.

З розвитком комунікацій, інформаційних технологій та демократичних свобод, з лібералізацією прикордонних інституцій злу під назвою „тероризм” стало простіше переходити з однієї держави до іншої, маскуватися під гаслами різних організацій та навіть легально здійснювати свою діяльність. Уряди країн мають відповідально поставитися до проблеми боротьби з тероризмом. Колективна боротьба з однією з найбільших загроз ХХІ століття повинна відбуватися у двох площинах – юридично-правовій і конкретно-правоохоронній.

Вивчаючи публікації у ЗМІ, можна знайти інформацію, що терористів за злочини проти держави розшукує Інтерпол. Більшість населення впевнена, що зловмисників буде кинуто за ґрати. Насправді ж йдеться лише про надання зацікавленим сторонам потрібної інформації. Якщо ж злочинців і буде десь заарештовано, то насправді від затримання до видачі їх органам внутрішніх справ та передачі справедливому суду лежить велика часова відстань. Бо на заваді, здавалося б, логічних і швидких дій карних органів є безліч правових перепон, зумовлених законодавствами окремих, інколи зовсім різних у конституційному відношенні країн [1, с. 11].

Зростання масштабів глобального тероризму за останні 25 років ХХ століття вражає своєю жорстокістю та зневагою до людського життя. З 1970 по 1980 рік у всьому світі було вчинено 1814 терористичних актів, а за період з 1980 по 1986 рік їх число зростало за арифметичною прогресією. Так, лише 1988 року аналітики нарахували 856 терористичних актів [2, с. 11]

Дати чітку кількісну характеристику тероризму дуже складно, тому що загальних критеріїв оцінки тих чи інших діянь як терористичних ще не вироблено. На думку Держдепартаменту США, в світі щороку відбувається від 320 до 620 терористичних актів, хоча фахівці з ЦРУ вважають, що їх значно більше — „в оприлюднених статистичних даних багато чого применшується” [3, с. 51]. Свого часу офіцер британської розвідки Б. А. Перріта відзначив, що 2000 року терактів було вчинено удвічі більше, ніж у 1980-х роках [4, с. 4].

Тероризм досить складна тема для дослідження, але останнім часом з'являється все більше публікацій з даної проблематики, що дозволяє глибше проаналізувати це явище. Слід враховувати, що проблему тероризму необхідно розглядати не тільки в правовій, а й в політичній, економічній та соціальній площині людської діяльності.

Проблемою дослідження та визначення поняття глобального тероризму переймається, зокрема, американський вчений Ф. Дженкінс. Він звертає увагу на філософське питання розуміння терміна „тероризм” та його вжитку в суспільстві крізь призму засобів масової інформації. Так, дослідник зазначає, що перед тим, як суспільство зможе офіційно визнати терористичний акт, йому потрібно буде визначити, з якою метою діяло

терористичне угруповання. Громадська думка США розглядає тероризм переважно під політичним кутом зору, практично ігноруючи соціальну та економічну сферу. Науковець наводить контрастні приклади злочинів у банківській сфері. Зокрема, якщо президент банку загинув від вибуху бомби, закладеної під його автомобіль, а поліція згодом виявляє, що злочин був скоєний радикальним угрупованням, то за американським законодавством його визначають як терористичний акт. З іншого боку, злочин не може бути терористичним актом, якщо він вчинений, наприклад, ревним чоловіком чи божевільною особою, якій не догодив президент. Тому Ф. Дженкінс зазначає, що потрібно спочатку визначити відповідні юридичні норми та діяти в правовому полі [5].

На випадки тероризму зазвичай жваво реагує преса. А засоби масової інформації у країнах з розвинутою демократією суттєвим чином визначають громадську думку. Тому дуже варто звернути увагу на те, як саме визначається тероризм у ЗМІ.

Насичена трагічними подіями історія тероризму, наприклад, в Росії обумовлює постійний інтерес до цього явища як з боку російських, так і західноєвропейських засобів масової комунікації. Саме мас-медіа вміщували важливу інформацію як у повідомленнях, кореспонденціях, написаних „по гарячих слідах” терористичних подій, так і пізніше – в аналітичних статтях, де робляться важливі узагальнення і певні висновки стосовно насильницьких актів. Слід відзначити, що інформаційні повідомлення, статті, телевізійні рубрики в російській та західноєвропейській пресі щодо терористичних актів відрізняються за повнотою і ступенем достовірності висвітлення подій. А це формує різне сприйняття подій, пов'язаних з тероризмом, у російському суспільстві і в міжнародній спільноті. Російський дослідник тероризму О. Будницький зазначає: „Терористичний удар без широкого резонансу – нонсенс, терористичні дії безумовно мають бути широко висвітлені в мас-медіа” [6, с.15].

Умовною точкою відліку початку історії тероризму можна вважати другу половину XIX століття. Саме тоді в Росії та інших країнах Європи поширюється „мода” на революційний та інші види тероризму. Його ідеологи у своїх працях робили особливий акцент на інформаційному аспекті терористичної діяльності. У доктрині „Пропаганда дією”, висунутій анархістами, зазначалося, що лише терористичні дії можуть спонукати маси до тиску на уряд. Про деякі аспекти революційної діяльності, зокрема, зародження тероризму в дореволюційній Росії, згадується у праці „Нотатки революціонера” П. Кропоткіна [7]. „Терористичний удар – необхідний”, — писала в грудні 1903 року анархістська газета „Хлеб и свобода”. Вона зазначала, що без міцної влади державний устрій може стати слабким і буде повалений. Внаслідок цього виникає необхідність насильницьких методів, у яких терор є одним із найважливіших.

Організації або терористичному угрупованню потрібні були не лише

вдало обрані тактика і методи ведення терористичних ударів по основних об'єктах в Росії, а й широке їх висвітлення в засобах масової комунікації. Відображення терактів у мас-медіа сіяло страх і невпевненість у майбутньому.

Деякі дослідники світових конфліктів і міжнародного тероризму визначають поширення інформації про терористичні акти як мас-медіальне продовження акту. Так, німецький науковець Г. Крюмель визначає це явище як „ядро терористичного плану дії” [8, с.14].

Отже класичний тероризм вбачається його апологетами як „пропаганда справи”. Іншими словами, він може бути успішним лише тоді, коли будуть залучені засоби масової інформації. При цьому звертається особлива увага на комунікаційний характер, а також посткомунікаційний процес [9, с.14].

Дослідник тероризму Г. Ласвелл зазначає, що сучасні засоби масової інформації суттєво допомагають терористичним угрупованням, активно відображаючи акти насильства. Зарубіжні фахівці у своїх працях використовують поняття „medium” [10, с. 17]. Воно охоплює як технічні засоби масової інформації, так механізми оцінки і передачі інформації, які діють в площинах вхідних-вихідних повідомлень (Input – Output) [11, с. 17]. З урахуванням сучасних методів пропаганди, така інформація в послідовному порядку її висвітлення може змінити громадську думку в культурній, політичній та юридичній сферах діяльності [12, с. 29].

При висвітленні терактів та діяльності терористичних угруповань ЗМІ, як правило, не лише викладають факти, але й відбивають певні політичні, ідеологічні, національні, релігійні пристрасті. Залежно від позиції джерела інформації, терористи можуть постати або революціонерами, партизанами, борцями за незалежність або ж міжнародними злочинцями, маніакальними особистостями, мізантропічними фанатиками. Тобто завдяки ЗМІ терористичним групам іноді вдається поліпшити свою репутацію, що, у свою чергу, може сприяти збільшенню кількості їх симпатиків.

Однак зазначимо, що пропаганда власних ідей і свого способу діяльності - лише один з аспектів інформаційної війни терористів. Значно небезпечнішим за наслідками є використання терористичними організаціями „інформаційної зброї” з метою дестабілізації громадського порядку та державного управління, породження страху, паніки, примушення суспільства піти на поступки терористам, а то й капітулювати перед ними. Для досягнення цього активно використовуються спеціальні інформаційні операції, якими супроводжуються теракти.

Демонстрація катастрофічних наслідків терактів через ЗМІ (в тому числі й контрольовані терористами) значно посилюють ефективність самих актів насильства. Галас, що роздмухується в деяких ЗМІ щодо даних подій, повторення тих самих жахливих епізодів об'єктивно сприяють досягненню цілей тероризму: залякуванню населення і влади

та ухваленню відповідними посадовими особами й органами необхідних терористам рішень. Такі акції є різновидом спеціальних інформаційних дій і називаються операціями, спрямованими проти суб'єктів, які приймають рішення. Класичним прикладом такої операції був теракт 4 березня 2004 року в Іспанії, що примусив цю державу відмовитися від участі у військовій операції в Іраку.

Аналізуючи подібні факти, окремі спеціалісти розцінюють їх як появу нового виду тероризму – інформаційного. На практиці під інформаційним тероризмом розуміють насильницький пропагандистський вплив на психіку, який не залишає для людини можливості критично оцінювати відверто тенденційну інформацію. До сфери інформаційного тероризму входить і поширення певного типу чуток [13, с. 43 - 44].

Засоби масової інформації Росії відрізняються від західноєвропейських, і навіть від українських, тим, що належать до східноєвропейської моделі сприйняття, в основі якої лежить брак чіткої політики в галузі розвитку доступу до інформаційних ресурсів і технологій. Недостатній розвиток демократії в Росії призводить до значних обмежень у публікаціях, жорсткої цензури та впливу правлячої еліти.

Деякі російські періодичні видання робили спробу об'єктивно висвітлювати події в Чечні. „Известия”, наприклад, писали, що, незалежно від того, як закінчатся події в Беслані, політику в Чечні слід радикально міняти. „Независимая газета” звинувачувала уряд в пропагандистських прийомах з метою приховати істинні причини останніх нападів терористів. Власті намагалися в усьому звинувачувати міжнародний тероризм, повідомляла „Независимая газета”, замість того, щоб звернути увагу на необхідність розв'язання проблем Чечні [14]. Про ефективність російської правоохоронної системи, як повідомляє російський тижневик „Интернет-газета utro.ru”, немає потреби розмірковувати довго з єдиної причини – вона близька до нуля. Протягом багатьох років ні слідчі прокуратури, ні фахівці з антитерору, ні члени різних комісій так і не змогли відповісти на питання, які цікавлять громадян країни і, перш за все, потерпілих від терористичних актів.

Тероризм приносить величезну біду, його неможливо виправдати. Але ніщо з нічого не виникає. Причини виникнення тероризму слід аналізувати, їх можна і необхідно пояснювати. Насильство завжди зустрічатиме опір.

Висновки

Терор сьогодні – це війна в політичній, економічній, соціальній та інформаційній сфері. Війна, в якій беруть участь держави та їх уряди, політичні партії, спецслужби, транснаціональні комерційні структури. Це й бізнес, що приносить солідні дивіденди у вигляді грошей, замовлень, підрядів, територій, природних ресурсів, а найголовніше – у формі влади. Сучасні інформаційні технології в руках терористів перетворюються на зброю, яка сіє страх серед мільйонів людей. Тероризм спричиняє величезні

політичні, економічні, моральні втрати, призводить до великої кількості жертв ні в чому не винних людей, загрожує безпеці в усьому світі. Тим часом мас-медіа, поширюючи у певний спосіб інформацію про тероризм, чинять потужний психологічний тиск на людей, насаджують страх у їхні душі.

Література:

1. **Івченко В. І.** Тероризм. / В. І. Івченко // Політика і час. - 2000. - №2 - С. 8 - 12.
2. **Моджорян Л. А.** Тероризм на море. Борьба государств за безопасность морского судоходства / Л. А. Моджорян - М., 1991. - С. 3.
3. **Wardlaw G.** Political Terrorism. Theory Tactics and Countermeasures / George Wardlaw - Camb., 1982. - P. 51
4. Violence at Sea. A Review of Terrorism, Act of War and Countermeasures to Prevent Terrorism. - P., 1986. - P.4
5. **Jenkins P.** Imagines of Terror: What We Can and Can't Know About Terrorism / Philip Jenkins - New York, 2003 - 219 с.
6. **Budnicki O.** Geschichte des Terrorismus in Russland in Dokumenten, Biographien und Untersuchungen / O. Budnicki - Rostov am Don, 1996 - S.15.
7. **Кропоткин П. А.** Записки революционера / Пётр Алексеевич Кропоткин. - С.-Петербург.: Знание, 1906. - 471 с.
8. **Krummel G.** Das Lacheln der Freunde. Selbstmord-Attentate als Selbstopfer, in: Information fur die Truppe / Gerhard Krummel - 2004, S.14.
9. **Munkler H.** Uber den Krieg. Stationen der Kriegsgeschichte im Spiegel ihrer theoretischen Reflexion: „Der Selbstmordanschlag lebt in seiner Wirkung so sehr von der Tat wie von seinem Widerhall in beiden Gesellschaften: jener der Opfer und der des Taters“ / Herfried Munkler - Weilerswist, 2002. - S. 263.
10. **Lasswell H. D.** The Structure and Function of Communication in Society / Harold D. Lasswell - New York, 1948 - S.17.
11. **Lasswell H. D.** Massenkommunikationsforschung / Harold D. Lasswell - Wien, 1987. - S.17.
12. **Neumann-Braun K.** Medien- und Kommunikationssoziologie. Eine Einfuhrung in zentrale Begriffe und Theorien / Klaus Neumann-Braun, Stefan Muller-Doohm - Weinheim und Munchen, 2000 - S. 29 ff.
13. **Ковтун В. С.** Інформаційні технології - небезпечний засіб поширення тероризму / В. С. Ковтун // Всеукраїнський науково-популярний журнал „Безпека життєдіяльності”. - 2005. - №10. - жовтень. - С. 39 - 44.
14. **Ашер С.** Російське ТВ „обережно” підійшло до драми в Беслані / Себастьян Ашер [Електронний ресурс] - 2004. - 3 September. - Режим доступу: news.bbc.co.uk.

Куди прямуєш, Україно?

Олександра Рубанець,

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
факультету соціології і права

Київського національного технічного університету
„Київський політехнічний інститут”

Андрєєва О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 360 с.

У науковій монографії О. Андрєєвої дослідження національної безпеки виводиться у ще мало досліджений вимір розгляду міфологем, ментальних процесів, соціально-психологічних аспектів та утопічної свідомості.

На важливості проблеми забезпечення національної безпеки держави вперше наголосив у своїй промові президент США Т. Рузвельт на початку XX століття. Відтоді значення проблеми національної безпеки не зменшувалося, а, навпаки, збільшилося. В умовах глобалізації процеси, пов'язані зі зміцненням основ національної державності, набувають особливого значення.

Запропонований О. Андрєєвою підхід до національної безпеки, а саме через розкриття кризових тенденцій національної ідентичності, осягнення зв'язку національної безпеки з проблемою ідентичності, є сьогодні надзвичайно актуальним.

У зарубіжній і вітчизняній науці вже склалися два напрями дослідження проблем національної безпеки (integrity та human security), які у вітчизняній науці називають реалістичним та ідеалістичним підходами. Водночас у нас ще бракує досліджень, які характеризують людський вимір, стан свідомості, значення суб'єктивності та ірраціональності.

Дослідження О. Андрєєвої дозволяє розширити уявлення про ідеалістичний вимір національної безпеки на ґрунті української державності. Сьогодні, у світлі досвіду зарубіжних досліджень, зрозуміло, що розгляд національної безпеки винятково як об'єктивної системи воєнних, політичних, технічних явищ, є неповним. З'ясування проблем національної безпеки на рівні безпеки певної країни передбачає введення суб'єктивного виміру у повному обсязі, розкриття суб'єкта як джерела дій,

волі, національної ментальності тощо.

Значення запропонованого дослідження полягає в тому, що в ньому категоріальний та методологічний аналіз концепту „національна безпека” та визначення його місця у „безпекознавчому дискурсі” розкриваються на тлі соціально-психологічного і навіть психоаналітичного виміру політичних відносин, розгляду впливу ідеологій і міфологем на формування уявлення про національну безпеку, цивілізаційну риторику сучасної геополітики тощо. Головне, що автор не обмежується констатацією якогось „зрізу” суспільної свідомості та впливу на політичні відносини. Соціально-психологічний вимір доведено до розгляду впливу ментальної складової на формування майбутнього. У цьому контексті важливим є розкриття формування трансформаційного проекту у сфері української національної ідентичності, визначення ролі „української утопії” у формуванні нової української нації.

Новаторський характер наукового дослідження О. Андрєєвої полягає не тільки в розробці недослідженого аспекту національної безпеки України, а й у тому, що автор подає аргументований та всеохопний (методологічний, соціально-психологічний тощо) „зріз” стану панівної в Україні політичної свідомості, яка характеризує важливий вектор суб’єктивності. Авторський аналіз української ментальності виходить на глибини міфологічного, утопічного та ірраціонального. Якщо Х. Г. Гадамер розкрив значення забобонів, П. Бурдьє – звички, то в дослідженні О. Андрєєвої страхи, фобії втрачають своє індивідуально-суб’єктивне значення, визначаючи об’єктивний стан певного зрізу політичної свідомості, що визначає вектор цивілізаційних трансформацій сучасної української держави.

У монографії зазначається, що в сучасних термінах пропаганди деяких політичних сил, як в Україні, так і в Росії, словосполучення „цивілізаційний вибір” є одним з найбільш уживаних. Вживання в пропагандистських цілях цього терміна, що вказує на основи ідентичності держави, нації та конкретного індивіда, призводить до того, що масовий споживач цього ідеологічного „мас-медійного” продукту не помічає типової для будь-якої ідеології підміни. У цьому контексті слово „цивілізація” виконує камуфлюючу функцію: за оболонкою граничного універсалізму приховуються локальні інтереси певних політичних сил і соціальних груп. Ситуація політичної боротьби в Україні після „помаранчевої революції” мас-медійні штампи щодо „розколу країни” за „цивілізаційною ознакою”, слогани проросійських партій на парламентських виборах щодо „цивілізаційного вибору” (до яких включався „джентльменський набір” з вимог підвищення статусу російської мови та геополітичного союзу з Росією і Білоруссю) як відповідь на ідеологію „вибору європейського”, потужна інформаційна кампанія у російських ЗМІ (яка ставить за мету транслювання легкозасвоюваних адаптованих до масової свідомості українського Південного Сходу кліше), — все це ілюструє технологічний аспект цивілізаційної риторики у пропаганді, досить небезпечний за

своїми наслідками.

Предметом дослідження в монографії стали також проблеми використання ідеологій цивілізаційної ідентичності на формування правового, політичного і соціально-психологічного поля відносно формування уявлень населення і правлячих еліт на національну безпеку України, а також методологічний аспект використання концепту „цивілізація” у формуванні світових і субрегіональних політичних та економічних спільнот, зокрема ЄС і ЄАС (Євразійська співдружність).

У цьому зв'язку дослідник звертається до політичних і соціально-психологічних аспектів українсько-російських відносин, небезпеки інформаційно-пропагандистської війни Росії проти України, розглядаються україно-російські відносини як частина трикутника „ЄС – Україна – Росія”, а також найбільш поширені російські міфи про Україну та їх гальмівна роль у процесі формування української національної ідентичності і держави. Національна безпека України забезпечується, головним чином, політичним, економічним і культурним розвитком країни, здатністю політичного класу і народних мас здійснити прорив у майбутнє, забезпечити політичну стабільність, ефективність політичної системи і сталий економічний розвиток. Широкий трансформаційний проект України має здійснюватися у поєднанні з окремими модернізаційними проектами у сфері політики, економіки, освіти, науки, культури, зокрема й у сфері національної оборони, як системний, комплексний проект, що концентрує досягнення у всіх інших сферах і має раціональне, прагматичне зовнішньополітичне забезпечення.

Підсумовуючи викладене, необхідно ще раз підкреслити безперечний і вагомий внесок у розвиток теорії політичної науки в цілому та безпекознавства зокрема, зроблений О. Андрєєвою у рецензованій монографії. Наукова праця корисна не тільки для фахівців, а й для широкого кола читачів, які цікавляться проблемами національної безпеки.

Книжкова полиця

Андерсон Д. Федерализм: введение. – Пер. с англ. А. Куряева, Т. Данилова. – М.: „Экономика”, 2009. – 127 с.

Бадах Ю. Г. „Холодна війна” та її виміри (1946 - 1991 рр.). – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 456 с.

Блатова Н. Т. Международное право: сборник документов: Учеб. пособие / Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. – М.: РИОР, 2009. – 704 с.

Валадес Д. Конституционные проблемы правового государства. – М.: Идея-Пресс, 2009. – 168 с.

Вандышев В. Н. Философия. Коммуникация. Истина: филос. эссе. – Сумы: Изд-во Сум. гос. ун-та, 2009. – 214, [1] с.

Ващук Д. „Абыхмо держали ихъ подле права ихъ земъли” (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV – XVI ст.): Монографія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 320 с.

Верменич Я. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування: У двох частинах. Ч. 1 / Інститут історії України НАН України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – 364 с.

Верменич Я. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування: У двох частинах. Ч. 2 / Інститут історії України НАН України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – 370 с.

Від громадянського суспільства – до правової держави: Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції (24 квітня 2009 року) / Редкол. Т. Є. Кагановська, М. М. Воронов, В. М. Трубников та ін. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – 455 с.

Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. – Х.: „Право”, 2009. – 224 с.

Годлевська В. Ю. Перехід від авторитаризму до демократичного суспільства в Іспанії (1960 - 1982 роки). – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 158 с.

Голосніченко Д. І. Теорія повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування: Монографія. – К.: Видавець Голосніченко А. М., 2009. – 356 с.

Гончарук Г. И. Неравная борьба продолжалась. Этнический потенциал движения за независимую Украину по отечественным документам 1965 - 1974 годов. – О.: Астропринт, 2009. Ч. 3. – 2009. – 308 с.

Горак Р. Д. Так званий перший соціалістичний процес Івана Франка. –

Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2009. - 142 с.

Грачев Н. И. Государственный суверенитет и формы территориальной организации современного государства: основные закономерности и тенденции развития: Монография. - М.: ООО „Книгодел”, 2009. - 468 с.

Грачев Н. И. Происхождение суверенитета: верховная власть в мировоззрении и практике государственного строительства традиционного общества: Монография. - М.: „ЗЕРЦАЛО-М”, 2009. - 320 с.

Гресько О. В. Міжнародна журналістика: навч.-метод. посіб. - К.: Грамота, 2009. - 111 с.

Грицяк І. А. Правова та інституційна системи Європейського Союзу. - Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2009. - 200 с. - (Бібліотека державного службовця місцевих органів влади у галузі європейської інтеграції).

Гуцало М. Г. Організація протидії сучасному тероризму: Навчальний посібник для студентів, аспірантів, викладачів вузів. - К.: ТОВ „Видавництво АРАТТА”, 2009. — 253 с.

Демографічні чинники бідності. - К.: Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН Укр., 2009. - 180 с.

Жиляєв І. Б. Інформаційне право України: теорія і практика: Монографія. - К.: Парламентське вид-во, 2009. - 104 с.

Капітоненко М. Г. Міжнародні конфлікти: навч. посіб. - К.: Либідь, 2009. - 350 с.

Корнієнко В. О. Ефективність політичного лідера: критерії та механізм реалізації в сучасній Україні. - Вінниця: ВНТУ, 2009. - 139 с.

Корпоративна соціальна відповідальність: підручник. - К.: УБС НБУ, 2009. - 258 с.

Лінецький С. В. Законотворчість: Коментар до Регламенту Верховної Ради України. Ч. 2 / С. В. Лінецький, В. П. Крижанівський. - К.: „К.І.С.”, 2009. - 240 с.

Мішина Н. В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження. - О.: Друк. дім, 2009. - 297 с.

Моделювання структури життєздатних соціально-економічних систем. - Запоріжжя: КПУ, 2009. - 199 с. - (Життєздатні системи в економіці).

Палюх М. Свобода і національна ідентичність в контексті суспільних перетворень. Студії і нариси. - Кам'янець-Поділ.: ФОП Сисин О. В., 2009. - 175 с.

Пилипчук В. Г. Система і компетенція органів зі спеціальним статусом у сфері національної безпеки України: Монографія / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк. - Х.: „Право”, 2009. - 200 с.

Полтавська битва: військово-історичний аспект: 22 квіт. 2009 р. - Полтава: ПолтНТУ, 2009. - 138 с.

Протидія дискримінації і расизму: міжнародні угоди. - Х.: Права людини, 2009. - 354, [1] с.

Розумний М. М. Доктрина дії: Соціально-філософський конспект. — Х.:

Майдан, 2009. — 136 с.

Соціологія праці та зайнятості: шляхи інституціоналізації та перспективи розвитку: матеріали наук.-практ. конф. - К.: ІПК ДСЗУ, 2009. - 223 с.

Старосельцев С. С. Цена триумфа великой победы. - Х.: Адва, 2009. - 43 с.

Сушкова О. Періодичні видання для жінок в Україні: динаміка розвитку та концептуальні особливості: [навч. посіб.]. - Суми: Вид-во СумДУ, 2009. - 143 с.

Тимофеева А. А. Проблемы становления и развития российской государственности: Учебное пособие. - М.: „Флинта”, 2009. - 184 с.

Тиндик Н. Трудова міграція в епоху глобалізації: інтеграція у світ чи втеча від бідності. - Л.: ЛьвДУВС, 2009. - 599 с.

Трунова Г. А. Правове регулювання соціального партнерства в Україні: Монографія. - Чернів.: Рута, 2009. - 200 с.

Українсько-російський словник термінології: 6000 термінів і понять. - К.: Букрек, 2009. - 256 с.+ 256 с.

Філософія: ідеї, ідеології, перосналії. - К.: Ракша М. О., 2009. - 295 с.

Хромець О. Л. Вибірчі технології як чинник політичних трансформацій у пострадянських країнах (на прикладі України та Росії). - К., 2009. - 20 с.

Шаповал Т. В. Конституційний інститут політичних прав і свобод в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - О., 2009. - 22 с.

Вийшов у світ № 6 (38) журналу „Соціальна психологія”

У розділі „Теорія” журнал пропонує увазі читачів статтю члена-кореспондента АПН України, президента Асоціації політичних психологів України М. Слюсаревського „Поведінковий підхід у політичній психології: термінологічний тезаурус, основні напрями і проблеми”.

У кількох публікаціях розглядаються актуальні питання методології. Зокрема, в цьому номері часопису друкується закінчення статті доктора філософських наук В. Москаленко „Особливості дослідження соціалізації особистості в інтерсуб’єктній парадигмі”, а також статті доктора психологічних наук В. Клименка „Тонус людини і готовність до творчості” та кандидата психологічних наук І. Некрасової „Дослідження ментальних трансформацій в умовах соціальної нестабільності”.

Як завжди, журнал чимало своїх сторінок надає вченим-соціологам. Цього разу відповідний розділ представлений статтями доктора соціологічних наук В. Шедякова „Можливості рефлексивної модернізації соціальної організації трудових відносин в Україні”, кандидата соціологічних наук М. Туленкова „Оцінювання ефективності організаційної взаємодії в соціальному управлінні”, кандидата філософських наук В. Савельєва „Вища освіта України і європейські стандарти: соціологічний аспект” та кандидата філософських наук Л. Климанської „Соціальна проблема: понятійний апарат інтерпретації”.

Деякими висновками з результатів досліджень з проблем психології особистості діляться кандидат психологічних наук О. Колісник (стаття „Практика медитації як радикальний засіб духовного саморозвитку”), кандидат психологічних наук Я. Зелінська (стаття „Особливості психічного вигорання в аспекті професійного стресу”), кандидат психологічних наук В. Шмаргун (стаття „Інтелект як інтегральна структура індивідуальності”), кандидат психологічних наук Ю. Шайгородський (стаття „Криза підліткового віку як процес переоцінки цінностей”).

У розділі „Психологія творчості” друкується стаття доктора психологічних наук Н. Хазратової і кандидата психологічних наук М. Гнатка „Соціальне утвердження творчого продукту як втілювальний аспект творчого процесу”, а в розділі „Гендерні дослідження” — стаття кандидата соціологічних наук В. Лукашука „Розвиток жіночого спорту і подолання гендерних стереотипів”.

Журнал вміщує рецензію доктора психологічних наук, члена-кореспондента АПН України Г. Балла на навчальний посібник „Психологія”, створений київськими науковцями О. Винославською, О. Бреусенком-Кузнецовим і В. Зливковим.

Наступний номер часопису вийде у січні 2010 року.

Покажчик статей і матеріалів, опублікованих в журналі „Політичний менеджмент” 2009 року

	№	Стор.
Актуальні питання політики		
КОСТЕНКО Олександр. Культурна революція – найефективніший атикризовий засіб	4	3
КРЕМЕНЬ Василь, ТКАЧЕНКО Василь. Філософія історичного дискурсу в час політизації історії та історизації політики	3	26
МИХАЛЬЧЕНКО Микола. Чи можлива колоніальна політика в соціалістичних федеративних державах?	4	3
МИХАЛЬЧЕНКО Микола. Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія	6	3
НАГОРНА Лариса. Політична культура і культура політики: етичні аспекти	6	14
ТЕЛЕШУН Сергій. Ефективне управління і публічна політика як напрям реалізації політичної влади в умовах кризи	2	35
Теорія		
АФОНІН Едуард, ДОНЧЕНКО Олена. Проблема психологічного феномена проєкції в політиці	4	28
ЄВТУХ Володимир. Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств	3	3
ЄВТУХ Володимир. Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств (закінчення)	4	14
ЗЕРНЕЦЬКА Ольга. Глобальна політична блогосфера – нова арена політичної комунікації	2	13
КРИВОШЕЇН Віталій. Демаркація політичних ризиків для суб'єктів політичної та неполітичної діяльності	6	25
МАРМАЗОВА Тетяна. Прикладні аспекти реалізації функцій політики	4	44
НАГОРНА Лариса. Символічний простір інформаційного суспільства: зорові аберації віртуальності	2	3
ШАЙГОРОДСЬКИЙ Юрій. Міфогенеза в системі політичної теорії	3	14
Проблеми методології		
АКАЙОМОВА Анжела. Політичний імідж та основні його характеристики	5	29

	№	Стор.
БЕБИК Валерій. Глобальний політичний менеджмент: поняття, типологія, методологія	2	27
БОРТНИКОВ Валерій, ТРОЦЕНКО Валерій. Деякі проблеми політичної участі громадян в умовах демократичного транзиту	1	3
ДУШКОВА Зінов'я. Теоретико-методологічні засади розгляду питання про роль особи в історії	1	16
ПОЛТОРАКОВ Олексій. Реконцептуалізація поняття „безпека” в сучасному політико-політологічному дискурсі	5	19
РУБАНОВ Віктор. Політичний аналіз політики: загальне й особливе	6	36
СЛЮСАРЕВСЬКИЙ Микола. Політична участь як особливий „зріз” політичної поведінки	5	8
Проблеми державотворення		
ГАЛАГАН Людмила. Організаційні засади взаємодії парламенту і уряду в контексті політичної реформи в Україні	6	48
ДАНИЛОВ Володимир. Особливості формування іміджу Збройних Сил України	5	88
КАРМАЗІНА Марія. Еволюція структури президентського секретаріату	3	60
КІНДРАТЕЦЬ Олена. Українська інтелігенція і влада	2	46
РИБАЧУК Микола, РАЙКОВСЬКИЙ Броніслав. Аналіз концепцій сучасних моделей виборчих систем	3	46
САГАНЮК Федір, РОМАНОВ Ігор, СОЛОВЕЙ Олексій. Обороноздатність держави: шляхи її посилення	3	69
ТИТАРЕНКО Олексій. Методологічні підстави зміни змісту освіти	6	56
ШНИПКО Олександр. Конкурентоспроможність України до світової економічної кризи, під час... Після?	2	26
Національна безпека		
ШЕВЕЛЬ Анжеліка. Основні тенденції екобезпечного розвитку України	5	142
Воєнна безпека		
САГАНЮК Федір, РОМАНОВ Ігор, СОЛОВЕЙ Олексій. Проблеми розвитку Воєнної організації держави	6	63
Політичні інститути і процеси		
АКАЙОМОВА Анжела. Маркетингові підходи до формування успішного іміджу політика	3	112
БАГМЕТ Михайло, ХАНСТАНТИНОВ Віталій. Політичні меседжі в передвиборчій боротьбі в Україні	6	72
БІЛОШИЦЬКИЙ Сергій. Криза довіри громадськості до представницьких політичних інститутів	2	56
ВАРЗАР Іван. Радикальні реформи – єдиний порятунок для України	1	34

	№	Стор.
ДАНИЛОВ Володимир. Особливості формування політичного іміджу держави	2	67
КОСТЕНКО Олександр. Корупція в Україні у світлі політичної кримінології	1	49
ЛАЗАРУК Ярина. Консолідація демократії в Іспанії: політико-правовий вимір	3	120
ЛИСЮК Анатолій. Політичне лідерство в контексті демократичного транзиту	4	71
ПАНЧЕНКО Тетяна. Субсидіарна демократія в умовах глобалізації і регіоналізації політичного простору	5	36
ПИВОВАРОВ Юрій. Чинники суспільно-політичної активності громадян України в дискурсі „розкол/розмежування”	4	61
ПІДДУБЧАК Ольга. Суспільна трансформація і проблема омолодження політикуму	1	55
ТАТАРЕНКО Тетяна. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності	4	51
ТКАЧУК Марія. Корпоративізм як принцип розподілу політичної влади	4	82
Політична філософія		
ШВИРКОВ Олександр. Складові політичних подій	4	91
Політична ідеологія		
МИКЛАЩУК Ігор. Державотворча ідеологія як чинник демократичного розвитку України	5	63
ТУРЕНКО Вікторія. Український організований націоналізм і марксизм в ідеологічному дискурсі	5	72
ШВИРКОВ Олександр. Ідеологічні партії і партії-ФПГ	5	55
Партологія		
ВОРОНА Петро. Особливості партійної системи Франції	4	134
КОРНІЄВСЬКИЙ Олександр. Роль політичних партій у формуванні державної політики у сфері національної безпеки	4	125
ХОРИШКО Лілія. Регіональний аспект формування іміджу політичних партій	6	85
Політична комунікація		
КОВАЛЕВСЬКИЙ Владислав. Сучасний стан і тенденції розвитку медіа-сфери України	5	109
КУЛИК Володимир. Вплив мас-медій на аудиторію: еволюція наукових уявлень	5	120
КУЛИК Володимир. Тематична і жанрова структура українського газетного дискурсу	6	94
Виборчі технології		
ДУЗЬ Олена. Інформаційно-комунікаційні технології як складова парламентських виборів	3	153

	№	Стор.
ТЕРЕЩУК Віталій. Використання Інтернет-технологій під час президентських виборів 2004 року	5	96
Форми політичної влади		
БРЕДІХІН Андрій, ЗЕЛІНСЬКА Марина. Особливості трансформації політичної системи в Аргентині	3	92
КОНОНЕНКО Наталія. Російська матриця: алгоритм згортання елітного плюралізму для пострадянського простору	6	107
ЛАТИГІНА Наталія. Основні критерії, принципи та рівні здійснення демократії	3	81
РОМАНЮК Олександр. Чи може зріла демократія бути неліберальною?	2	73
Соціологія		
ТУЛЕНКОВ Микола. Концептуалізація понять „менеджмент” і „управління” в сучасному науковому дискурсі	3	101
Соціальна політика		
ЛИСЕНКО Юлія. Принципи соціальної держави: традиції і сучасність	2	112
ЛУК'ЯНОВА Наталія. Соціальна робота в Україні: концептуальні засади і трансформація в сучасних умовах	5	150
Етнополітологія		
БОЙКО Світлана. Міжнародні політико-правові механізми протидії етнократичній політиці і практиці	4	107
ЄФИМИЩ Надія. Суб'єктність етнічної спільноти комі та питання мовної політики у дискурсі 1990-х років	6	117
МАРУХОВСЬКА-КАРТУНОВА Ольга. Етнополітичні протести та повстання в контексті західної етнополітичної конфліктології	2	88
РОЗУМНИЙ Максим. Національно-державні ідеології на пострадянському просторі	4	99
САВОЙСЬКА Світлана. Етнонаціональні проблеми русинства в контексті мовно-політичних конфліктів	1	64
ТАТАРЕНКО Тетяна. Міжкультурна взаємодія як чинник структуроутворення організації соціального простору	5	46
Гендерна політика		
ВЕНГЕР Ольга. Особливості становлення гендерної демократії в Україні	3	129
МАЙОР Марина. Законодавчі засади інституалізації гендерної рівності в Україні	6	127
Громадянське суспільство		
БОРИНСЬКА Ольга. Моніторинг виборчого процесу як сприяння розвитку демократії	1	79
ДЕРЕКО Владислав. Громадянське суспільство як суб'єкт впливу на воєнно-політичні рішення	1	72

	№	Стор.
ТУРЧЕНКО Юлія. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу	4	115
ЦОКУР Євген. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади	3	129
Інформаційне суспільство		
ЖИДКОВ Михайло. Інтернет-ресурси в діяльності релігійних організацій	4	119
ПРОСКУРІНА Олена. Інформаційна стратегія України в сучасному геополітичному просторі	3	137
ТАБАКОВА Марина. Кількісні характеристики політичного Інтернет-простору України	1	87
ТАБАКОВА Марина. Тенденції політичної Інтернет-комунікації в період світової фінансової кризи	6	135
ТОКАР Олена. Державна інформаційна політика: проблеми визначення концепту	5	131
ЧЕРКАШИН Кирило. Використання геоінформаційних систем у виборчих кампаніях	2	99
Геополітика		
АБДУЛЛАЄВ Самір. Сучасний міжнародно-правовий статус Каспійського моря	3	163
АХУНДОВ Каміл. Деякі аспекти політики США на Близькому Сході	4	143
БРЕДІХІН Андрій. Проблема краю Косово і Метохії як передумова формування нових принципів міжнародних відносин	6	143
КАН ДЕН СІК. Політика Російської Федерації на Корейському півострові	5	166
СМОЛЯНЮК Володимир. Озброєна демократія, або Демократизована зброя	1	96
ХРАБАН Ігор. Системний підхід до політологічного аналізу євроатлантичної системи безпеки	2	119
ШУЛЬГА Марина. Європа та „інші”	5	157
Україна і світ		
КИСІЛЬ Юлія. Принципи формування соціальної безпеки в полікультурному суспільстві	2	128
КРУПКІН Павло. Російська еліта: її імперство та можливі ризики для України	1	107
Зарубіжний досвід		
НОЙМАНН Олена. Німецький Бундесрат: особливості формування і повноваження	2	155
Аспекти глобалізації		
АЛЕКСЕЄНКО Ірина. Національна держава: імператив трансформації	1	131

	№	Стор.
ДМИТРЕНКО Микола. Інноваційний розвиток суспільства в контексті циклічного розвитку продуктивних сил	2	136
КРЕСІНА Ірина, СТОЙКО Олена. Нелегальна міграція: проблеми протидії та правового врегулювання	3	174
ЮСЬКІВ Богдан. Концепція і парадигми глобального управління	1	119
Регіональна інтеграція		
КОВАЛЬЧУК Тетяна. Інституціональний вимір культурної політики Європейського Союзу	2	146
МОРОЗ Андрій. Світоглядні орієнтації молоді в контексті євроінтеграційної політики України	4	158
ТКАЧ Олег. Стратегії регіональної та національної інтеграції країн Латинської Америки	1	140
Міжнародна безпека		
ПОШЕДІН Олег. Цивільні аспекти стратегії миротворчої діяльності	4	149
ШИБЕЛЬ Вікторія. Миротворчий процес: методологічні аспекти дослідження	6	149
Міжнародний тероризм		
КОЗЕРОД Олег. Історіографія проблеми боротьби з тероризмом (2007 – 2009 роки)	6	157
КОЦУР Віталій. Тероризм і засоби масової інформації: межа об'єктивності і мас-медіального продовження терактів	6	167
ЛОГВИНЕНКО Сергій. Етнотероризм сьогодні і завтра	3	181
Ісламський фактор		
ЮСЕФ Нахла. Особливості правової культури країн Близького Сходу	1	147
Сторінки політичної історії		
КАЛЬЯН Сергій. Єврейська громада України в політичному процесі другої половини XIX – початку XX століття	1	162
КРАСНОСІЛЕЦЬКИЙ Денис. Діяльність безпартійних селянських конференцій в УСРР у першій половині 1920-х років	4	165
МОНОЛАТІЙ Іван. Етнополітична ситуація в дуалістичній імперії: регіональний аспект	1	152
ЦЕПЕНДА Ігор. Суспільно-політична ситуація на українсько-польському пограниччі наприкінці Другої світової війни	2	163
3 історії розвитку науки		
БОЙКО-БОЙЧУК Лариса. Політична наука Німеччини: основні етапи формування	4	173
Наукові дискусії		
МЕРКОТАН Катерина. Круглий стіл „Молодь та європейські цінності”	3	187

	№	Стор.
КРЕСІН Олексій. Симпозіум „Дні порівняльного правознавства”	3	189
Круглий стіл „Політичні підсумки року”	1	170
Пам’яті видатного вченого	5	171
Актуальні видання		
АМЕЛЬЧЕНКО Наталія. Проблеми концептуалізації сучасного характеру політики	5	178
ГОШОВСЬКА Валентина. Методи політичної аналітики і практична діяльність державних службовців	1	177
КУДРЯЧЕНКО Андрій. Сучасний аналіз процесів утвердження економічних систем	5	172
МИХАЛЬСЬКИЙ Ігор. Європейський шлях демократичного розвитку України	1	173
ОРЛЯНСЬКИЙ Володимир. Дослідження високої наукової цінності	4	187
РУБАНЕЦЬ Олександра. Куди прямуєш, Україно?	6	173
СТЬОПІН Анатолій. Проблеми розбудови української державності	4	185